

[redacted]

M. TULLII CICERONIS

DE ORATORE

AD QUINTUM FRATREM

LIBRI TRES

RECENSUIT

C. L. KAYSER.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.

LIPSIAE MDCCCLX.

M. TULLII CICERONIS
DE ORATORE AD QUINTUM FRATREM
LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

Cogitanti mihi saepenumero et memoria vetera repe- 1
tenti perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent, qui 1
in optima re publica, cum et honoribus et rerum gesta-
rum gloria florerent, eum vitae cursum tenere potuerunt,
ut vel in negotio sine periculo vel in otio cum digni-
tate esse possent; ac fuit cum mihi quoque initium re-
quiescendi atque animum ad utriusque nostrum praeclara
studia referendi fore iustum et prope ab omnibus conces-
sum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor et am-
bitionis occupatio decursu honorum, etiam aetatis flexu
constitisset: quam spem cogitationum et consiliorum 2
meorum cum graves communium temporum tum varii
nostri casus fefellerunt; nam qui locus quietis et tran-
quillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximae mo-
les molestiarum et turbulentissimae tempestates exstite-
runt; neque vero nobis cupientibus atque exoptantibus
fructus otii datus est ad eas artis, quibus a pueris de-
diti fuimus, celebrandas inter nosque recolendas. nam 3
prima aetate incidimus in ipsam perturbationem disci-
plinae veteris, et consulatu devenimus in medium rerum
omnium certamen atque discrimen, et hoc tempus omne
post consulatum obiecimus eis fluctibus, qui per nos a
communi peste depulsi in nosmet ipsos redundarent. sed
tamen in his vel asperitatibus rerum vel angustiis tem-
poris obsequar studiis nostris et quantum mihi vel fraus
inimicorum vel causae amicorum vel res publica tribuet
otii, ad scribendum potissimum conferam; tibi vero, fra- 4
ter, neque hortanti deero neque roganti, nam neque
auctoritate quisquam apud me plus valere te potest ne-
que voluntate. ac mihi repetenda est veteris cuiusdam 2

memoriae non sane satis explicata recordatio, sed, ut
arbitror, apta ad id, quod requiris, ut cognoscas quae
viri omnium eloquentissimi clarissimique senserint de
5 omni ratione dicendi. vis enim, ut mihi saepe dixisti,
quoniam, quae pueris aut adulescentulis nobis ex com-
mentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt, vix
hac * aetate digna et hoc usu, quem ex causis, quas
diximus, tot tantisque consecuti sumus, aliquid eisdem
de rebus politius a nobis perfectiusque proferri, solesque
non numquam hac de re a me in disputationibus nostris
dissentire, quod ego eruditissimorum hominum artibus
eloquentiam contineri statuam, tu autem illam ab elegan-
tia doctrinae segregandam putes et in quodam ingenii
6 atque exercitationis genere ponendam. ac mihi quidem
saepenumero [in] summos homines ac summis ingeniis
praeditos intuenti quaerendum esse visum est quid esset,
cur plures in omnibus artibus quam in dicendo admi-
rabiles exstitissent; nam quocumque te animo et cogi-
tatione converteris, permultos excellentis in quoque
genere videbis non mediocrium artium, sed prope maxi-
7 marum. quis enim est, qui, si clarorum hominum ex-
cellentiam rerum gestarum vel utilitate vel magnitudine
metiri velit, non anteponat oratori imperatorem? quis
autem dubitet quin belli duces praestantissimos ex hac
una civitate paene innumerabilis, in dicendo autem ex-
8 cellentis vix paucos proferre possimus? iam vero con-
silio ac sapientia qui regere ac gubernare rem publicam
possent, multi nostra, plures patrum memoria atque
etiam maiorum exstiterunt, cum boni perdiu nulli, vix
autem singulis aetatibus singuli tolerabiles oratores in-
venirentur. ac ne quis forte cum aliis studiis, quae
reconditis in artibus atque in quadam varietate littera-
rum versantur, magis hanc dicendi rationem, quam cum
imperatoris laude aut cum boni senatoris prudentia com-
parandam putet, qui convertat animum ad ea ipsa artium
genera circumspiciatque, qui in eis floruerunt, quam
multi sint, facillime, quanta oratorum sit semperque
3 fuerit paucitas, iudicabit. neque enim te fugit omnium
9 laudatarum artium procreatricem quandam et quasi pa-
rentem eam, quam φιλοσοφίαν Graeci vocant, ab homini-

bus doctissimis iudicari; in qua difficile est enumerare quot viri quanta scientia quantaque in suis studiis varietate et copia fuerint, qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed omnia, quaecumque possent, vel scientiae pervestigatione vel disserendi ratione comprehenderint. quis ignorat, ei, qui mathematici vocantur, 10
quanta in obscuritate rerum et quam recondita in arte et multiplici subtilique versentur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines exstiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiae vehementius videatur, quin quod voluerit consecutus sit. quis musicis, quis huic studio litterarum, quod profitentur ei, qui grammatici vocantur, penitus se dedit, quin omnem illarum artium paene infinitam vim et materiem scientia et cognitione comprehenderit? vere 11
mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus eis, qui in harum artium liberalissimis studiis sint doctrinisque versati, minimam copiam poëtarum egregiorum exstitisse: atque [in] hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter et ex nostrorum et ex Graecorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores [quam poëtae] boni reperientur; quod hoc etiam 12
mirabilius debet videri, quia ceterarum artium studia fere reconditis atque abditis fontibus hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita communi quodam in usu atque in hominum more et sermone versatur, ut in ceteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intellegentia sensuque disiunctum, in dicendo autem vitium vel maximum sit a volgari genere orationis atque a consuetudine communis sensus abhorrere. ac ne illud 4 13
quidem vere dici potest aut pluris ceteris inservire aut maiore delectatione aut spe uberiore aut praemiis ad perdiscendum amplioribus commoveri: [atque] ut omittam Graeciam, quae semper eloquentiae princeps esse voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas, in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta, in hac ipsa civitate profecto nulla umquam vehementius quam eloquentiae studia viguerunt; nam posteaquam im- 14
perio omnium gentium constituto diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adulescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit; ac

primo quidem totius rationis ignari, qui neque exercita-
tionis ullam viam neque aliquod praeceptum artis esse
arbitrarentur, tantum, quantum ingenio et cogitatione
poterant, consequebantur, post autem auditis oratoribus
Graecis cognitisque eorum litteris adhibitisque doctori-
bus incredibili quodam nostri homines dicendi studio
15 flagraverunt: excitabat eos magnitudo ac varietas multi-
tudoque in omni genere causarum, ut ad eam doctrinam,
quam suo quisque studio adsecutus esset, adiungeretur
usus frequens, qui omnium magistrorum praecepta su-
peraret; erant autem huic studio maxima, quae nunc
quoque sunt, exposita praemia vel ad gratiam vel ad
opes vel ad dignitatem; ingenia vero, ut multis rebus
possumus iudicare, nostrorum hominum multum ceteris
16 hominibus omnium gentium praestiterunt: quibus de
causis quis non iure miretur ex omni memoria aetatum,
temporum, civitatum tam exiguum oratorum numerum
inveniri? sed enim maius est hoc quiddam, quam homi-
nes opinantur, et pluribus ex artibus studiisque con-
lectum. quid enim quis aliud in maxima discentium
multitudine, summa magistrorum copia, praestantissimis
hominum ingeniis, infinita causarum varietate, amplissi-
mis eloquentiae propositis praemiis esse causae putet,
nisi rei quandam incredibilem magnitudinem ac difficul-
17 tatem? est enim et scientia comprehendenda rerum plu-
rimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque
inridenda est, et ipsa oratio conformanda non solum
electione, sed etiam constructione verborum, et omnes
animorum motus, quos hominum generi rerum natura
tribuit, penitus pernoscendi, quod omnis vis ratioque
dicendi in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis
aut excitandis expromenda est; accedat eodem oportet
lepos quidam facetiaeque et eruditio libero digna celeri-
tasque et brevitas et respondendi et lacessendi subtili
18 venustate atque urbanitate coniuncta; tenenda praeterea
est omnis antiquitas exemplorumque vis, neque legum
ac iuris civilis scientia neglegenda est. nam quid ego
de actione ipsa plura dicam? quae motu corporis, quae
gestu, quae voltu, quae vocis conformatione ac varietate
moderanda est; quae sola per se ipsa quanta sit, histrio-

num levis ars et scena declarat; in qua cum omnes in
oris et vocis et motus moderatione elaborent, quis igno-
rat quam pauci sint fuerintque, quos animo aequo spectare
possimus? quid dicam de thesauro rerum omnium, me-
moria? quae nisi custos inventis conlocatisque rebus et
verbis adhibeatur, intellegimus omnia, etiam si praecla-
rissima fuerint in oratore, peritura. quam ob rem mirari 19
desinamus, quae causa sit eloquentium paucitatis, cum
ex eis rebus universis eloquentia constet, in quibus sin-
gulis elaborare permagnum est, hortemurque potius li-
beros nostros ceterosque, quorum gloria nobis et digni-
tas cara est, ut animo rei magnitudinem complectantur
neque eis *se* aut praeceptis aut magistris aut exercitatio-
nibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam [se id],
quod expetunt, consequi posse confidant. ac mea qui- 6
dem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus 20
orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium
scientiam consecutus: etenim ex rerum cognitione efflo-
rescat et redundet oportet oratio. [quae nisi sit ab ora-
tore percepta et cognita, inanem quandam habet elocu-
tionem et paene puerilem.] neque vero ego hoc tantum 21
oneris imponam nostris praesertim oratoribus in hac
tanta occupatione urbis ac vitae, nihil ut eis putem licere
nescire, quamquam vis oratoris professioque ipsa bene
dicendi hoc suscipere ac polliceri videatur, ut omni de
re, quaecumque sit proposita, ornate ab eo copioseque
dicatur; sed quia non dubito quin hoc plerisque immen- 22
sum infinitumque videatur, et quod Graecos homines non
solum ingenio et doctrina, sed etiam otio studioque abun-
dantis partitionem quandam artium fecisse video neque
in universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a
ceteris dictionibus eam partem dicendi, quae in forensi-
bus disceptationibus iudiciorum aut deliberationum ver-
saretur, et id unum genus oratori reliquisse, non com-
plectar in his libris amplius, quam quod huic generi re
quaesita et multum disputata summorum hominum prope
consensu est tributum; repetamque non ab incunabulis 23
nostrae veteris puerilisque doctrinae quendam ordinem
praeceptorum, sed ea, quae quondam accepi in nostro-
rum hominum eloquentissimorum et omni dignitate prin-

maxime bestiis praestent, in hoc hominibus ipsis antecellat? ut vero iam ad illa summa veniamus, quae vis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare aut a fera agrestique vita ad hunc humanum cultum civilemque deducere aut iam constitutis civitati-
34 bus leges iudicia iura describere? ac ne plura, quae sunt paene innumerabilia, consecter, comprehendam brevi: sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientia non solum ipsius dignitatem, sed et privatorum plurimorum et universae rei publicae salutem maxime contineri. quam ob rem pergite, ut facitis, adulescentes, atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut et vobis honori et amicis utilitati et rei publicae emolumento esse
9 possitis.' tum Scaevola comiter, ut solebat, 'cetera' in-
35 quit 'adsentior Crasso, ne aut de C. Laelii soceri mei aut de huius generi aut arte aut gloria detraham; sed illa duo, Crasse, vereor ut tibi possim concedere: unum, quod ab oratoribus civitates et initio constitutas et saepe conservatas esse dixisti, alterum, quod remoto foro, contione, iudiciis, senatu statuisti oratorem in omni genere
36 sermonis et humanitatis esse perfectum. quis enim tibi hoc concesserit aut initio genus hominum in montibus ac silvis dissipatum non prudentium consiliis compulsum potius quam disertorum oratione delenitum se oppidis moenibusque saepsisse? aut vero reliquas utilitates aut in constituendis aut in conservandis civitatibus non a sapientibus et fortibus viris, sed a disertis ornateque
37 dicentibus esse constitutas? an vero tibi Romulus ille aut pastores et convenas congregasse aut Sabinorum conubia coniunxisse aut finitimorum vim repressisse eloquentia videtur, non consilio et sapientia singulari? quid? in Numa Pompilio; quid? in Servio Tullio, quid? in ceteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituendam rem publicam, num eloquentiae vestigium apparet? quid? exactis regibus, tametsi ipsam exactionem mente, non lingua perfectam L. Bruti esse cernimus, sed deinceps omnia nonne plena consiliorum, inania verborum
38 videmus? ego vero si velim et nostrae civitatis exemplis uti et aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus, quam adiumenta per homines eloquentissimos

importata; sed ut reliqua praetermittam, omnium mihi
videor, exceptis, Crasse, vobis duobus, eloquentissimos
audisse Ti. et C. Sempronios, quorum pater, homo pru-
dens et gravis, haudquaquam eloquens, et saepe alias et
maxime censor saluti rei publicae fuit: atqui is non ad-
curata quadam orationis copia, sed nutu atque verbo
libertinos in urbanas tribus transtulit, quod nisi fecisset,
rem publicam, quam nunc vix tenemus, iam diu nullam
haberemus. at vero eius filii diserti et omnibus vel na-
turae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati, cum
civitatem vel paterno consilio vel avitis armis florentissi-
mam accepissent, ista praeclara gubernatrice, ut ais, civi-
tatum [eloquentia] rem publicam dissipaverunt. quid? 39
leges veteres moresque maiorum; quid? auspicia, quibus
et ego et tu, Crasse, cum magna rei publicae salute
praesumus; quid? religiones et caerimoniae; quid? haec
iura civilia, quae iam pridem in nostra familia sine ulla
eloquentiae laude versantur, num aut inventa sunt aut
cognita aut omnino ab oratorum genere tractata? equi- 40
dem et Ser. Galbam memoria teneo divinum hominem
in dicendo et M. Aemilium Porcinam et C. ipsum Car-
bonem, quem tu adulescentulus perculisti, ignarum le-
gum, haesitantem in maiorum institutis, rudem in iure
civili; et haec aetas nostra praeter te, Crasse, qui tuo
magis studio, quam proprio munere aliquo disertorum
ius a nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, iuris
ignara est. quod vero in extrema oratione quasi tuo 41
iure sumpsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione
copiosissime versari posse, id, nisi hic in tuo regno esse-
mus, non tulissem multisque praeissem, qui aut inter-
dicto tecum contenderent aut te ex iure manum conser-
tum vocarent, quod in alienas possessiones tam temere
inruisses: agerent enim tecum lege primum Pythagorei 42
omnes atque Democritii ceterique sua in iure physici
vindicarent, ornati homines in dicendo et graves, qui-
buscum tibi iusto sacramento contendere non liceret; ur-
gerent praeterea philosophorum greges iam ab illo fonte
et capite Socrate nihil te de bonis rebus in vita, nihil
de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de homi-
num moribus, nihil de ratione vitae didicisse, nihil

omnino quaesisse, nihil scire convincerent; et cum universi in te impetum fecissent, tum singulae familiae
43 litem tibi intenderent; instaret Academia, quae, quicquid dixisses, id te ipsum negare cogeret; Stoici vero nostri disputationum suarum atque interrogationum laqueis te inretitum tenerent; Peripatetici autem etiam haec ipsa, quae propria oratorum putas esse adiumenta atque ornamenta dicendi, a se peti vincerent oportere, ac non solum meliora, sed etiam multo plura Aristotelem Theophrastumque de istis rebus, quam omnis dicendi ma-
44 gistros scripsisse ostenderent. missos facio mathematicos, grammaticos, musicos, quorum artibus vestra ista dicendi vis ne minima quidem societate coniungitur. quam ob rem ista tanta tamque multa profitenda, Crasse, non censeo; satis id est magnum, quod potes praestare, ut in iudiciis ea causa, quamcumque tu dicis, melior et probabilior esse videatur, ut in contionibus et in sententiis dicendis ad persuadendum tua plurimum valeat oratio, denique ut prudentibus diserte, stultis etiam vere videare dicere. hoc amplius si quid poteris, non id mihi videbitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non
11 communi oratorum facultate posse.' tum ille 'non sum'
45 inquit 'nescius, Scaevola, ista inter Graecos dici et disceptari solere, audivi enim summos homines, cum quaestor ex Macedonia venissem Athenas, florente Academia, ut temporibus illis ferebatur, cum eam Charmadas et Clitomachus et Aeschines obtinebant; erat etiam Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum Carneadem diligentius audierat, hominem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimum et copiosissimum; vigebatque auditor Panaetii illius tui Mnesarchus et Peripatetici Critolai
46 Diodorus; multi erant praeterea clari in philosophia et nobiles, a quibus omnibus una paene voce repelli oratorem a gubernaculis civitatum, excludi ab omni doctrina rerumque maiorum scientia ac tantum in iudicia et contiunculas tamquam in aliquod pistrinum detrudi et
47 compingi videbam; sed ego neque illis adsentiebar neque harum disputationum inventori et principi longe omnium in dicendo gravissimo [et eloquentissimo], Platoni, cuius tum Athenis cum Charmada diligentius legi Gorgiam;

quo in libro hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi [in] oratoribus inridendis ipse esse orator summus videbatur. verbi enim controversia iam diu torquet Graeculos homines contentionis cupidiores quam veritatis: nam 48
si quis hunc statuit esse oratorem, qui tantummodo in iure et in iudiciis possit aut apud populum aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi multa tribuat et concedat necesse est; neque enim sine multa pertractatione omnium rerum publicarum neque sine legum, moris, iuris scientia neque natura hominum incognita ac moribus in his ipsis rebus satis callide versari et perite potest; qui autem haec cognoverit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? sin oratoris nihil vis esse nisi composite, ornate, copiose loqui, quaero, id ipsum qui possit adsequi sine ea scientia, quam ei non conceditis? dicendi enim virtus, nisi ei, qui dicet, ea, de quibus dicet, percepta sint, exstare non potest. quam ob rem, si ornate locutus est, sicut et fer- 49
tur et mihi videtur, physicus ille Democritus, materies illa fuit physici, de qua dixit, ornatus vero ipse verborum oratoris putandus est; et, si Plato de rebus a civilibus controversiis remotissimis divinitus est locutus, quod ego concedo; si item Aristoteles, si Theophrastus, si Carneades in rebus eis, de quibus disputaverunt, intellegentes et in dicendo suaves atque ornati fuerunt, sint eae res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis, oratio quidem ipsa propria est huius unius rationis, de qua loquimur et quaerimus. etenim videmus 50
eisdem de rebus ieiune quosdam et exiliter, ut eum, quem acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse neque ob eam rem philosophiae non satis fecisse, quod non habuerit hanc dicendi ex arte aliena facultatem. quid ergo 12
interest aut qui discernes eorum, quos nominavi, in dicendo ubertatem et copiam ab eorum exilitate, qui hac dicendi varietate et elegantia non utuntur? unum erit profecto, quod ei, qui bene dicunt, adferunt proprium, compositam orationem et ornatam et artificio quodam et expolitione distinctam; haec autem oratio, si res non subest ab oratore percepta et cognita, aut nulla sit ne-

51 cesse est aut omnium inrisione ludatur. quid est enim tam furiosum, quam verborum vel optimorum atque ornatissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia nec scientia? quicquid erit igitur quacumque ex arte, quocumque de genere, id orator, si tamquam clientis causam didicerit, dicet melius et ornatius, quam ipse ille
52 eius rei inventor atque artifex. nam si quis erit, qui hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias atque causas et certarum rerum forensibus cancellis circumscriptam scientiam, fatebor equidem in his magis adsidue versari hanc nostram dictionem, sed tamen in his ipsis rebus permulta sunt, quae ipsi magistri, qui
53 rhetorici vocantur, nec tradunt nec tenent. quis enim nescit maximam vim exsistere oratoris in hominum mentibus vel ad iram aut ad odium aut ad dolorem incitandis vel ab hisce eisdem permotionibus ad lenitatem misericordiamque revocandis? qua re nisi qui naturas hominum vimque omnem humanitatis causasque eas, quibus mentes aut incitantur aut reflectuntur, penitus per-
54 spexerit, dicendo quod volet perficere non poterit. atque totus hic locus philosophorum proprius videtur, neque orator me auctore umquam repugnabit; sed, cum illis cognitionem rerum concesserit, quod in ea solum illi voluerint elaborare, tractationem orationis, quae sine illa scientia nulla est, sibi adsumet; hoc enim est proprium oratoris, quod saepe iam dixi, oratio gravis et ornata et
3 hominum sensibus ac mentibus adcommodata. quibus
55 de rebus Aristotelem et Theophrastum scripsisse fateor; sed vide ne hoc, Scaevola, totum sit a me: nam ego, quae sunt oratori cum illis communia, non mutuor ab illis: ipsi quae de his rebus disputant, oratorum esse concedunt, itaque ceteros libros artis suae nomine, hos
56 rhetoricos et inscribunt et appellant. etenim cum illi in dicendo inciderint loci, quod persaepe evenit, ut de dis immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de [communi] civium, [de hominum,] de gentium iure, de aequitate, de temperantia, de magnitudine animi, de omni virtutis genere sit dicendum, clamabunt, credo, omnia gymnasia atque omnes philosophorum scholae sua esse haec omnia [propria], nihil omnino ad oratorem

pertinere; quibus ego, ut de his rebus omnibus in angu- 57
lis consumendi otii causa disserant, cum concessero, illud
tamen oratori tribuam et dabo, ut eadem, de quibus illi
tenui quodam exsanguique sermone disputant, hic cum
omni iucunditate et gravitate explicet. haec ego cum
ipsis philosophis [tum] Athenis disserebam; cogebat enim
me M. Marcellus hic noster, qui [nunc aedilis curulis
est et] profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro ser-
moni interesset; ac iam tum erat adulescentulus his stu-
diis mirifice deditus. iam vero de legibus [tuendis], de 58
bello, de pace, de sociis, de vectigalibus, de iure civium
generatim in ordines aetatesque discripto dicant vel
Graeci, si volunt, Lycurgum aut Solonem — quamquam
illos quidem censemus in numero eloquentium reponen-
dos — scisse melius quam Hyperidem aut Demosthe-
nem, perfectos iam homines in dicendo et perpolitos, vel
nostri decemviros, qui XII tabulas perscripserunt, quos
necesse est fuisse prudentis, anteponant in hoc genere
et Ser. Galbae et socero tuo C. Laelio, quos constat dicendi
gloria praestitisse: nec enim negabo esse quasdam partis 59
proprias eorum, qui in his cognoscendis atque tractandis
studium suum omne posuerunt, sed oratorem plenum at-
que perfectum esse eum, qui de omnibus rebus possit
copiose varieque dicere. etenim saepe in eis causis, quas 14
omnes proprias esse oratorum confitentur, est aliquid,
quod non ex usu forensi, quem solum oratoribus conce-
ditis, sed ex obscuriore aliqua scientia sit promendum
[atque sumendum]; quaero enim num possit aut contra 60
imperatorem aut pro imperatore dici sine rei militaris
usu aut saepe etiam sine regionum terrestrium aut mari-
timarum scientia; num apud populum de legibus iuben-
dis aut vetandis, num in senatu de omni rei publicae
genere dici sine summa rerum civilium cognitione et
prudentia; num admoveri possit oratio ad sensus animo-
rum atque motus vel inflammandos vel etiam exstinguen-
dos, quod unum in oratore dominatur, sine diligentissima
pervestigatione earum omnium rationum, quae de natu-
ris humani generis ac moribus a philosophis explican-
tur; atque haud scio an minus vobis hoc sim probaturus, 61
equidem non dubitabo, quod sentio, dicere: physica ista

ipsa et mathematica et quae paulo ante ceterarum artium
propria posuisti, scientiae sunt eorum, qui illa profitentur,
tur, inlustrare autem oratione si quis istas ipsas artis
62 velit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem; neque
enim, si Philonem illum architectum, qui Atheniensibus
armamentarium fecit, constat perdiserte populo rationem
operis sui reddidisse, existimandum est architecti potius
artificio disertum quam oratoris fuisse; nec, si huic M.
Antonio pro Hermodoro fuisset de navalium opere dicendum,
cendum, non, cum ab illo causam didicisset, ipse ornate
de alieno artificio copioseque dixisset; neque vero Asclepiades,
piades, is quo nos medico amicoque usi sumus, cum eloquentia
quentia vincebat ceteros medicos in eo ipso, quod ornate
dicebat, medicinae facultate utebatur, non eloquentiae;
63 atque illud est probabilius, neque tamen verum, quod
Socrates dicere solebat, omnis in eo, quod scirent, satis
esse eloquentis; illud verius, neque quemquam in eo
disertum esse posse, quod nesciat, neque, si optime sciat
ignarusque sit faciundae ac poliendae orationis, diserte
15 64 id ipsum, de quo sciat, posse dicere. quam ob rem, si
quis universam et propriam oratoris vim definire complectique
plectique vult, is orator erit mea sententia hoc tam gravi
dignus nomine, qui, quaecumque res inciderit, quae sit
dictione explicanda, prudenter et composite et ornate et
memoriter dicet cum quadam actionis etiam dignitate;
65 sin cuipiam nimis infinitum videtur, quod ita posui 'quacumque
cumque de re,' licet hinc quantum cuique videbitur circumcidat
cumcidat atque amputet, tamen illud tenebo, si, quae
ceteris in artibus aut studiis sita sunt, orator ignoret
tantumque ea teneat, quae sint in disceptationibus atque
in usu forensi, tamen his de rebus ipsis si sit ei dicendum,
dum, cum cognoverit ab eis, qui tenent, quae sint in
una quaque re, multo [oratorem] melius quam ipsos illos,
66 quorum eae sint artes, esse dicturum. ita si de re militari
tari dicendum huic erit Sulpicio, quaeret a C. Mario
adfini nostro et, cum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi
C. Mario paene hic melius, quam ipse, illa scire videatur;
tar; sin de iure civili, tecum communicabit atque hominem
nem prudentissimum et peritissimum in eis ipsis rebus,
67 quas abs te didicerit, dicendi arte superabit; sin quae res

inciderit, in qua de natura, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum sit, forsitan, si ei sit visum, — etsi haec quidem nosse debet orator —, cum Sex. Pompeio, erudito homine in philosophia, communicarit, hoc profecto efficiet, ut, quamcumque rem a quoquo cognoverit, de ea multo dicat ornatius quam ille ipse, unde cognorit. sed 68
si me audiet, quoniam philosophia in tris partis est tributa, in naturae obscuritatem, in disserendi subtilitatem, in vitam atque mores, duo illa relinquamus atque largiamur inertiae nostrae; tertium vero, quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse possit, relinquemus. qua re hic locus de vita et mori- 69
bus totus est oratori perdiscendus; cetera si non didicerit, tamen poterit, si quando opus erit, ornare dicendo, si modo ad eum erunt delata et ei tradita; etenim si con- 16
stat inter doctos, hominem ignarum astrologiae ornatissimis atque optimis versibus Aratum de caelo stellisque dixisse; si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum Nicandrum Colophonium poëtica quadam facultate, non rustica, scripsisse praeclare, quid est cur non orator de rebus eis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tempusque cognorit? est enim finitimus oratori poëta, 70
numeris astrictior paulo, verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi generibus socius ac paene par; in hoc quidem certe prope idem, nullis ut terminis circumscribat aut definiat ius suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate et copia vagari qua velit. nam illud qua 71
re, Scaevola, negasti te fuisse laturum, nisi in meo regno esses, quod in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem perfectum esse debere? numquam mehercule hoc dicerem, si eum, quem fingo, me ipsum esse arbitrarer. sed, ut solebat C. Lu- 72
cilius saepe * dicere, homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus, quam volebat, familiaris, sed tamen et doctus et perurbanus sic sentio neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus eis artibus, quae sunt libero dignae, perpolitus; quibus ipsis si in dicendo non utimur, tamen apparet atque exstat, utrum simus earum rudes an didicerimus: ut qui pila 73

ludunt, non utuntur in ipsa lusione artificio proprio palaestrae, sed indicat ipse motus, didicerintne palaestram an nesciant, et qui aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen, utrum sciant pingere an nesciant, non obscurum est, sic in orationibus hisce ipsis iudiciorum, contionum, senatus, etiam si proprie ceterae non adhibeantur artes, tamen facile declaratur, utrum is, qui dicat, tantummodo in hoc declamatorio sit opere iactatus an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.'

17 Tum ridens Scaevola 'non luctabor tecum,' inquit
74 'Crasse, amplius; id enim ipsum, quod contra me locutus es, artificio quodam es consecutus, ut et mihi, quae ego vellem non esse oratoris, concederes et ea ipsa nescio quo modo rursus detorqueres atque oratori propria tra-
75 deres; quae, cum ego praetor Rhodum venissem et cum illo summo doctore istius disciplinae Apollonio ea, quae a Panaetio acceperam, contulissem, inrisit ille quidem, ut solebat, [philosophiam] atque contempsit multaque non tam graviter dixit quam facete; tua autem fuit oratio eius modi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres, sed ut omnis comites ac ministratrices oratoris esse di-
76 ceres; quas ego si quis sit unus complexus omnis idemque si ad eas facultatem istam ornatissimae orationis adiunxerit, non possum dicere eum non egregium quendam hominem atque admirandum fore; sed is, si quis esset aut si etiam umquam fuisset aut vero si esse posset, tu esses unus profecto, qui et meo iudicio et omnium vix ullam ceteris oratoribus — pace horum dixerim —
77 laudem reliquisti. verum si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus civilibusque versetur, quin scias, neque eam tamen scientiam, quam adiungis oratori, complexus es, videamus ne plus ei tribuamus, quam res et
78 veritas ipsa concedat.' hic Crassus 'memento' inquit 'me non de mea, sed de oratoris facultate dixisse; quid enim nos aut didicimus aut scire potuimus, qui ante ad agendum, quam ad cognoscendum venimus; quos in foro, quos in ambitione, quos in re publica, quos in amicorum negotiis res ipsa ante confecit, quam posse-
79 mus aliquid de rebus tantis suspicari? quodsi tibi tantum

in nobis videtur esse, quibus etiamsi ingenium, ut tu putas, non maxime defuit, doctrina certe et otium et hercule etiam studium illud discendi acerrimum defuit, quid censes, si ad alicuius ingenium vel maius illa, quae ego non attigi, accesserint, qualem illum et quantum oratorem futurum?'

Tum Antonius 'probas mihi' inquit 'ista, Crasse, 18
quae dicis, nec dubito quin multo locupletior in dicendo 80
futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem
naturamque comprehenderit; sed primum id difficile est 81
factu, praesertim in hac nostra vita nostrisque occupationibus; deinde illud etiam verendum est ne abstrahamur ab hac exercitatione et consuetudine dicendi populari et forensi. aliud enim mihi quoddam orationis genus esse videtur eorum hominum, de quibus paulo ante dixisti, quamvis illi ornate et graviter aut de natura rerum aut de humanis rebus loquantur: nitidum quoddam genus est verborum et laetum, sed palaestrae magis et olei, quam
huius civilis turbae ac fori. namque egomet, qui sero 82
ac leviter Graecas litteras attigissem, tamen cum pro consule in Ciliciam proficiscens venissem Athenas, compluris tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus; sed, cum cotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, cumque hoc nescio quo modo apud eos increbruisset, me in causis maioribus sicuti te solere versari, pro se quisque quae poterat de officio et ratione
oratoris disputabat. horum alii, sicuti iste ipse Mnesar- 83
chus, hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat nisi quosdam operarios lingua celeri et exercitata; oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem, atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem et qui unam virtutem haberet, omnis habere easque esse inter se aequalis et paris; ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnis habere atque esse sapientem. sed haec erat spinosa quaedam et exilis oratio longeque a nostris sensibus ab-
horrebat. Charmadas vero multo uberius eisdem de re- 84
bus loquebatur, non quo aperiret sententiam suam; hic enim mos erat patrius Academiae adversari semper om-

nibus in disputando; sed cum maxime tamen hoc signi-
ficabat, eos, qui rhetores nominarentur et qui dicendi
praecepta traderent, nihil plane tenere neque posse quem-
quam facultatem adsequi dicendi, nisi qui philosophorum
19 inventa didicisset. disputabant contra diserti homines
85 [Athenienses] et in re publica causisque versati, in quis
erat etiam is, qui nuper Romae fuit, Menedemus, hospes
meus; qui cum diceret esse quandam prudentiam, quae
versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum et
regendarum rerum publicarum, excitabatur homo prom-
ptus *atque* abundanti doctrina et quadam incredibili va-
rietate rerum atque copia: omnis enim partis illius ipsius
prudentiae petendas esse a philosophia docebat neque
ea, quae statuerentur in re publica de dis immortalibus,
de disciplina iuventutis, de iustitia, de patientia, de tem-
perantia, de modo rerum omnium, ceteraque, sine qui-
bus civitates aut esse aut bene moratae esse non pos-
86 sent, usquam in eorum inveniri libellis; quodsi tantam
vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores
complecterentur, quaerebat, cur de prooemiis et de epi-
logis et de huius modi nugis — sic enim appellabat —
referti essent eorum libri, de civitatibus instituendis, de
scribendis legibus, de aequitate, de iustitia, de fide, de
frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum mo-
87 ribus littera nulla in eorum libris inveniretur. ipsa vero
praecepta sic inludere solebat, ut ostenderet non modo
eos expertis esse illius prudentiae, quam sibi asciscerent,
sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam
nosse: caput enim arbitrabatur esse oratoris, ut et ipse
eis, apud quos ageret, talis, qualem se esse optaret,
videretur; id fieri vitae dignitate, de qua nihil rhetorici
isti doctores in praeceptis suis reliquissent; et uti ei qui
audirent, sic adficerentur animis, ut eos adfici vellet ora-
tor; quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosset is,
qui diceret, quot modis hominum mentes et quibus et
quo genere orationis in quamque partem moverentur;
haec autem esse penitus in media philosophia retrusa
atque abdita, quae isti rhetores ne primoribus quidem
88 labris attigissent. ea Menedemus exemplis magis quam
argumentis conabatur refellere, memoriter enim multa

ex orationibus Demostheni praeclare scripta pronuntians
docebat illum in animis vel iudicum vel populi in omnem
partem dicendo permovendis non fuisse ignarum, quibus
ea rebus consequeretur, quae negaret ille sine philosophia
quemquam nosse posse. huic respondebat non se negare 20
Demosthenem summam prudentiam summamque vim ha- 89
buisse dicendi, sed sive ille hoc ingenio potuisset sive,
id quod constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset,
non quid ille potuisset, sed quid isti docerent esse quae-
rendum. saepe etiam in eam partem ferebatur oratione, 90
ut omnino disputaret nullam artem esse dicendi; idque
cum argumentis docuerat, quod ita nati essemus, ut et
blandiri suppliciter et subtiliter insinuare eis, a quibus esset
petendum, et adversarios minaciter terrere possemus et
rem gestam exponere et id, quod intenderemus, confir-
mare [et id], quod contra diceretur, refellere et ad ex-
tremum deprecari aliquid et conqueri, quibus in rebus
omnis oratorum versaretur facultas; et quod consuetudo
exercitatioque et intellegendi prudentiam acueret et elo-
quendi celeritatem incitaret; tum etiam exemplorum co-
pia nitebatur: nam primum quasi dedita opera neminem 91
scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse
dicebat, cum repeteret usque a Corace nescio quo et
Tisia, quos artis illius inventores et principes fuisse con-
staret; eloquentissimos autem homines, qui ista nec
didicissent nec omnino scire curassent, innumerabilis
quosdam nominabat; in quibus etiam, sive ille inridens
sive quod ita putaret atque ita audisset, me in illo nu-
mero, qui illa non didicissem et tamen, ut ipse dicebat,
possem aliquid in dicendo, proferebat; quorum ego alte-
rum illi facile adsentiebar, nihil me didicisse, in altero
autem me inludi ab eo aut etiam ipsum errare arbitra-
bar. artem vero negabat esse ullam, nisi quae cognitis 92
penitusque perspectis et in unum exitum spectantibus
et numquam fallentibus rebus contineretur; haec autem
omnia, quae tractarentur ab oratoribus, dubia esse et
incerta; quoniam et dicerentur ab eis, qui omnia ea non
plane tenerent, et audirentur ab eis, quibus non scientia
esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa aut certe
obscura opinio. quid multa? sic mihi tum persuadere 93

videbatur neque artificium ullum esse dicendi neque quemquam posse, nisi qui illa, quae a doctissimis hominibus in philosophia dicerentur, cognosset, aut callide aut copiose dicere; in quibus Charmadas solebat ingenium tuum, Crasse, vehementer admirari: me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse
21 visum. itaque ego hac eadem opinione adductus scripsi
94 etiam illud quodam in libello, qui me imprudente et invito excidit et pervenit in manus hominum, disertos cognosse me nonnullos, eloquentem adhuc neminem, quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocris homines ex communi quadam opinione hominum dicere, eloquentem vero, qui mirabilius et magnificentius augere posset atque ornare quae vellet, omnisque omnium rerum, quae ad dicendum pertinerent, fontis animo ac memoria contineret. id si est difficile nobis, quod ante, quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione et foro, sit tamen in re positum at-
95 que natura: ego enim, quantum auguror coniectura quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non despero fore aliquem aliquando, qui et studio acriore, quam nos sumus atque fuimus, et otio ac facultate discendi maiore ac maturiore et labore atque industria superiore, cum se ad audiendum legendum scribendumque dederit, exsistat talis orator, qualem quaerimus, qui iure non solum disertus, sed etiam eloquens dici possit; qui tamen mea sententia aut hic est iam Crassus aut, si quis pari fuerit ingenio pluraque quam hic et audierit et lectitarit et scripserit, paulum huic aliquid poterit addere.'

96 Hoc loco Sulpicius 'insperanti' inquit 'mihi et Cottae, sed valde optanti utrique nostrum cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini; nobis enim huc venientibus satis iucundum fore videbatur, si, cum vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoria dignum excipere possemus; ut vero penitus in eam ipsam totius huius vel studii vel artificii vel facultatis disputationem paene intimam veniretis, vix
97 optandum nobis videbatur. ego enim, qui ab ineunte aetate incensus essem studio utriusque vestrum, Crassi

vero etiam amore, cum ab eo nusquam discederem,
verbum ex eo numquam elicere potui de via ac ratione
dicendi, cum et per memet ipsum egissem et per Dru-
sum saepe temptassem; quo in genere tu, Antoni, —
vere loquar — numquam mihi percontanti aut quaerenti
aliquid defuisti et persaepe me, quae soleres in dicendo
observare, docuisti. nunc, quoniam uterque vestrum 98
patefecit earum ipsarum rerum aditum, quas quaerimus,
et quoniam princeps Crassus eius sermonis ordiendi fuit,
date nobis hanc veniam, ut ea, quae sentitis de omni
genere dicendi, subtiliter persequamini; quod quidem si
erit a vobis impetratum, magnam habebo, Crasse, huic
palaestrae et Tusculano tuo gratiam et longe Academiae
illi ac Lycio tuum hoc suburbanum gymnasium ante-
ponam.' tum ille 'immo vero,' inquit 'Sulpici, rogemus 22 99
Antonium, qui et potest facere, quod requiris, et con-
suevit, ut te audio dicere: nam me quidem fateor sem-
per a genere hoc toto sermonis refugisse et tibi cupienti
atque instanti saepissime negasse, ut tute paulo ante
dixisti; quod ego non superbia neque inhumanitate facie-
bam neque quo tuo studio rectissimo atque optimo non
obsequi vellem, praesertim cum te unum ex omnibus ad
dicendum maxime natum aptumque cognossem, sed meher-
cule istius disputationis insolentia atque earum rerum,
quae quasi in arte traduntur, inscientia.' tum Cotta 'quo- 100
niam id, quod difficillimum nobis videbatur, ut omnino
de his rebus, Crasse, loquerere, adsecuti sumus, de reli-
quo iam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quae per-
contati erimus, explicaris, dimiserimus.' 'de eis, credo, 101
rebus,' inquit Crassus 'ut in cretionibus scribi solet:
QUIBUS SCIAM POTEROQUE.' tum ille 'nam quod tu non po-
teris aut nescies, quis nostrum tam impudens est qui se
scire aut posse postulet?' 'iam vero ista condicione, dum
mihi liceat negare posse quod non potero et fateri nescire
quod nesciam, licet' inquit Crassus 'vestro arbitratu per-
contemini.' 'atqui' inquit Sulpicius 'hoc ex te, de quo 102
modo Antonius exposuit, quid sentias, quaerimus, existi-
mesne artem aliquam esse dicendi?' 'quid? mihi vos
nunc' inquit Crassus 'tamquam alicui Graeculo otioso
et loquaci et fortasse docto atque erudito quaestiunculam,

de qua meo arbitratu loquar, ponitis? quando enim me
ista curasse aut cogitasse arbitramini et non semper in-
risisse potius eorum hominum impudentiam, qui cum in
schola adsedissent magna hominum frequentia, dicere iu-
103 berent, si quis quid quaereret? quod primum ferunt Leon-
tinum fecisse Gorgiam, qui permagnum quiddam susci-
pere ac profiteri videbatur, cum se ad omnia, de quibus
quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret; postea
vero volgo hoc facere coeperunt hodieque faciunt, ut
nulla sit res neque tanta neque tam improvisa neque
tam nova, de qua se non omnia, quae dici possint, pro-
104 fiteantur esse dicturos. quodsi te, Cotta, arbitrarer aut
te, Sulpici, de eis rebus audire velle, adduxissem huc
Graecum aliquem, qui vos istius modi disputationibus
delectaret; quod ne nunc quidem difficile factu est: est
enim apud M. Pisonem adulescentem huic studio dedi-
tum, summo hominem ingenio nostrique cupidissimum,
Peripateticus Staseas homo nobis sane familiaris et, ut
inter homines peritos constare video, in illo suo ge-
23 nere omnium princeps.' 'quem tu mihi' inquit Mucius
105 'Staseam, quem Peripateticum narras? gerendus est tibi
mos adulescentibus, Crasse, qui non Graeci alicuius coti-
dianam loquacitatem sine usu neque ex scholis cantile-
nam requirunt, sed ex homine omnium sapientissimo at-
que eloquentissimo atque ex eo, qui non in libellis, sed
in maximis causis et in hoc domicilio imperii et gloriae
sit consilio linguaque princeps, cuius vestigia persequi
106 cupiunt, eius sententiam sciscitantur: equidem te cum in
dicendo semper putavi deum, tum vero tibi numquam
eloquentiae maiorem tribui laudem quam humanitatis;
qua nunc uti vel maxime decet te neque defugere eam
disputationem, ad quam te duo excellentes ingeniis adu-
107 lescentes cupiunt accedere.' 'ego vero' inquit 'istis ob-
sequi studeo neque gravabor breviter meo more, quid
quaque de re sentiam, dicere. ac primum illud — quo-
niam auctoritatem tuam neglegere, Scaevola, fas mihi
non esse puto — respondeo, mihi dicendi aut nullam
artem aut pertenuem videri, sed omnem esse contentio-
nem inter homines doctos in verbi controversia positam;
108 nam si ars ita definitur, ut paulo ante exposuit Antonius,

ex rebus penitus perspectis planeque cognitis atque ab
opinionis arbitrio seiunctis scientiaque comprehensis, non
mihi videtur ars oratoris esse ulla; sunt enim varia et
ad volgarem popularemque sensum adcommodata omnia
genera huius forensis nostrae dictionis; sin autem ea, 109
quae observata sunt in usu ac tractatione dicendi, haec
ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata,
verbis definita, generibus inlustrata, partibus distributa
sunt — id quod video potuisse fieri —, non intellego,
quam ob rem non, si minus illa subtili definitione, at
hac volgari opinione ars esse videatur. sed sive est ars
sive artis quaedam similitudo, non est ea quidem negle-
genda; verum intellegendum est alia quaedam ad con-
sequendam eloquentiam esse maiora.' tum Antonius 24
vehementer se adsentiri Crasso dixit, quod neque ita 110
amplecteretur artem, ut ei solerent, qui omnem vim di-
cendi in arte ponerent, neque rursus eam totam, sicut
plerique philosophi facerent, repudiaret. 'sed existimo'
inquit 'gratum te his, Crasse, facturum, si ista expo-
sueris, quae putas ad dicendum plus, quam ipsam artem
posse prodesse.' 'dicam equidem, quoniam institui, pe- 111
tamque a vobis,' inquit 'ne has meas ineptias efferatis;
quamquam moderabor ipse, ne ut quidam magister at-
que artifex, sed quasi unus e togatorum numero at-
que ex forensi usu homo mediocris neque omnino rudis
videar non ipse a me aliquid promisisse, sed fortuito in
sermonem vestrum incidisse. equidem cum peterem ma- 112
gistratum, solebam in prensando dimittere a me Scae-
volam, cum ita ei dicerem, me velle esse ineptum, id
erat, petere blandius, quod, nisi inepte fieret, bene non
posset fieri; — hunc autem [semper iudicavi] hominem
esse unum ex omnibus, quo praesente ego ineptum esse
me minime vellem — quem quidem nunc mearum ineptia-
rum testem et spectatorem fortuna constituit: nam quid
est ineptius, quam de dicendo dicere, cum ipsum dicere
numquam sit non ineptum, nisi cum est necessarium?'
'perge vero, Crasse,' inquit Mucius; 'istam enim cul- 113
pam, quam vereris, ego praestabo.' 'sic igitur' inquit 25
Crassus 'sentio, naturam primum atque ingenium ad di-
cendum vim adferre maximam; neque vero istis, de qui-

bus paulo ante dixit Antonius, scriptoribus artis ratio-
nem dicendi et viam, sed naturam defuisse; nam et animi
atque ingenii celeres quidam motus esse debent, qui et
ad excogitandum acuti et ad explicandum ornandumque
114 sint uberes et ad memoriam firmi atque diuturni; et si
quis est, qui haec putet arte accipi posse, — quod fal-
sum est; praeclare enim res se habet, si haec accendi
aut commoveri arte possunt, inseri quidem et donari ab
arte non possunt; omnia sunt enim illa dona naturae —
quid de illis dicam, quae certe cum ipso homine nascun-
tur, linguae solutio, vocis sonus, latera, vires, confor-
115 matio quaedam et figura totius oris et corporis? neque
haec ita dico, ut ars aliquos limare non possit — ne-
que enim ignoro, et quae bona sint, fieri meliora posse
doctrina et, quae non optima, aliquo modo acui tamen
et corrigi posse —, sed sunt quidam aut ita lingua hae-
sitantes aut ita voce absoni aut ita voltu motuque corpo-
ris vasti atque agrestes, ut, etiamsi ingeniis atque arte
valeant, tamen in oratorum numerum venire non pos-
sint, [sunt autem] quidam ita in eisdem rebus habiles,
ita naturae muneribus ornati, ut non nati, sed ab aliquo
116 deo ficti esse videantur. magnum quoddam est onus at-
que munus suscipere atque profiteri se esse, omnibus
silentibus, unum maximis de rebus magno in conventu
hominum audiendum; adest enim fere nemo, quin acu-
tius atque acrius vitia in dicente, quam recta videat; ita
quicquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quae lau-
117 danda sunt, obruit. neque haec in eam sententiam dis-
puto, ut homines adulescentis, si quid naturale forte
non habeant, omnino a dicendi studio deterream: quis
enim non videt C. Caelio, aequali meo, magno honori
fuisse, homini novo, illam ipsam, quamcumque adsequi
potuerit, in dicendo mediocritatem? quis vestrum aequa-
lem, Q. Varium, vastum hominem atque foedum, non intel-
legit illa ipsa facultate, quamcumque habet, magnam esse
26 in civitate gratiam consecutum? sed quia de oratore
118 quaerimus, fingendus est nobis oratione nostra detractis
omnibus vitiis [orator] atque omni laude cumulatus. ne-
que enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si
haec turba et barbaria forensis dat locum vel vitiosissi-

mis oratoribus, idcirco nos hoc, quod quaerimus, omittemus. itaque in eis artibus, in quibus non utilitas quaeritur necessaria, sed animi libera quaedam oblectatio, quam diligenter et quam prope fastidiose iudicamus! nullae enim lites neque controversiae sunt, quae cogant homines sicut in foro non bonos oratores, item in theatro
actores malos perpeti. est igitur oratori diligenter pro- 119
videndum, non uti eis satis faciat, quibus necesse est, sed ut eis admirabilis esse videatur, quibus libere liceat iudicare; ac, si quaeritis, plane quid sentiam enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui et tacendum putavi: mihi etiam qui optime dicunt quique id facillime [atque ornatissime] facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt et in exordienda oratione perturbantur, paene impudentes videntur, —
tametsi id accidere non potest; ut enim quisque optime 120
dicit, ita maxime dicendi difficultatem variosque eventus orationis exspectationemque hominum pertimescit; — qui [vero] nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur; non enim pudendo, sed non faciendo id, quod non decet,
impudentiae nomen effugere debemus; quem vero non pu- 121
det, — id quod in plerisque video — hunc ego non reprehensione solum, sed etiam poena dignum puto. equidem et in vobis animadvertere soleo et in me ipso saepissime experior, ut et exalbescam in principiis dicendi et tota mente atque artubus omnibus contremiscam; adulescentulus vero sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim, quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum
ac debilitatum metu viderit.' hic omnes adsensi signifi- 122
care inter se et conloqui coeperunt; fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non obesset eius
orationi, sed probitatis commendatione prodesset. tum 27
Antonius 'saepe, ut dicis,' inquit 'animadverti, Crasse, et te et ceteros oratores summos, quamquam tibi par mea sententia nemo umquam fuit, in dicendi exordio per-
moveri; cuius quidem rei cum causam quaererem, quid- 123
nam esset, cur, in quoquo oratore plurimum esset, ita

maxime is pertimesceret, has causas inveniebam duas:
unam, quod intellegerent ei, quos usus ac natura do-
cuisset, non numquam summis oratoribus non satis ex
sententia eventum dicendi procedere; ita non iniuria,
quotienscumque dicerent, id, quod aliquando posset ac-
124 cidere, ne tum ipsum accideret, timere; altera est haec,
de qua queri saepe soleo: quod ceterarum homines ar-
tium spectati et probati, si quando aliquid minus bene
fecerunt, quam solent, aut noluisse aut valetudine im-
pediti non potuisse consequi id, quod scirent, putantur:
'noluit' inquiunt 'hodie agere Roscius,' aut 'crudior fuit';
oratoris peccatum, si quod est animadversum, stultitiae
125 peccatum videtur; stultitia autem excusationem non ha-
bet, quia nemo videtur, aut quia crudus fuerit aut quod
ita maluerit, stultus fuisse; quo etiam gravius iudicium
in dicendo subimus: quotiens enim dicimus, totiens de
nobis iudicatur, et, qui semel in gestu peccavit, non con-
tinuo existimatur nescire gestum; cuius autem in dicendo
quid reprehensum est, aut aeterna in eo aut certe diu-
28 turna valet opinio tarditatis. illud vero, quod a te dictum
126 est, esse permulta, quae orator nisi haberet a natura,
non multum a magistro adiuvaretur, valde tibi adsentior
inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem,
Alabandensem Apollonium, qui cum mercede doceret,
tamen non patiebatur eos, quos iudicabat non posse ora-
tores evadere, operam apud sese perdere, dimittebatque
et ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam
127 impellere atque hortari solebat: satis est enim in ceteris
artificiis [percipiendis] tantum modo similem esse hominis
et id, quod tradatur vel etiam inculcetur, si qui forte sit
tardior, posse percipere animo et memoria custodire;
non quaeritur mobilitas linguae, non celeritas verborum,
non denique ea, quae nobis non possumus fingere, facies,
128 voltus, sonus: in oratore autem acumen dialecticorum,
sententiae philosophorum, verba prope poëtarum, memo-
ria iuris consultorum, vox tragoedorum, gestus paene
summorum actorum est requirendus; quam ob rem nihil
in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri po-
test; quae enim singularum rerum artifices singula si
mediocriter adepti sunt, probantur, ea nisi omnia sunt

in oratore summa, probari non potest.' tum Crassus 129
'atqui vide' inquit 'in artificio perquam tenui et levi
quanto plus adhibeatur diligentiae, quam in hac re, quam
constat esse maximam: saepe enim soleo audire Roscium,
cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem qui-
dem probaret, potuisse neminem, non quo non essent
quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset vitii,
id ferre ipse non posset; nihil est enim tam insigne nec
tam ad diuturnitatem memoriae stabile, quam id, in quo
aliquid offenderis. itaque ut ad hanc similitudinem huius 130
histrionis oratoriam laudem dirigamus, videtisne quam
nihil ab eo nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate
fiat, nisi ita, ut deceat et uti omnis moveat atque de-
lectet? itaque hoc iam diu est consecutus, ut, in quo
quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius di-
ceretur. hanc ego absolutionem perfectionemque in ora-
tore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impu-
denter; mihi enim volo ignosci, ceteris ipse non ignosco;
nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non
decet, hunc, ut Apollonius iubebat, ad id, quod facere
possit, detrudendum puto.' 'num tu igitur' inquit Sul- 29
picius 'me aut hunc Cottam ius civile aut rem militarem 131
iubes discere? nam quis ad ista summa atque in omni
genere perfecta potest pervenire?' tum ille 'ego vero,'
inquit 'quod in vobis egregiam quandam ac praeclaram
indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco haec exposui
omnia; nec magis ad eos deterrendos, qui non possent,
quam ad vos, qui possetis, exacuendos adcommodavi
orationem meam; et quamquam in utroque vestrum sum-
mum esse ingenium studiumque perspexi, tamen haec,
quae sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi,
quam solent Graeci dicere, in te, Sulpici, divina sunt;
ego enim neminem nec motu corporis neque ipso habitu 132
atque forma aptiorem nec voce pleniorem aut suaviorem
mihi videor audisse; quae quibus a natura minora data
sunt, tamen illud adsequi possunt, ut eis, quae habent,
modice et scienter utantur et ut ne dedeceat. id enim
est maxime vitandum et de hoc uno minime est facile
praecipere non mihi modo, qui sicut unus [paterfamilias]
e multis his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio,

quem saepe audio dicere caput esse artis decere, quod
133 tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. sed,
si placet, sermonem alio transferamus et nostro more
aliquando, non rhetorico, loquamur.' 'minime vero,' in-
quit Cotta; 'nunc enim te iam exoremus necesse est,
quoniam retines nos in hoc studio nec ad aliam dimittis
artem, ut nobis explices, — quicquid est istud, quod
tu in dicendo potes; neque enim sumus nimis avidi; ista
tua mediocri eloquentia contenti sumus — idque ex te
quaerimus, (ut ne plus nos adsequamur, quam quantu-
lum tu in dicendo adsecutus es) quoniam, quae a na-
tura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis,
30 quid praeterea esse adsumendum putes?' tum Crassus
134 adridens 'quid censes,' inquit 'Cotta, nisi studium et
ardorem quendam amoris? sine quo cum in vita nihil
quicquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis,
nemo umquam adsequetur. neque vero vos ad eam rem
video esse cohortandos, quos, cum mihi quoque sitis
135 molesti, nimis etiam flagrare intellego cupiditate. sed
profecto studia nihil prosunt perveniendi aliquo, nisi
illud, quod eo, quo intendas, ferat deducatque, cognoris.
qua re quoniam mihi levius quoddam onus imponitis ne-
que ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantu-
lacumque est, facultate quaeritis, exponam vobis non
quandam aut perreconditam aut valde difficilem aut
magnificam aut gravem rationem consuetudinis meae,
qua quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio
136 versari adulescenti licebat.' tum Sulpicius 'o diem, Cotta,
nobis' inquit 'optatum! quod enim neque precibus um-
quam nec insidiando nec speculando adsequi potui, ut,
quid Crassus ageret meditandi aut dicendi causa, non
modo videre mihi, sed ex eius scriptore et lectore Di-
philo suspicari liceret, id spero nos esse adeptos omnia-
que iam ex ipso, quae diu cupimus, cognituros.'

31 Tum Crassus 'atqui arbitror,' Sulpici, 'cum audieris,
137 non tam te haec admiraturum, quae dixero, quam existi-
maturum tum, cum ea audire cupiebas, causam cur cu-
peres non fuisse; nihil enim dicam reconditum, nihil
exspectatione vestra dignum, nihil aut inauditum vobis
aut cuiquam novum. nam principio, id quod est homine

ingenuo liberaliterque educato dignum, non negabo me
ista omnium communia et contrita praecepta didicisse:
primum oratoris officium esse dicere ad persuadendum 138
adcommodate; deinde esse omnem orationem aut de in-
finitae rei quaestione sine designatione personarum et
temporum aut de re certis in personis ac temporibus
locata; in utraque autem re quicquid in controversiam 139
veniat, in eo quaeri solere aut factumne sit aut, si est
factum, quale sit aut etiam quo nomine vocetur aut,
quod non nulli addunt, rectene factum esse videatur; ex- 140
sistere autem controversias etiam ex scripti interpreta-
tione, in quo aut ambigue quid sit scriptum aut contrarie
aut ita, ut a sententia scriptura dissentiat; his autem
omnibus partibus subiecta quaedam esse argumenta pro-
pria. sed causarum, quae sint a communi quaestione 141
seiunctae, partim in iudiciis versari, partim in delibera-
tionibus; esse etiam genus tertium, quod in laudandis
aut vituperandis hominibus poneretur; certosque esse lo-
cos, quibus in iudiciis uteremur, in quibus aequitas
quaereretur; alios in deliberationibus, quae omnes ad
utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus;
alios item in laudationibus, in quibus ad personarum
dignitatem omnia referrentur; cumque esset omnis ora- 142
toris vis ac facultas in quinque partis distributa, ut de-
beret reperire primum quid diceret, deinde inventa non
solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio
dispensare atque componere; tum ea denique vestire at-
que ornare oratione; post memoria saepire; ad extre-
mum agere cum dignitate ac venustate; etiam illa cogno- 143
ram et acceperam, ante quam de re diceremus, initio
conciliandos eorum esse animos, qui audirent; deinde
rem demonstrandam; postea controversiam constituen-
dam; tum id, quod nos intenderemus, confirmandum;
post, quae contra dicerentur, refellenda; extrema autem
oratione ea, quae pro nobis essent, amplificanda et au-
genda, quaeque essent pro adversariis, infirmanda at-
que frangenda. audieram etiam quae de orationis ipsius 32
ornamentis traderentur, in qua praecipitur primum, ut 144
pure et Latine loquamur, deinde ut plane et dilucide,
tum ut ornate, post ad rerum dignitatem apte et quasi

145 decore; singularumque rerum praecepta cognoram; quin
etiam, quae maxime propria essent naturae, tamen his
ipsis artem adhiberi videram; nam de actione et de me-
moria quaedam brevia, sed magna cum exercitatione
praecepta gustaram. in his enim fere rebus omnis isto-
rum artificum doctrina versatur, quam ego si nihil di-
cam adiuvare, mentiar; habet enim quaedam quasi ad
commonendum oratorem, quo quidque referat et quo in-
tuens ab eo, quodcumque sibi proposuerit, minus aberret.
146 verum ego hanc vim intellego esse in praeceptis omni-
bus, non ut ea secuti oratores eloquentiae laudem sint
adepti, sed, quae sua sponte homines eloquentes face-
rent, ea quosdam observasse atque id egisse * sic esse
non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia
natum; quod tamen, ut ante dixi, non eicio; est enim,
etiam si minus necessarium ad bene dicendum, tamen
147 ad cognoscendum non inliberale; et exercitatio quaedam
suscipienda vobis est; quamquam vos quidem iam pri-
dem estis in cursu: sed eis, qui ingrediuntur in stadium,
quique ea, quae agenda sunt in foro tamquam in acie,
possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra praediscere
148 ac meditari.' 'hanc ipsam' inquit Sulpicius 'nosse volu-
mus; ac tamen ista, quae abs te breviter de arte decursa
sunt, audire cupimus, quamquam sunt nobis quoque non
inaudita; verum illa mox; nunc de ipsa exercitatione
33 quid sentias quaerimus.' 'equidem probo ista,' Crassus
149 inquit 'quae vos facere soletis, ut, causa aliqua posita
consimili causarum earum, quae in forum deferuntur,
dicatis quam maxime ad veritatem adcommodate; sed
plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, et
viris exercent suas et linguae celeritatem incitant ver-
borumque frequentia delectantur; in quo fallit eos, quod
audierunt, dicendo homines, ut dicant, efficere solere;
150 vere enim etiam illud dicitur, perverse dicere homines
perverse dicendo facillime consequi. quam ob rem in
istis ipsis exercitationibus, etsi utile est etiam subito
saepe dicere, tamen illud utilius, sumpto spatio ad co-
gitandum paratius atque adcuratius dicere. caput autem
est, quod, ut vere dicam, minime facimus; est enim
magni laboris, quem plerique fugimus: quam plurimum

scribere. stilus optimus et praestantissimus dicendi ef-
fector ac magister *habetur* neque iniuria; nam si subitam
et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile
vincit, hanc ipsam profecto adsidua ac diligens scriptura
superabit. omnes enim, sive artis sunt loci sive ingenii 151
cuiusdam ac prudentiae, qui modo insunt in ea re, de
qua scribimus, anquirentibus nobis omnique acie ingenii
contemplantibus ostendunt se et occurrunt; omnesque
sententiae verbaque omnia, quae sunt cuiusque generis
maxime inlustria, sub acumen stili subeant et succedant
necesse est; tum ipsa conlocatio conformatioque verbo-
rum perficitur in scribendo, non poëtico, sed quodam
oratorio numero et modo. haec sunt, quae clamores et 152
admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque ea quis-
quam, nisi diu multumque scriptitarit, etiamsi vehemen-
tissime se in his subitis dictionibus exercuerit, conse-
quetur; et qui a scribendi consuetudine ad dicendum
venit, hanc adfert facultatem, ut, etiam subito si dicat,
tamen illa, quae dicantur, similia scriptorum esse vide-
antur; atque etiam, si quando in dicendo scriptum attu-
lerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua similis oratio
consequatur; ut concitato navigio, cum remiges inhibue- 153
runt, retinet tamen ipsa navis motum et cursum suum
intermisso impetu pulsuque remorum, sic in oratione per-
petua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet ora-
tio reliqua cursum scriptorum similitudine et vi conci-
tata. in cotidianis autem commentationibus equidem mihi 34
adulescentulus proponere solebam illam exercitationem 154
maxime, qua C. Carbonem nostrum illum inimicum so-
litum esse uti sciebam, ut aut versibus propositis quam
maxime gravibus aut oratione aliqua lecta ad eum finem,
quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam,
quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis,
pronuntiarem; sed post animadverti hoc esse in hoc vitii,
quod ea verba, quae maxime cuiusque rei propria quae-
que essent ornatissima atque optima, occupasset aut
Ennius, si ad eius versus me exercerem, aut Gracchus,
si eius orationem mihi forte proposuissem: ita, si eisdem
verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum
minus idoneis uti consuescerem: postea mihi placuit, 155

eoque sum usus adulescens, ut summorum oratorum
Graecas orationes explicarem, quibus lectis hoc adse-
quebar, ut, cum ea, quae legeram Graece, Latine red-
derem, non solum optimis verbis uterer et tamen usita-
tis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae
156 nova nostris essent, dum modo essent idonea. iam vocis
et spiritus et totius corporis et ipsius linguae motus et
exercitationes non tam artis indigent quam laboris; qui-
bus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur,
quorum similes velimus esse. intuendi nobis sunt non
solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine
157 ad aliquam deformitatem pravitatemque veniamus. exer-
cenda est etiam memoria ediscendis ad verbum quam
plurimis et nostris scriptis et alienis; atque in ea exer-
citatione non sane mihi displicet adhibere, si consueris,
[etiam] istam locorum simulacrorumque rationem, quae
in arte traditur. educenda deinde dictio est ex hac do-
mestica exercitatione et umbratili medium in agmen, in
pulverem, in clamorem, in castra atque in aciem foren-
sem; subeundus visus hominum et periclitandae vires
ingenii, et illa commentatio inclusa in veritatis lucem
158 proferenda est; legendi etiam poëtae, cognoscendae hi-
storiae, omnium bonarum artium doctores atque scripto-
res legendi et pervolutandi et exercitationis causa lau-
dandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi;
disputandumque de omni re in contrarias partis et, quic-
quid erit in quaque re, quod probabile videri possit,
159 eliciendum [atque dicendum]; perdiscendum ius civile,
cognoscendae leges, percipienda omnis antiquitas, sena-
toria consuetudo, disciplina rei publicae, iura socio-
rum, foedera, pactiones, causa imperii cognoscenda
est; libandus est etiam ex omni genere urbanitatis face-
tiarum quidam lepos, quo tamquam sale perspergā-
tur omnis oratio. effudi vobis omnia quae sentiebam,
quae fortasse, quemcumque patremfamilias adripuissetis
ex aliquo circulo, eadem vobis percontantibus respon-
disset.'

35 Haec cum Crassus dixisset, silentium est consecu-
160 tum; sed quamquam satis eis, qui aderant, ad id, quod
erat propositum, dictum videbatur, tamen sentiebant

celerius esse multo, quam ipsi vellent, ab eo peroratum. tum Scaevola 'quid est, Cotta?' inquit 'quid tacetis? nihilne vobis in mentem venit, quod praeterea ab Crasso requiratis?' 'id mehercule' inquit 'ipsum attendo: tantus 161
enim cursus verborum fuit et sic evolavit oratio, ut eius vim et incitationem aspexerim, vestigia ingressumque vix viderim, et tamquam in aliquam locupletem ac refertam domum venerim, non explicata veste neque proposito argento neque tabulis et signis propalam conlocatis, sed his omnibus multis magnificisque rebus constructis ac reconditis; sic [modo] in oratione Crassi divitias atque ornamenta eius ingenii per quaedam involucra atque integumenta perspexi, sed ea contemplari cum cuperem, vix aspiciendi potestas fuit; itaque nec hoc possum dicere, me omnino ignorare, quid possideat, neque plane nosse atque vidisse.' 'quin tu igitur facis idem,' inquit 162
Scaevola 'quod faceres, si in aliquam domum plenam ornamentorum villamve venisses: si ea seposita, ut dicis, essent, tu, qui valde spectandi cupidus esses, non dubitares rogare dominum, ut proferri iuberet, praesertim si esses familiaris: similiter nunc petes a Crasso, ut illam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco quasi per transennam praetereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat et suo quidque in loco conlocet.' 'ego vero' inquit Cotta 'a te peto, Scaevola: — me 163
enim et hunc Sulpicium impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus huius modi disputationis semper contempserit, haec, quae isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere: — sed tu hanc nobis veniam, Scaevola, da: perfice, ut Crassus haec, quae coartavit et peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis atque explicet.' 'ego mehercule' inquit Mucius 'antea ve- 164
stra magis hoc causa volebam, quam mea, neque enim tanto opere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quanto opere eius in causis oratione delector; nunc vero, Crasse, mea quoque iam causa rogo, ut, quoniam tantum habemus otii, quantum iam diu nobis non contigit, ne graveris exaedificare id opus, quod instituisti: formam enim totius negotii opinione meliorem maioremque video, 36
quam vehementer probo.' 'enimvero' inquit Crassus 'mi- 165

rari satis non queo etiam te haec, Scaevola, desiderare,
quae neque ego ita teneo, uti ei, qui docent, neque sunt
eius generis, ut, si optime tenerem, digna essent ista
sapientia ac tuis auribus.' 'ain tu?' inquit ille: 'si de
istis communibus et pervagatis vix huic aetati audien-
dum putas, etiamne illa neglegere possumus, quae tu
oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum,
de moribus, de rationibus eis, quibus hominum mentes
et incitarentur et reprimerentur, de historia, de antiqui-
tate, de administratione rei publicae, denique de nostro
ipso iure civili? hanc enim ego omnem scientiam et co-
piam rerum in tua prudentia sciebam inesse; in oratoris
vero instrumento tam lautam supellectilem numquam
166 videram.' 'potes igitur,' inquit Crassus 'ut alia omittam
innumerabilia et immensa et ad ipsum civile ius tuum
veniam, oratores putare eos, quos multas horas exspecta-
vit, cum in campum properaret, et ridens et stomachans
Scaevola, cum Hypsaeus maxima voce, plurimis verbis
a M. Crasso praetore contenderet, ut ei, quem defen-
debat, causa cadere liceret, Cn. autem Octavius, homo
consularis, non minus longa oratione recusaret, ne ad-
versarius causa caderet ac ne is, pro quo ipse diceret,
turpi tutelae iudicio atque omni molestia stultitia adver-
167 sarii liberaretur?' 'ego vero istos,' inquit — 'memini
enim mihi narrare Mucium — non modo oratoris no-
mine, sed ne foro quidem dignos putarim.' 'atqui non
defuit illis patronis' inquit Crassus 'eloquentia neque
dicendi ratio aut copia, sed iuris civilis scientia: quod
alter plus lege agendo petebat, quam quantum lex in xii
tabulis permiserat, quod cum impetrasset, causa caderet;
alter iniquum putabat plus secum agi, quam quod erat
in actione; neque intellegebat, si ita esset actum, litem
37 adversarium perditurum. quid? in his paucis diebus
168 nonne nobis in tribunali Q. Pompeii praetoris urbani
familiaris nostri sedentibus homo ex numero disertorum
postulabat, ut illi, unde peteretur, vetus atque usitata
exceptio daretur CUIUS PECUNIAE DIES FUISSET? quod petito-
ris causa comparatum esse non intellegebat: ut, si ille
infitiator probasset iudici ante petitam esse pecuniam,
quam esset coepta deberi, petitor rursus cum peteret,

ne exceptione excluderetur, QUOD EA RES IN IUDICIUM ANTE
VENISSET. quid ergo hoc fieri turpius aut dici potest, 169
quam eum, qui hanc personam susceperit, ut amicorum
controversias causasque tueatur, laborantibus succurrat,
aegris medeatur, adflictos excitet, hunc in minimis tenuis-
simisque rebus ita labi, ut aliis miserandus, aliis inriden-
dus esse videatur? equidem propinquum nostrum, P. 170
Crassum [illum Divitem] et multis aliis rebus elegantem
hominem et ornatum et praecipue in hoc efferendum et
laudandum puto, quod, cum P. Scaevolae frater esset,
solitus est ei persaepe dicere neque illum in iure civili
satis [illi arti] facere posse, nisi dicendi copiam adsump-
sisset, quod quidem hic, qui mecum consul fuit, filius
eius est consecutus, neque se ante causas amicorum tra-
ctare atque agere coepisse, quam ius civile didicisset.
quid vero ille M. Cato? nonne et eloquentia tanta fuit, 171
quantam illa tempora atque illa aetas in hac civitate
ferre maximam potuit, et iuris civilis omnium peritissi-
mus? verecundius hac de re iam dudum loquor, quod
adest vir in dicendo summus, quem ego unum oratorem
maxime admiror; sed tamen idem hoc semper [ius ci-
vile] contempsit. verum, quoniam sententiae atque opi- 172
nionis meae voluistis esse participes, nihil occultabo et,
quoad potero, vobis exponam, quid de quaque re sen-
tiam: Antonii incredibilis quaedam et prope singularis et 38
divina vis ingenii videtur, etiamsi hac scientia iuris nu-
data sit, posse facile ceteris armis prudentiae causas tueri
atque defendere; quam ob rem hic nobis sit exceptus;
ceteros vero non dubitabo primum inertiae condemnare
sententia mea, post etiam impudentiae; nam volitare in 173
foro, haerere in iure ac praetorum tribunalibus, iudicia
privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de
facto, sed de aequitate ac iure certetur, iactare se in
causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutela-
rum, gentilitatum, agnationum, adluvionum, circumlu-
vionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum,
stillicidiorum, testamentorum [ruptorum aut ratorum]
ceterarumque rerum innumerabilium iura versentur, cum
omnino, quid suum, quid alienum, qua re denique civis
aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret,

174 insignis est impudentiae; illa vero deridenda adrogantia
est, in minoribus navigiis rudem esse se confiteri, quin-
queremis aut etiam maiores gubernare didicisse. tu mihi
cum in circulo decipiare adversarii stipulatiuncula et cum
obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit
scriptum, quo ille capiatur, ego tibi ullam causam [maio-
rem] committendam putem? citius hercule is, qui duo-
rum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino
175 ponto Argonautarum navem gubernarit. quid? si ne par-
vae quidem causae sunt, sed saepe maximae, in quibus
certatur de iure civili, quod tandem os est eius patroni,
qui ad eas causas sine ulla scientia iuris audet accedere?
quae potuit igitur esse causa maior, quam illius militis,
de cuius morte cum domum falsus ab exercitu nuntius
venisset et pater eius re credita testamentum mutasset
et, quem ei visum esset, fecisset heredem essetque ipse
mortuus, res delata est ad centumviros, cum miles do-
mum revenisset egissetque lege in hereditatem paternam
[testamento exheres filius], [nempe in ea causa] quaesi-
tum*que* est [de iure civili], possetne paternorum bono-
rum exheres esse filius, quem pater testamento neque
39 heredem neque exheredem scripsisset nominatim? quid?
176 qua de re inter Marcellos et Claudios patricios centum-
viri iudicarunt, cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Clau-
dii patricii eiusdem hominis hereditatem gente ad se di-
cerent redisse, nonne in ea causa fuit oratoribus de toto
177 stirpis et gentilitatis iure dicendum? quid? quod item in
centumvirali iudicio certatum esse accepimus, cum Ro-
mam in exsilium venisset, cui Romae exsulare ius esset,
si se ad aliquem quasi patronum applicavisset intestato-
que esset mortuus, nonne in ea causa ius applicationis
obscurum sane et ignotum patefactum in iudicio atque
178 inlustratum est a patrono? quid? nuper, cum ego C.
Sergii Oratae contra hunc nostrum Antonium iudicio
privato causam defenderem, nonne omnis nostra in iure
versata defensio est? cum enim M. Marius Gratidianus
aedis Oratae vendidisset neque servire quandam earum
aedium partem in mancipii lege dixisset, defendebamus,
quicquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor
179 scisset neque declarasset, praestare debere; quo quidem

in genere familiaris noster M. Buculeius, homo neque meo iudicio stultus et suo valde sapiens et ab iuris studio non abhorrens, simili in re quodam modo nuper erravit: nam cum aedis L. Fufio venderet, in mancipio lumina, uti tum essent, ita recepit; Fufius autem, simul atque aedificari coeptum est in quadam parte urbis, quae modo ex illis aedibus conspici posset, egit statim cum Buculeio, quod, cuicumque particulae caeli officeretur, quamvis esset procul, mutari lumina putabat. quid vero? claris- 180
sima M' Curii causa Marcique Coponii nuper apud centumviros quo concursu hominum, qua exspectatione defensa est? cum Q. Scaevola, aequalis et conlega meus, homo omnium et disciplina iuris civilis eruditissimus et ingenio prudentiaque acutissimus et oratione maxime limatus atque subtilis atque, ut ego soleo dicere, iuris peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissimus, ex scripto testamentorum iura defenderet negaretque, nisi postumus et natus et, antequam in suam tutelam veniret, mortuus esset, heredem eum esse posse, qui esset secundum postumum et natum et mortuum heres institutus; ego autem defenderem eum hac tum mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui in suam tutelam veniret, M' Curius heres esset, num destitit uterque nostrum in ea causa in auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est, in medio iure civili versari? omitto iam plura 40 181
exempla causarum amplissimarum, quae sunt innumerabilia: capitis nostri saepe potest accidere ut causae versentur in iure: etenim si C. Mancinum, nobilissimum atque optimum virum atque consularem, cum eum propter invidiam Numantini foederis pater patratus ex S. C. Numantinis dedidisset eumque illi non recepissent posteaque Mancinus domum revenisset neque in senatum introire dubitasset, P. Rutilius, M. filius, tribunus plebis, iussit educi, quod cum civem negaret esse, quia memoria sic esset proditum, quem pater suus aut populus vendidisset aut pater patratus dedidisset, ei nullum esse postliminium, quam possumus reperire ex omnibus 182
rebus civilibus causam contentionemque maiorem [quam de ordinanda civitate, de libertate, de capite hominis

consularis] praesertim cum haec non in crimine aliquo, quod ille posset infitiari, sed in civili iure consisteret? similique in genere, [inferiore ordine,] si quis apud nos servisset ex populo foederato seseque liberasset et postea domum revenisset, quaesitum est apud maiores nostros, num is ad suos postliminio redisset et
83 amisisset hanc civitatem. quid? de libertate, quo iudicium gravius esse nullum potest, nonne ex iure civili potest esse contentio, cum quaeritur, is, qui domini voluntate census sit, continuone, an, ubi lustrum sit conditum, liber sit? quid? quod usu memoria patrum venit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, cum uxorem praegnantem in provincia reliquisset Romaeque alteram duxisset neque nuntium priori remisisset, mortuus esset intestato et ex utraque filius natus esset, mediocrisne res in controversiam adducta est? cum quaereretur de duobus civium capitibus et de puero, qui ex posteriore natus erat, et de eius matre; quae, si iudicaretur certis quibusdam verbis, non novis nuptiis fieri cum superiore divortium, in concubinae locum duceretur.
84 haec igitur et horum similia iura suae civitatis ignorantem erectum et celsum, alacri et prompto ore ac voltu, huc atque illuc intuentem vagari cum magna caterva toto foro, praesidium clientibus atque opem amicis et prope cunctis civibus lucem ingenii et consilii sui porrigentem atque tendentem nonne in primis flagitiosum putandum est?

41 Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam
85 segnitiem hominum atque inertiam; nam si esset ista cognitio iuris magna atque difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere: sed, o di immortales, non dicerem hoc, audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret nullius
86 artis faciliorem sibi cognitionem videri, quod quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur; primum, quia veteres illi, qui huic scientiae praefuerunt, obtinendae atque augendae potentiae suae causa pervolgari artem suam noluerunt; deinde, posteaquam est editum, expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent; nihil

est enim, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere volt, habeat illam scientiam, ut ex eis rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere possit. hoc video, dum breviter voluerim dicere, 187
dictum a me esse paulo obscurius; sed experiar et dicam, si potero, planius: omnia fere, quae sunt conclusa nunc 42
artibus, dispersa et dissipata quondam fuerunt; ut in musicis numeri et voces et modi; in geometria lineamenta, formae, intervalla, magnitudines; in astrologia caeli conversio, ortus, obitus motusque siderum; in grammaticis poëtarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac denique ipsa ratione dicendi excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere ignota quondam omnibus et diffusa late videbantur: adhibita est igitur ars quaedam extrinsecus 188
ex alio genere quodam; quod sibi totum philosophi adsumunt, quae rem dissolutam divolsamque conglutinaret et ratione quadam constringeret. sit ergo in iure civili finis hic: legitimae atque usitatae in rebus causisque civium aequabilitatis conservatio. tum sunt notanda genera 189
et ad certum numerum paucitatemque revocanda. genus autem est id, quod sui similis communione quadam, specie autem differentis, duas aut pluris complectitur partis; partes autem sunt, quae generibus eis, ex quibus manant, subiciuntur; omniaque, quae sunt vel generum vel partium nomina, definitionibus, quam vim habeant, est exprimendum; est enim definitio rerum earum, quae sunt eius rei propriae, quam definire volumus, brevis et circumscripta quaedam explicatio. hisce ego rebus exem- 190
pla adiungerem, nisi apud quos haec haberetur oratio, cernerem; nunc complectar, quod proposui, brevi: si enim aut mihi facere licuerit, quod iam diu cogito, aut alius quispiam aut me impedito occuparit aut mortuo effecerit, ut primum omne ius civile in genera digerat, quae perpauca sunt, deinde eorum generum quasi quaedam membra dispertiat, tum propriam cuiusque vim definitione declaret, perfectam artem iuris civilis habebitis, magis magnam atque uberem, quam difficilem et obscuram. atque interea tamen, dum haec, quae dispersa 191
sunt, cogantur, vel passim licet carpentem et conligen-

43 tem undique repleri iusta iuris civilis scientia. nonne
videtis equitem Romanum, hominem acutissimo omnium
ingenio, sed minime ceteris artibus eruditum, C. Acu-
leonem, qui mecum vivit semperque vixit, ita tenere ius
civile, ut ei, cum ab hoc discesseritis, nemo de eis, qui
192 peritissimi sunt, anteponatur? omnia sunt enim posita
ante oculos, conlocata in usu cotidiano, in congressione
hominum atque in foro; neque ita multis litteris aut vo-
luminibus magnis continentur; eadem enim elata sunt
primum a pluribus, deinde paucis verbis commutatis
193 etiam ab eisdem scriptoribus scripta sunt saepius. acce-
dit vero, quo facilius percipi cognoscique ius civile pos-
sit, quod minime plerique arbitrantur, mira quaedam in
cognoscendo suavitas et delectatio; nam, sive quem haec
Aeliana studia delectant, plurima est et in omni iure
civili et in pontificum libris et in xii. tabulis antiquitatis
effigies, quod et verborum vetustas prisca cognoscitur et
actionum genera quaedam maiorum consuetudinem vitam-
que declarant; sive quis civilem scientiam *, quam Scae-
vola non putat oratoris esse propriam, sed cuiusdam ex
alio genere prudentiae, totam hanc, descriptis omnibus
civitatis utilitatibus ac partibus xii. tabulis contineri vide-
bit: sive quem praepotens ista et gloriosa philosophia
delectat, — dicam audacius — hosce habet fontis om-
nium disputationum suarum, qui iure civili et legibus
194 continentur. ex his enim et dignitatem maxime expe-
tendam videmus, quoniam virtus atque honestus labor
honoribus, praemiis, splendore decoratur, vitia autem
hominum atque fraudes damnis, ignominiis, vinclis,
verberibus, exsiliis, morte multantur; et docemur non
infinitis concertationumque plenis disputationibus, sed
auctoritate nutuque legum domitas habere libidines, coër-
cere omnis cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentis,
44 oculos, manus abstinere. fremant omnes licet, dicam
195 quod sentio: bibliothecas mehercule omnium philosopho-
rum unus mihi videtur xii. tabularum libellus, si quis
legum fontis et capita viderit, et auctoritatis pondere et
196 utilitatis ubertate superare. ac si nos, id quod maxime
debet, nostra patria delectat, cuius rei tanta est vis [ac
tanta] natura, ut Ithacam illam in asperrimis saxulis

tamquam nidulum adfixam sapientissimus vir immortalitati anteponeret, quo amore tandem inflammati esse debemus in eius modi patriam, quae una in omnibus terris domus est virtutis, imperii, dignitatis? cuius primum nobis mens, mos, disciplina nota esse debet, vel quia est patria parens omnium nostrum vel quia tanta sapientia fuisse in iure constituendo putanda est, quanta fuit in
his tantis opibus imperii comparandis. percipietis etiam 197
illam ex cognitione iuris laetitiam et voluptatem, quod, quantum praestiterint nostri maiores prudentia ceteris gentibus, tum facillime intellegetis, si cum illorum [Lycurgo et Dracone et Solone] nostras leges conferre volueritis; incredibile est enim, quam sit omne ius civile praeter hoc nostrum inconditum ac paene ridiculum; de quo multa soleo in sermonibus cotidianis dicere, cum hominum nostrorum prudentiam ceteris omnibus et maxime Graecis antepono. his ego de causis dixeram, Scaevola, eis, qui perfecti oratores esse vellent, iuris civilis cognitionem esse necessariam.

Iam vero ipsa per sese quantum adferat eis, qui ei 45
praesunt, honoris, gratiae, dignitatis, quis ignorat? ita- 198
que, ut apud Graecos infimi homines mercedula adducti ministros se praebent in iudiciis oratoribus, ei, qui apud illos πραγματικοὶ vocantur, sic in nostra civitate contra amplissimus quisque et clarissimus vir, ut ille, qui propter hanc iuris civilis scientiam sic appellatus a summo poëta est:

egregie cordatus homo, catus Aeliu' Sextus,

multique praeterea, qui, cum ingenio sibi auctore dignitatem peperissent, perfecerunt, ut in respondendo iure
auctoritate plus etiam quam ipso ingenio valerent. se- 199
nectuti vero celebrandae et ornandae quod honestius potest esse perfugium, quam iuris interpretatio? equidem mihi hoc subsidium iam inde ab adulescentia comparavi, non solum ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, cum me vires, quod fere iam tempus adventat, deficere coepissent, ista ab solitudine domum meam vindicarem. quid est enim praeclarius, quam honoribus et rei publicae muneribus perfunctum senem posse suo iure dicere idem, quod apud

Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi, si non populi et reges, at omnes sui cives consilium expetant,

summarum rerum incerti: quos ego ope mea
ex incertis certos compotesque consili
dimitto, ut ne res temere tractent turbidas:

200 est enim sine dubio domus iuris consulti totius oraculum civitatis; testis est huiusce Q. Mucii ianua et vestibulum, quod in eius infirmissima valetudine adfectaque iam aetate maxima cotidie frequentia civium ac summorum hominum splendore celebratur.

46 201 Iam illa non longam orationem desiderant, quam ob rem existimem publica quoque iura, quae sunt propria civitatis atque imperii, tum monumenta rerum gestarum et vetustatis exempla oratori nota esse debere; nam ut in rerum privatarum causis atque iudiciis depromenda saepe oratio est ex iure civili et idcirco, ut ante diximus, oratori iuris civilis scientia necessaria est, sic in causis publicis iudiciorum, contionum, senatus omnis haec et antiquitatis memoria et publici iuris auctoritas et regendae rei publicae ratio ac scientia tamquam aliqua materies eis oratoribus, qui versantur in re publica, subiecta
202 esse debet; non enim causidicum nescio quem neque clamatorem aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus, sed eum virum, qui primum sit eius artis antistes, cuius cum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen dedisse deus putatur, ut et ipsum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum videretur; deinde, qui possit non tam caduceo quam nomine oratoris ornatus incolumis vel inter hostium tela versari; tum, qui scelus fraudemque nocentis possit dicendo subicere odio civium supplicioque constringere; idemque ingenii praesidio innocentiam iudiciorum poena liberare; idemque languentem labentemque populum aut ad decus excitare aut ab errore deducere aut inflammare in improbos aut incitatum in bonos mitigare; qui denique, quemcumque in animis hominum motum res et causa postulet, eum dicendo vel excitare possit vel se-
203 dare. hanc vim si quis existimat aut ab eis, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse aut a me

posse exponi tam brevi, vehementer errat neque solum inscientiam meam, sed ne rei quidem magnitudinem perspicit: equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontis, unde hauriretis, atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda, non ut ipse dux essem, quod et infinitum est et non necessarium, sed ut commonstrarem tantum viam et, ut fieri solet, digitum ad fontis intenderem.'

'Mihi vero' inquit Mucius 'satis superque abs te vide- 47
tur istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum; 204
nam, ut Socratem illum solitum aiunt dicere perfectum sibi opus esse, si qui satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendae percipiendaeque virtutis; quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent esse se, quam bonos viros, eis reliquam facilem esse doctrinam; sic ego intellego, si in haec, quae patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad ea, quae cupitis, perventuros ab hoc aditu ianuaque patefacta.'
'nobis vero' inquit Sulpicius 'ista sunt pergrata 205
perque iucunda; sed pauca etiam requirimus in primisque ea, quae valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte percursa sunt, cum illa te et non contemnere et didicisse confiterere: ea si paulo latius dixeris, expleris omnem exspectationem diuturni desiderii nostri; nam nunc, quibus studendum rebus esset accepimus, quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum rationemque cupimus cognoscere.' 'quid? si,' inquit Crassus 'quoniam 206
ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestrae potius obsecutus sum voluntati, quam aut consuetudini aut naturae meae, petimus ab Antonio, ut ea, quae continet neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse iam dudum questus est, explicet nobis et illa dicendi mysteria enuntiet?' 'ut videtur,' inquit Sulpicius 'nam Antonio dicente etiam quid tu sentias, intellegemus.'
'peto igitur' inquit Crassus 'a te, quoniam id nobis, An- 207
toni, hominibus id aetatis oneris ab horum adulescentium studiis imponitur, ut exponas, quid eis de rebus,
quas a te quaeri vides, sentias.' 'deprehensum equidem 48
me' inquit Antonius 'plane video atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod in causis valde fugere

soleo, ne tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti vitae
208 non sinunt; verum hoc ingrediar ad ea, quae voltis, audacius, quod idem mihi spero usu esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla exspectetur ornata oratio: neque enim sum de arte dicturus, quam numquam didici, sed de mea consuetudine; ipsaque illa, quae in commentarium meum rettuli, sunt eius modi, non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu causisque tractata; quae si vobis, hominibus eruditissimis, non probabuntur, vestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea quaesieritis, quae ego nescirem; meam facilitatem laudatote, cum vobis non meo iudicio, sed vestro studio
209 inductus non gravate respondero.' tum Crassus 'perge modo,' inquit 'Antoni; nullum est enim periculum, ne quid tu eloquare nisi ita prudenter, ut neminem nostrum paeniteat ad hunc te sermonem impulisse.'

'Ego vero,' inquit, 'pergam et id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo, ut, quid illud sit, de quo disputetur, explanetur, ne vagari et errare cogatur oratio, si ei, qui inter se dissenserint, non idem [esse] illud, quo de agitur, intellegant.
210 nam si forte quaereretur quae esset ars imperatoris, constituendum putarem principio, quis esset imperator; qui cum esset constitutus administrator quidam belli gerendi, tum adiungerem de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum conlationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus, quae essent propriae belli administrandi; quarum qui essent animo et scientia compotes, eos esse imperatores dicerem, utererque exemplis Africanorum et Maximorum, Epaminondam atque Hanniba-
211 lem atque eius generis homines nominarem; sin autem quaereremus quis esset is, qui ad rem publicam moderandam usum et scientiam et studium suum contulisset, definirem hoc modo: qui quibus rebus utilitas rei publicae pareretur augereturque, teneret eisque uteretur, hunc rei publicae rectorem et consilii publici auctorem esse habendum, praedicaremque P. Lentulum principem illum et Ti. Gracchum patrem et Q. Metellum et P. Africanum et C. Laelium et innumerabilis alios cum ex nostra

civitate tum ex ceteris; sin autem quaereretur quisnam 212
iuris consultus vere nominaretur, eum dicerem, qui le-
gum et consuetudinis eius, qua privati in civitate uteren-
tur, et ad respondendum et ad agendum et ad caven-
dum peritus esset, et ex eo genere Sex. Aelium, M'
Manilium, P. Mucium nominarem; atque, ut iam ad le- 49
viora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus,
si poëta quaeratur, possim similiter explicare, quid eo-
rum quisque profiteatur et quo non amplius ab quoque
sit postulandum; philosophi denique ipsius, qui de sua
vi ac sapientia unus omnia paene profitetur, est tamen
quaedam descriptio, ut is, qui studeat omnium rerum
divinarum atque humanarum vim, naturam causasque
nosse et omnem bene vivendi rationem tenere et perse-
qui, nomine hoc appelletur: oratorem autem, quoniam 213
de eo quaerimus, equidem non facio eundem, quem
Crassus, qui mihi visus est omnem omnium rerum at-
que artium scientiam comprehendere uno oratoris officio
ac nomine; atque eum puto esse, qui et verbis ad au-
diendum iucundis et sententiis ad probandum adcommo-
datis uti possit in causis forensibus atque communibus:
hunc ego appello oratorem eumque esse praeterea in-
structum voce et actione et lepore quodam volo; Cras- 214
sus vero mihi noster visus est oratoris facultatem non
illius artis terminis, sed ingenii sui finibus immensis
paene describere; nam et civitatum regendarum oratori
gubernacula sententia sua tradidit, in quo per mihi mi-
rum visum est, Scaevola, te hoc illi concedere, cum sae-
pissime tibi senatus breviter impoliteque dicenti maximis
sit de rebus adsensus; M. vero Scaurus, quem non longe
ruri apud se esse audio, vir regendae rei publicae scien-
tissimus, si audierit hanc auctoritatem gravitatis et con-
silii sui vindicari a te, Crasse, quod eam oratoris
propriam esse dicas, iam, credo, huc veniat et hanc
loquacitatem nostram voltu ipso aspectuque conterreat;
qui quamquam est in dicendo minime contemnendus,
prudentia tamen rerum magnarum magis quam dicendi
arte nititur. neque vero, si quis utrumque potest, aut 215
ille consilii publici auctor ac senator bonus ob eam ipsam
causam orator est aut hic disertus atque eloquens, si est

idem in procuratione civitatis egregius, alienam scien-
tiam dicendi copia est consecutus: multum inter se
distant istae facultates longeque sunt diversae atque
seiunctae neque eadem ratione ac via M. Cato, P. Afri-
canus, Q. Metellus, C. Laelius, qui omnes eloquentes
fuerunt, orationem suam et rei publicae dignitatem exor-
50 nabant; neque enim est interdictum aut a rerum natura
aut a lege aliqua atque more, ut singulis hominibus ne
216 amplius quam singulas artis nosse liceat. qua re non,
etsi eloquentissimus Athenis Pericles idemque in ea civi-
tate plurimos annos princeps consilii publici fuit, idcirco
eiusdem hominis atque artis utraque facultas existimanda
est, nec, si P. Crassus idem fuit eloquens et iuris peri-
tus, ob eam causam inest in facultate dicendi iuris civilis
217 scientia. nam si ut quisque in aliqua arte et facultate
excellens aliam quoque artem sibi adsumpserit, [is] per-
ficiet, ut, quod praeterea sciet, id eius, in quo excellet,
pars quaedam esse videatur, licet ista ratione dicamus
pila bene et duodecim scriptis ludere proprium esse iuris
civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime fece-
rit; eademque ratione dicantur et, quos φυσικοὺς Graeci
nominant, eidem poëtae, quoniam Empedocles physicus
egregium poëma fecerit. ac hoc ne philosophi quidem
ipsi, qui omnia [sicut propria] sua esse atque a se
possideri volunt, dicere audent, geometriam aut musicam
philosophi esse, quia Platonem omnes in illis artibus
218 praestantissimum fuisse fateantur; ac si iam placet omnis
artis oratori subiungere, tolerabilius est sic potius di-
cere, ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse ieiuna
atque nuda, sed aspersa atque distincta multarum rerum
iucunda quadam varietate, sit boni oratoris multa auri-
bus accepisse, multa vidisse, multa animo et cogitatione,
multa etiam legendo percucurrisse, neque ea ut sua
possedisse, sed ut aliena libasse; fateor enim callidum
quendam hunc et nulla in re tironem ac rudem nec pere-
grinum atque hospitem in agendo esse debere.

51 Neque vero istis tragoediis tuis, quibus uti philosophi
219 maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita dixisti, ne-
minem posse eorum mentis, qui audirent, aut inflammare
dicendo aut inflammatas restinguere, cum eo maxime vis

oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui [rerum omnium
naturam,] mores hominum [atque rationes] penitus per-
spexerit, in quo philosophia sit oratori necessario perci-
pienda; quo in studio hominum quoque ingeniosissimorum
otiosissimorumque totas aetates videmus esse contritas;
quorum ego copiam magnitudinemque cognitionis atque ar-
tis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror;
nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis
est ea de motibus animorum et scire et dicere quae non
abhorrent ab hominum moribus. quis enim umquam 220
orator magnus et gravis, cum iratum adversario iudicem
facere vellet, haesitavit ob eam causam, quod nesciret,
quid esset iracundia, fervorne mentis an cupiditas puniendi
doloris? quis, cum ceteros animorum motus aut iudici-
bus aut populo dicendo miscere atque agitare vellet, ea
dixit, quae a philosophis dici solent? qui partim omnino
motus negant in animis ullos esse debere, quique eos in
iudicum mentibus concitent, scelus eos nefarium facere;
partim, qui tolerabiliores volunt esse et ad veritatem vi-
tae propius accedere, permediocris ac potius levis motus
debere esse dicunt. orator autem omnia haec, quae pu- 221
tantur in communi vitae consuetudine mala ac molesta
et fugienda, multo maiora et acerbiora verbis facit; item-
que ea, quae volgo expetenda atque optabilia videntur,
dicendo amplificat atque ornat, neque volt ita sapiens
inter stultos videri, ut ei, qui audiant, aut illum ineptum
et Graeculum putent, aut, etiamsi valde probent inge-
nium, oratoris sapientiam admirentur, se esse stultos
moleste ferant; sed ita peragrat per animos, ita sensus 222
hominum mentisque pertractat, ut non desideret philoso-
phorum descriptiones neque exquirat oratione, summum
illud bonum in animone sit an in corpore, virtute an
voluptate definiatur, an haec inter se iungi copularique
possint; an vero, ut quibusdam visum, nihil certum sciri,
nihil plane cognosci et percipi possit; quarum rerum fa-
teor magnam multiplicemque esse disciplinam et multas
copiosas variasque rationes; sed aliud quiddam, longe
aliud, Crasse, quaerimus: acuto homine nobis opus est 223
et natura usuque callido, qui sagaciter pervestiget, quid
sui cives eique homines, quibus aliquid dicendo per-

suadere velit, cogitent, sentiant, opinentur, exspectent;
52 teneat oportet venas cuiusque generis, aetatis, ordinis,
et eorum, apud quos aliquid aget aut erit acturus, mentis
224 sensusque degustet; philosophorum autem libros reservet
sibi ad huiusce modi Tusculani requiem atque otium, ne
si quando ei dicendum erit de iustitia et fide, mutuetur
a Platone; qui, cum haec exprimenda verbis arbitraretur,
novam quandam finxit in libris civitatem; usque eo illa,
quae dicenda de iustitia putabat, a vitae consuetudine
225 et a civitatum moribus abhorrebant: quodsi ea probaren-
tur in populis atque in civitatibus, quis tibi, Crasse, con-
cessisset, clarissimo viro et amplissimo et principi civi-
tatis, ut illa diceres in maxima contione tuorum civium,
quae dixisti? 'eripite nos ex miseriis, eripite ex faucibus
eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest
expleri; nolite sinere nos cuiquam servire, nisi vobis
universis, quibus et possumus et debemus.' omitto mi-
serias, in quibus, ut illi aiunt, vir fortis esse non potest;
omitto faucis, ex quibus te eripi vis, ne iudicio iniquo
exsorbeatur sanguis tuus, quod sapienti negant accidere
posse: servire vero non modo te, sed universum senatum,
226 cuius tum causam agebas, ausus es dicere? potestne vir-
tus, Crasse, servire istis auctoribus, quorum tu praecepta
oratoris facultate complecteris? quae et semper et sola
libera est quaeque, etiamsi corpora capta sint armis aut
constricta vinculis, tamen suum ius atque omnium rerum
impunitam libertatem tenere debet. quae vero addidisti,
non modo senatum servire posse populo, sed etiam de-
bere, quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus,
tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis do-
loremque referens probare posset, senatum servire po-
pulo, cui populus ipse moderandi et regendi sui potesta-
53 227 tem quasi quasdam habenas tradidisset? itaque haec cum
a te divinitus ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus,
homo doctus et philosophiae deditus, non modo parum
commode, sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dice-
bat; idemque Servium Galbam, quem hominem prob-
commeminisse se aiebat, pergraviter reprehendere sole-
bat, quod is, L. Scribonio quaestionem in eum ferente,
populi misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbae

gravis atque acer inimicus, aspere apud populum [Romanum] et vehementer esset locutus, quam orationem in Originibus suis exposuit ipse. reprehendebat igitur Gal- 228
bam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli propinqui sui Q. pupillum filium ipse paene in umeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione et memoria fletum populo moveret, et duos filios suos parvos tutelae populi commendasset ac se, tamquam in procinctu testamentum faceret sine libra atque tabulis, populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati; itaque, cum et invidia et odio populi tum Galba premeretur, his eum tragoediis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video, nisi pueris et lacrimis usus esset, poenas eum daturum fuisse. haec Rutilius valde vituperabat et huic humilitati dicebat vel exsilium fuisse vel mortem anteponendam, neque vero hoc solum dixit, sed 229
ipse et sensit et fecit: nam cum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentiae cumque illo nemo neque integrior esset in civitate neque sanctior, non modo supplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut liberius causam dici suam, quam simplex ratio veritatis ferebat. paulum huic Cottae tribuit partium, disertissimo adulescenti, sororis suae filio; dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure et dilucide. quodsi tu tunc, Crasse, dixisses, qui subsi- 230
dium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam petendum esse paulo ante dicebas; et, si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere, quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt, [pestiferi cives supplicioque digni] tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuae: nunc talis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commenticia Platonis civitate res ageretur: nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rem publicam imploravit, nemo supplicavit; quid multa? pedem nemo in illo iudicio supplosit, credo, ne Stoicis renuntiaretur. imitatus est homo Romanus et 54
consularis veterem illum Socratem, qui, cum omnium 231
sapientissimus esset sanctissimeque vixisset, ita in iudi-

cio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus,
sed magister aut dominus videretur esse iudicum; quin
etiam, cum ei scriptam orationem disertissimus orator
Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea
pro se in iudicio uteretur, non invitus legit et commode
scriptam esse dixit; 'sed' inquit 'ut, si mihi calceos Si-
cyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles et
apti ad pedem, quia non essent viriles,' sic illam ora-
tionem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et viri-
lem non videri. ergo ille quoque damnatus est; neque
solum primis sententiis, quibus tantum statuebant iudi-
ces, damnarent an absolverent, sed etiam illis, quas
232 iterum legibus ferre debebant; erat enim Athenis reo
damnato, si fraus capitalis non esset quasi poenae aesti-
matio; et sententia cum iudicibus daretur, interrogaba-
tur reus, quam [quasi aestimationem] commeruisse se
maxime confiteretur; quod cum interrogatus Socrates
esset, respondit sese meruisse ut amplissimis honoribus
et praemiis decoraretur et ut ei victus cotidianus in Pry-
taneo publice praeberetur, qui honos apud Graecos ma-
233 ximus habetur: cuius responso iudices sic exarserunt, ut
capitis hominem innocentissimum condemnarent; qui qui-
dem si absolutus esset, quod mehercule, etiamsi nihil
ad nos pertinet, tamen propter eius ingenii magnitudi-
nem vellem, quonam modo istos philosophos ferre pos-
semus, qui nunc, cum ille damnatus est nullam aliam ob
culpam nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se
oportere dicunt peti praecepta dicendi? quibuscum ego
non pugno, utrum sit melius aut verius: tantum dico
et aliud illud esse atque hoc et hoc sine illo summum
esse posse.

55 234 Nam quod ius civile, Crasse, tam vehementer am-
plexus es, video quid egeris; tum, cum dicebas, vide-
bam: primum Scaevolae te dedisti, quem omnes amare
meritissimo pro eius eximia suavitate debemus; cuius
artem cum indotatam esse et incomitatam videres, ver-
borum eam dote locupletasti et ornasti; deinde quod in
ea tu plus operae laborisque consumpseras, cum eius
studii tibi et hortator et magister esset domi, veritus es,
nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam per-

didisses. sed ego ne cum ista quidem arte pugno: sit 235
sane tanta, quantam tu illam esse vis — etenim sine
controversia et magna est et late patet et ad multos per-
tinet et summo in honore semper fuit et clarissimi cives
ei studio etiam hodie praesunt — sed vide, Crasse, ne,
dum novo et alieno ornatu velis ornare iuris civilis scien-
tiam, suo quoque eam concesso et tradito spolies atque
denudes: nam, si ita diceres, qui iuris consultus esset, 236
esse eum oratorem, itemque qui esset orator, iuris eun-
dem esse consultum, praeclaras duas artis constitueres
atque inter se paris et eiusdem socias dignitatis; nunc
vero iuris consultum sine hac eloquentia, de qua quae-
rimus, fateris esse posse fuisseque plurimos; orato-
rem negas, nisi illam scientiam adsumpserit, esse posse:
ita est tibi iuris consultus ipse per se nihil nisi legu-
leius quidam cautus et acutus, praeco actionum, can-
tor formularum, auceps syllabarum; sed quia saepe uti-
tur orator subsidio iuris in causis, idcirco istam iuris
scientiam eloquentiae tamquam ancillulam pedisequam-
que adiunxisti.

Quod vero impudentiam admiratus es eorum patro- 56 237
norum, qui aut, cum parva nescirent, magna profiteren-
tur aut ea, quae maxima essent in iure civili, tractare
auderent in causis, cum ea nescirent numquamque didi-
cissent, utriusque rei facilis est et prompta defensio: nam
neque illud est mirandum, qui, quibus verbis coëmptio
fiat, nesciat, eundem eius mulieris, quae coëmptionem
fecerit, causam posse defendere; nec, si parvi navigii et
magni eadem est in gubernando scientia, idcirco qui,
quibus verbis herctum cieri oporteat, nesciat, idem her-
ciscundae familiae causam agere non possit. nam, quod 238
maximas centumviralis causas in iure positas protulisti,
quae tandem earum [causa] fuit, quae ab homine elo-
quenti iuris imperito non ornatissime potuerit dici? qui-
bus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M'. Curii,
quae abs te nuper est dicta, et in C. Hostilii Mancini
controversia atque in eo puero, qui ex altera natus erat
uxore, non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissi-
mos homines summa de iure dissensio: quaero igitur, 239
quid adiuverit oratorem in his causis iuris scientia, cum

hic iuris consultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno [hoc est, non iuris scientia, sed eloquentia] sustentatus. equidem hoc saepe audivi: cum aedilitatem P. Crassus peteret eumque maior natu et iam consularis Ser. Galba adsectaretur, cuius C. filio suam filiam despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causa quendam rusticanum, qui cum Crassum seduxisset atque ad eum rettulisset responsumque ab eo verum magis, quam ad suam rem adcommodatum abstulisset, ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit quaesivitque, qua de re ad Crassum rettulisset; ex quo ut audivit commotumque ut vidit hominem, 'suspenso' inquit 'animo et occupato Crassum tibi respondisse video,'
240 deinde ipsum Crassum manu prehendit et 'heus tu,' inquit 'quid tibi in mentem venit ita respondere?' tum ille fidenter homo peritissimus confirmare ita se rem habere, ut respondisset, nec dubium esse posse; Galba autem adludens varie et copiose multas similitudines adferre multaque pro aequitate contra ius dicere; atque illum, cum disserendo par esse non posset — quamquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbae nullo modo — ad auctores confugisse et id, quod ipse diceret, et in P. Mucii fratris sui libris et in Sex. Aelii commentariis scriptum protulisse ac tamen concessisse Galbae disputationem sibi probabilem et prope veram videri.
57 attamen, quae causae sunt eius modi, ut de earum iure
241 dubium esse non possit, omnino in iudicium vocari non solent. num quis eo testamento, quod paterfamilias ante fecit, quam ei filius natus esset, hereditatem petit? nemo; quia constat agnascendo rumpi testamentum; ergo in hoc genere iuris iudicia nulla sunt: licet igitur impune oratori omnem hanc partem iuris [in controversiis] igno-
242 rare, quae pars sine dubio multo maxima est; in eo autem iure, quod ambigitur inter peritissimos, non est difficile oratori eius partis, quamcumque defendet, auctorem aliquem invenire; a quo cum amentatas hastas acceperit, ipse eas oratoris lacertis viribusque torquebit. nisi vero — bona venia huius optimi viri dixerim [Scaevolae] — tu libellis aut praeceptis soceri tui causam M' Curii defendisti, non adripuisti patrocinium aequitatis et defen-

sionem testamentorum ac voluntatis mortuorum; ac mea 243
quidem sententia — frequens enim te audivi atque adfui — multo maiorem partem sententiarum sale tuo et lepore et politissimis facetiis pellexisti, cum et illud nimium acumen inluderes et admirarere ingenium Scaevolae, qui excogitasset nasci prius oportere quam emori; cumque multa conligeres et ex legibus et ex senatus consultis et ex vita ac sermone communi non modo acute, sed etiam ridicule ac facete, ubi si verba, non rem sequeremur, confici nihil posset: itaque hilaritatis plenum iudicium ac laetitiae fuit; in quo quid tibi iuris civilis exercitatio profuerit, non intellego; dicendi vis egregia summa festivitate et venustate coniuncta profuit: ipse ille Mucius 244
paterni iuris defensor et quasi patrimonii propugnator sui, quid in illa causa, cum contra te diceret, attulit, quod de iure civili depromptum videretur? quam legem recitavit? quid patefecit dicendo, quod fuisset imperitis occultius? nempe eius omnis oratio versata est in eo, ut scriptum plurimum valere oportere defenderet, at in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes, cum in eius modi causis alias scriptum, alias aequitatem defendere docentur. et, credo, in illa militis causa, si tu aut 245
heredem aut militem defendisses, ad Hostilianas te actiones, non ad tuam vim et oratoriam facultatem contulisses: tu vero, vel si testamentum defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum ius in eo iudicio positum videretur, vel si causam ageres militis, patrem eius, ut soles, dicendo a mortuis excitasses; statuisses ante oculos; complexus esset filium flensque eum centumviris commendasset; lapides mehercule omnis flere ac lamentari coëgisses, ut totum illud UTI LINGUA NUNCUPASSIT non in XII. tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine scriptum videretur.

Nam quod inertiam accusas adulescentium, qui istam 58 246
artem primum facillimam non ediscant, [quae] quam sit facilis, illi viderint, qui eius artis adrogantia, quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant, deinde etiam tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis, quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed aliquando, si

quis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere possit,
tum esse illam artem futuram; deinde, quod sit plena
delectationis; in qua tibi remittunt omnes istam volupta-
tem et ea se carere patiuntur; nec quisquam est eorum,
qui, si iam sit ediscendum sibi aliquid, non Teucrum
Pacuvii malit quam Manilianas venalium vendendorum
247 leges ediscere; tum autem quod amore patriae censes
nos nostrorum maiorum inventa nosse debere, non vides
veteres leges aut ipsas sua vetustate consenuisse aut
novis legibus esse sublatas? quod vero viros bonos iure
civili fieri putas, quia legibus et praemia proposita sint
virtutibus et supplicia vitiis, equidem putabam virtutem
hominibus, si modo tradi ratione possit, instituendo et
persuadendo, non minis et vi ac metu tradi. nam ipsum
quidem illud etiam sine cognitione iuris, quam sit bellum
248 cavere malum, scire possumus. de me autem ipso, cui
uni tu concedis, ut sine ulla iuris scientia tamen causis
satis facere possim, tibi hoc, Crasse, respondeo, neque
me umquam ius civile didicisse neque tamen in eis cau-
sis, quas in iure possem defendere, umquam istam scien-
tiam desiderasse; aliud est enim esse artificem cuiusdam
generis atque artis, aliud in communi vita et volgari
249 hominum consuetudine nec hebetem nec rudem. cui no-
strum licet fundos nostros obire aut res rusticas vel
fructus causa vel delectationis invisere? tamen nemo tam
sine oculis, tam sine mente vivit, ut quid sit sementis
ac messis, quid arborum putatio ac vitium, quo tempore
anni aut quo modo ea fiant omnino nesciat: num igitur
si qui fundus inspiciendus aut si mandandum aliquid
procuratori de agri cultura aut imperandum vilico est,
Magonis Karthaginiensis sunt libri perdiscendi, an hac
communi intellegentia contenti esse possumus? cur ergo
non eidem in iure civili, praesertim cum in causis et in
negotiis et in foro conteramur, satis instructi esse pos-
sumus ad hoc dumtaxat, ne in nostra patria peregrini
250 atque advenae esse videamur? ac si iam sit causa aliqua
ad nos delata obscurior, difficile, credo, sit, cum hoc
Scaevola communicare; quamquam ipsi omnia, quorum
negotium est, consulta ad nos et exquisita deferunt. an
vero, si de re ipsa, si de finibus, cum in rem praesentem

venimus, si de tabulis et perscriptionibus controversia
est, contortas res et saepe difficilis necessario perdi-
scimus; si leges nobis aut si hominum peritorum re-
sponsa cognoscenda sunt, veremur ne ea, si ab adu-
lescentia iuri civili minus studuerimus, non queamus
cognoscere?

Nihilne igitur prodest oratori iuris civilis scientia? 59
non possum negare prodesse ullam scientiam, ei praeser-
tim, cuius eloquentia copia rerum debeat esse ornata;
sed multa et magna et difficilia sunt ea, quae sunt ora-
tori necessaria, ut eius industriam in plura studia distra-
here nolim. quis neget opus esse oratori in hoc orato- 251
rio motu statuque Roscii gestum et venustatem? tamen
nemo suaserit studiosis dicendi adulescentibus in gestu
[discendo] histrionum more elaborare. quid est oratori
tam necessarium quam vox? tamen me auctore nemo
dicendi studiosus Graecorum more tragoedorum voci ser-
viet, qui et annos compluris sedentes declamitant et coti-
die, ante quam pronuntient, vocem cubantes sensim ex-
citant eandemque, cum egerunt, sedentes ab acutissimo
sono usque ad gravissimum sonum recipiunt et quasi
quodam modo conligunt. hoc nos si facere velimus, ante
condemnentur ei, quorum causas receperimus, quam to-
tiens, quotiens praescribitur, Paeanem aut Nomionem
citarimus. quodsi in gestu, qui multum oratorem adiu- 252
vat, et in voce, quae una maxime eloquentiam vel com-
mendat vel sustinet, elaborare nobis non licet ac tantum
in utroque adsequi possumus, quantum in hac acie coti-
diani muneris spatii nobis datur, quanto minus est ad
iuris civilis perdiscendi occupationem descendendum?
quod et summatim percipi sine doctrina potest et hanc
habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et gestus
subito sumi et aliunde adripi non potest, iuris utilitas ad
quamque causam quamvis repente vel a peritis vel de libris
depromi potest. itaque illi disertissimi homines ministros 253
habent in causis iuris peritos, [cum ipsi sint peritissimi, et
qui,] ut abs te paulo ante dictum est, [pragmatici vocantur,]
in quo nostri omnino melius multo, quod clarissimorum
hominum auctoritate leges et iura tecta esse voluerunt.
sed tamen non fugisset hoc Graecos homines, si ita ne-

cesse esse arbitrati essent oratorem ipsum erudire in
60 iure civili, non ei pragmaticum adiutorem dare. nam
254 quod dicis senectutem a solitudine vindicari iuris civilis scientia, fortasse etiam pecuniae magnitudine; sed nos non quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit, quaerimus. quamquam, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere se, quo plus sibi aetatis accederet, eo tardiores tibicinis modos et cantus remissiores esse facturum: quodsi ille astrictus certa quadam numerorum moderatione et pedum tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare modos, sed totos
255 mutare possumus? neque enim hoc te, Crasse, fallit, quam multa sint et quam varia genera dicendi, id quod haud sciam, an tu primus ostenderis, qui iam diu multo dicis remissius et lenius, quam solebas; neque minus haec tamen tua gravissimi sermonis lenitas, quam illa summa vis et contentio probatur: multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus et Laelium, qui omnia sermone conficerent paulo intentiore, numquam, ut Ser. Galba, lateribus aut clamore contenderent. quodsi iam hoc facere non poteris aut noles, vereris ne tua domus talis et viri et civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a ceteris deseratur? equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum, qui consultum veniant, multitudine esse ponendum, sed tamquam portum aliquem exspectem istam, quam tu times, solitudinem, subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti otium.

256 Reliqua vero etiamsi adiuvant, historiam dico et prudentiam iuris publici et 'antiquitatis iter' et exemplorum copiam, si quando opus erit, a viro optimo et istis rebus instructissimo, familiari meo Congo mutuabor, neque repugnabo, quo minus, id quod modo hortatus es, omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio atque humanitate versentur; sed mehercule non ita multum spatii mihi habere videntur, si modo ea facere et persequi volent, quae a te, Crasse, praecepta sunt; qui mihi prope iam nimis duras leges imponere visus es huic aetati, sed tamen ad id, quod cupiunt, adipiscendum prope neces-

sarias; nam et subitae ad propositas causas exercitatio- 257
nes et adcuratae ac meditatae commentationes ac stilus ille tuus, quem tu vere dixisti perfectorem dicendi esse ac magistrum, multi sudoris est; et illa orationis suae cum scriptis alienis comparatio et de alieno scripto subita vel laudandi vel vituperandi vel comprobandi vel refellendi causa disputatio non mediocris contentionis est vel ad memoriam vel ad imitandum. illud vero fuit hor- 61 258
ribile, quod mehercule vereor ne maiorem vim ad deterrendum habuerit quam ad cohortandum: voluisti enim in suo genere unum quemque nostrum quasi quendam esse Roscium; dixistique non tam ea, quae recta essent, probari, quam quae prava [sunt], fastidiis adhaerescere; quod ego non tam fastidiose in nobis quam in histrionibus spectari puto; itaque nos raucos saepe attentissime audiri video; 259
tenet enim res ipsa atque causa; at Aesopum, si paulum irrauserit, explodi, a quibus enim nihil praeter voluptatem aurium quaeritur, in eis offenditur, simul atque imminuitur aliquid de voluptate, in eloquentia autem multa sunt quae teneant, quae si omnia summa non sunt et pleraque tamen magna sunt, necesse est ea ipsa, quae sunt, mirabilia videri.

Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis 260
is, qui, ut Crassus descripsit, adcommodate ad persuadendum possit dicere; is autem concludatur in ea, quae sunt in usu civitatum volgari ac forensi, remotisque ceteris studiis, quamvis ea sint ampla atque praeclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctis et dies urgeatur; imiteturque illum, cui sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum studium fuisse tantusque labor dicitur, ut primum impedimenta naturae diligentia industriaque superaret, cumque ita balbus esset, ut eius ipsius artis, cui studeret, primam litteram non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius esse locutus putaretur; deinde 261
cum spiritus eius esset angustior, tantum continenda anima in dicendo est adsecutus, ut una continuatione verborum, id quod eius scripta declarant, binae ei contentiones vocis et remissiones continerentur; qui etiam, ut memoriae proditum est, coniectis in os calculis, summa

voce versus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat;
neque is consistens in loco, sed inambulans atque ascensu
262 ingrediens arduo. hisce ego cohortationibus, Crasse, ad
studium et ad laborem incitandos iuvenis vehementer
adsentior; cetera, quae conlegisti ex variis et diversis
studiis et artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, ta-
men ab oratoris proprio officio atque munere seiuncta
esse arbitror.'

62 Haec cum Antonius dixisset, sane dubitare visus est
Sulpicius et Cotta, utrius oratio propius ad veritatem
263 videretur accedere, tum Crassus 'operarium nobis quen-
dam, Antoni, oratorem facis atque haud scio an aliter
sentias et utare tua illa mirifica ad refellendum con-
suetudine, qua tibi nemo umquam praestitit; cuius qui-
dem ipsius facultatis exercitatio oratorum propria est,
sed iam in philosophorum consuetudine versatur maxime-
que eorum, qui de omni re proposita in utramque par-
264 tem solent copiosissime dicere. verum ego non solum
arbitrabar, his praesertim audientibus, a me informari
oportere, qualis esse posset is, qui habitaret in subselliis
neque quicquam amplius adferret, quam quod causarum
necessitas postularet, sed maius quiddam videbam, cum
censebam oratorem, praesertim in nostra re publica, nul-
lius ornamenti expertem esse oportere. tu autem, quo-
niam exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus
circumdedisti, hoc facilius nobis expones ea, quae abs
te de officiis praeceptisque oratoris quaesita sunt; sed
opinor secundum hunc diem; satis enim multa a nobis
265 hodie dicta sunt. nunc et Scaevola, quoniam in Tuscu-
lanum ire constituit, paulum requiescet, dum se calor
frangat; et nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini
demus operam.' placuit sic omnibus. tum Scaevola
'sane' inquit 'vellem non constituissem in Tusculanum
[me] hodie [venturum esse] Laelio; libenter audirem
Antonium;' et, cum exsurgeret, simul adridens 'neque
enim' inquit 'tam mihi molestus fuit, quod ius nostrum
civile pervellit, quam iucundus, quod se id nescire con-
fessus est.'

M. TULLII CICERONIS
DE ORATORE AD QUINTUM FRATREM

LIBER SECUNDUS.

Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoria tenes, 1
opinio fuit L. Crassum non plus attigisse doctrinae, 1
quam quantum prima illa puerili institutione potuisset;
M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem atque ignarum fuisse; erantque multi qui, quamquam non ita se rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio discendi a doctrina deterrerent, libenter id, quod dixi, de illis oratoribus praedicarent, ut, si homines non eruditi summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor et stultum in nobis erudiendis patris nostri, optimi ac prudentissimi viri, studium videretur: quos tum, ut pueri, refutare domesticis testibus 2
patre et C. Aculeone propinquo nostro et L. Cicerone patruo solebamus, quod de Crasso pater et Aculeo, quocum erat nostra matertera, quem Crassus dilexit ex omnibus plurimum, et patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus una decesserat, multa nobis de eius studio doctrinaque saepe narravit; cumque nos cum consobrinis nostris, Aculeonis filiis, et ea disceremus, quae Crasso placerent, et ab eis doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud saepe intelleximus, [cum essemus eius domi,] quod vel pueri sentire poteramus, illum et Graece sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam videretur, et doctoribus nostris ea ponere in percontando eaque ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei novum, nihil inauditum videretur. de Antonio vero, quamquam 3
saepe ex humanissimo homine patruo nostro acceperamus, quem ad modum ille vel Athenis vel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedisset, tamen ipse adulescentulus, quantum illius ineuntis aetatis meae patiebatur pudor, multa ex eo saepe quaesivi. non erit

profecto tibi, quod scribo, hoc novum; nam iam tum ex me audiebas mihi illum ex multis variisque sermonibus nullius [rei], quae quidem esset in his artibus, de quibus aliquid existimare possem, rudem aut ignarum esse
4 visum. sed fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse, quam illa despicere et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Graecis anteferre; Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suam, si omnino didicisse numquam putaretur; atque ita se uterque graviorem fore, si alter contemnere, alter ne nosse quidem Graecos videre-
5 tur; quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc tempus; illud autem est huius institutae scriptionis ac temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi doctrina, sed ne sine omni quidem sapientia florere um-
2 quam et praestare potuisse. etenim ceterae fere artes se ipsae per se tuentur singulae; bene dicere autem, quod est scienter et perite et ornate dicere, non habet definitam aliquam regionem, cuius terminis saepta teneatur: omnia, quaecumque in hominum disceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profite-
6 tur, aut eloquentiae nomen relinquendum est. qua re equidem et in nostra civitate et in ipsa Graecia, quae semper haec summa duxit, multos [et ingeniis et] magna laude dicendi sine summa rerum omnium scientia fuisse fateor; talem vero exsistere eloquentiam, qualis fuit in Crasso et Antonio, non cognitis rebus omnibus, quae ad tantam prudentiam pertinerent, tantamque dicendi
7 copiam, quanta in illis fuit, non potuisse confirmo; quo etiam feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam inter se de his rebus habuissent, mandarem litteris, vel ut illa opinio, quae semper fuisset, tolleretur, alterum non doctissimum, alterum plane indoctum fuisse; vel ut ea, quae existimarem a summis oratoribus de eloquentia divinitus esse dicta, custodirem litteris, si ullo modo adsequi complectique potuissem; vel mehercule etiam ut laudem eorum iam prope senescentem, quantum ego possem, ab oblivione hominum atque a silentio
8 vindicarem. nam si ex scriptis cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem laboran-

dum; sed cum alter non multum, quod quidem exstaret, et id ipsum adulescens, alter nihil admodum scripti reliquisset, deberi hoc a me tantis hominum ingeniis putavi, ut, cum etiam nunc vivam illorum memoriam teneremus, hanc immortalem redderem, si possem; quod hoc etiam 9
spe adgredior maiore ad probandum, quia non de Ser. Galbae aut C. Carbonis eloquentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere, si quid velim, nullius memoria iam me refellente, sed edo haec eis cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus loquor, saepe audierunt; ut duos summos viros eis, qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo illi oratores cogniti sint, vivorum et praesentium memoria teste commendemus. nec vero te, carissime frater 3 10
atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestis putas, insequor ut erudiam — quid enim tua potest oratione aut subtilius aut ornatius esse? — sed sive iudicio, ut soles dicere, sive, ut ille pater eloquentiae de se [Isocrates] scripsit ipse, pudore a dicendo et timiditate ingenua quadam refugisti, sive, ut ipse iocari soles, unum putasti satis esse non modo in una familia rhetorem, sed paene in tota civitate, non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, ieiunitatem bonarum artium possit inludi; nihil enim mihi quidem 11
videtur in Crassi et Antonii sermone esse praeteritum, quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo usu cognosci ac percipi potuisse arbitraretur, quod tu facillime poteris iudicare, qui prudentiam rationemque dicendi per te ipsum, usum autem per nos percipere voluisti. sed quo citius hoc, quod suscepimus, non mediocre munus conficere possimus, omissa nostra adhortatione ad eorum, quos proposuimus, sermonem disputationemque veniamus.

Postero igitur die, quam illa erant acta, hora fere 12
secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset et apud eum Sulpicius sederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus senex cum C. Iulio fratre venit; quod ubi audivit, commotus Crassus surrexit omnesque admirati maiorem aliquam esse causam eorum adventus suspicati sunt. qui cum inter se, 13

ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutassent: 'quid
vos tandem?' Crassus 'numquidnam' inquit 'novi?'
'nihil sane,' inquit Catulus 'etenim vides esse ludos;
sed — vel tu nos ineptos licet' inquit 'vel molestos pu-
tes — cum ad me in Tusculanum [inquit] heri vesperi
venisset Caesar de Tusculano suo, dixit mihi a se Scae-
volam hinc euntem esse conventum, ex quo mira quae-
dam se audisse dicebat; te, quem ego totiens omni ra-
tione temptans ad disputandum elicere non potuissem,
permulta de eloquentia cum Antonio disseruisse et tam-
quam in schola prope ad Graecorum consuetudinem dis-
14 putasse: ita me frater exoravit ne ipsum quidem a studio
audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule verentem,
ne molesti vobis interveniremus, ut huc secum venirem;
etenim Scaevolam ita dicere aiebat, bonam partem ser-
monis in hunc diem esse dilatam. hoc tu si cupidius
factum existimas, Caesari attribues; si familiarius, utri-
que nostrum; nos quidem, nisi forte molesti interveni-
4 mus, venisse delectat.' tum Crassus 'equidem, quae-
15 cumque vos causa huc attulisset, laetarer, cum apud me
viderem homines mihi carissimos et amicissimos; sed
tamen, vere dicam, quaevis mallem fuisset, quam ista,
quam dicis. ego enim, ut, quem ad modum sentiam,
loquar, numquam mihi minus quam hesterno die placui;
magis adeo id facilitate quam alia ulla culpa mea con-
tigit, qui, dum obsequor adulescentibus, me senem esse
oblitus sum fecique id, quod ne adulescens quidem fece-
ram, ut eis de rebus, quae doctrina aliqua continerentur,
disputarem. sed hoc tamen cecidit mihi peropportune,
quod transactis iam meis partibus ad Antonium audien-
16 dum venistis.' tum Caesar 'equidem,' inquit 'Crasse,
ita sum cupidus in illa longiore te ac perpetua disputa-
tione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc
sim cotidiano tuo sermone contentus; itaque experiar
equidem [illud] ut ne Sulpicius familiaris meus aut Cotta
plus quam ego apud te valere videantur, et te exorabo
profecto, ut mihi quoque et Catulo tuae suavitatis ali-
quid impertias; sin tibi id minus licebit, non te urgebo
neque committam, ut, dum vereare tu ne sis ineptus, me
17 esse iudices.' [tum ille] 'ego mehercule' inquit Crassus

ex omnibus Latinis verbis huius verbi vim vel maxi-
mam semper putavi; quem enim nos ineptum vocamus,
is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod non
sit aptus, idque in sermonis nostri consuetudine perlate
patet; nam qui aut tempus quid postulet non videt aut
plura loquitur aut se ostentat aut eorum, quibuscum est,
vel dignitatis vel commodi rationem non habet aut deni-
que in aliquo genere aut inconcinnus aut multus est, is
ineptus esse dicitur. hoc vitio cumulata est eruditissima 18
illa Graecorum natio; itaque quod vim huius mali Graeci
non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt; ut
enim quaeras omnia, quo modo Graeci ineptum appel-
lent, non reperies. omnium autem ineptiarum, quae sunt
innumerabiles, haud scio an nulla sit maior, quam, ut
illi solent, quocumque in loco, quoscumque inter homi-
nes visum est, de rebus aut difficillimis aut non neces-
sariis argutissime disputare. hoc nos ab istis [adulescen-
tibus] facere inviti et recusantes heri coacti sumus.' tum
Catulus 'ne Graeci quidem,' inquit 'Crasse, qui in civi- 19
tatibus suis clari et magni fuerunt, sicuti tu es nosque
omnes in nostra re publica volumus esse, horum Grae-
corum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt,
nec in otio sermones huius modi disputationesque fugie-
bant; ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui ho- 20
minum rationem non habent, inepti, sicut debent videri,
num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo
porticus haec ipsa, ubi nunc ambulamus, et palaestra et
tot locis sessiones [gymnasiorum ad Graecorum] dispu-
tationum memoriam quodam modo commovent? aut num
importunum tempus in tanto otio, quod et raro datur et
nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc
genere disputationis alieni, qui omnes ei sumus, ut sine
his studiis vitam nullam esse ducamus?' 'omnia ista' in- 21
quit Crassus 'ego alio modo interpretor, qui primum
palaestram et sedes et porticus etiam ipsos, Catule, Grae-
cos exercitationis [et delectationis] causa [non disputa-
tionis] invenisse arbitror; nam et saeculis multis ante
gymnasia inventa sunt, quam in eis philosophi garrire
coeperunt, et hoc ipso tempore, cum omnia gymnasia
philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire

quam philosophum malunt; qui simul ut increpuit, in
media oratione de maximis rebus et gravissimis dispu-
tantem philosophum omnes unctionis causa relinquunt;
ita levissimam delectationem gravissimae, ut ipsi ferunt,
22 utilitati anteponunt. otium autem quod dicis esse, ad-
sentior; verum otii fructus est non contentio animi, sed
6 relaxatio: saepe ex socero meo audivi, cum is diceret
socerum suum Laelium semper fere cum Scipione soli-
tum rusticari eosque incredibiliter repuerascere esse soli-
tos, cum rus ex urbe tamquam e vinclis evolavissent.
non audeo dicere de talibus viris, sed tamen ita solet
narrare Scaevola, conchas eos et umbilicos ad Caietam
et ad Laurentum legere consuesse et ad omnem animi
23 remissionem ludumque descendere. sic enim res sese
habet, ut, quem ad modum volucris videmus procreatio-
nis atque utilitatis suae causa effingere et constituere
nidos, easdem autem, cum aliquid effecerint, levandi
laboris sui causa passim ac libere solutas opere volitare,
sic nostri animi negotiis forensibus atque urbano opere
defessi gestiant ac volitare cupiant vacui cura ac labore.
24 itaque illud ego, quod in causa Curiana Scaevolae dixi,
non dixi secus ac sentiebam: 'nam si,' inquam 'Scae-
vola, nullum erit testamentum recte factum, nisi quod
tu scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus,
omnium testamenta tu scribes unus. quid igitur?' in-
quam 'quando ages negotium publicum? quando amico-
rum? quando tuum? quando denique nihil ages?' tum illud
addidi 'mihi enim liber esse non videtur, qui non ali-
quando nihil agit.' in qua permaneo, Catule, sententia
meque, cum huc veni, hoc ipsum nihil agere et plane
25 cessare delectat. nam, quod addidisti tertium, vos esse
eos, qui vitam insuavem sine his studiis putaretis, id me
non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam de-
terret. nam ut C. Lucilius [homo doctus et perurbanus]
dicere solebat [ea, quae scriberet] neque se ab indoctissi-
mis neque a doctissimis legi velle, quod alteri nihil intelle-
gerent, alteri plus fortasse quam ipse; de quo etiam scripsit
'Persium non curo legere,' — hic fuit enim, ut non
ignoramus, omnium fere nostrorum hominum doctissi-
mus — 'Laelium Decumum volo,' quem cognovimus

virum bonum et non inlitteratum, sed nihil ad Persium; sic ego, si iam mihi disputandum sit de his nostris studiis, nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud vos; malo enim non intellegi orationem meam quam reprehendi.' tum Caesar 'equidem,' inquit 'Catule, iam 7
mihi videor navasse operam, quod huc venerim, nam 26
haec ipsa recusatio disputationis disputatio quaedam fuit mihi quidem periucunda. sed cur impedimus Antonium? cuius audio esse partis, ut de tota eloquentia disserat, quemque iam dudum et Cotta et Sulpicius exspectat?' 'ego vero' inquit Crassus 'neque Antonium verbum fa- 27
cere patiar et ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetraro' — 'quidnam?' inquit Catulus. 'ut hic sitis hodie.' tum, cum ille dubitaret, quod ad fratrem promiserat, 'ego' inquit Iulius 'pro utroque respondeo: sic faciemus; atque ista quidem conditione, vel ut verbum nullum faceres, me teneres.' hic Catulus adrisit et simul, 'prae- 28
cisa' inquit 'mihi quidem est dubitatio, quoniam neque domi imperaram et hic, apud quem eram futurus, sine mea sententia tam facile promisit.'

Tum omnes oculos in Antonium coniecerunt, et ille 'audite vero, audite,' inquit 'hominem enim audietis de schola atque a magistro et Graecis litteris eruditum, et eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit, cui non solum nos Latini sermonis, sed etiam Graeci ipsi solent suae linguae subtilitatem elegantiamque concedere. sed quia tamen hoc totum, quidquid est, 29
sive artificium sive studium dicendi, nisi accessit os, nullum potest esse, docebo vos, discipuli, [id] quod ipse non didici, quid de omni genere sentiam.' hic 30
posteaquam adriserunt, 'res mihi videtur esse' inquit 'facultate praeclara, arte mediocris; ars enim earum rerum est, quae sciuntur; oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia, continetur; nam et apud eos dicimus, qui nesciunt, et ea dicimus, quae nescimus ipsi; itaque et illi alias aliud eisdem de rebus et sentiunt et iudicant et nos contrarias saepe causas dicimus, non modo ut Crassus contra me dicat aliquando aut ego contra Crassum, cum alterutri necesse sit falsum dicere, sed etiam ut uterque nostrum eadem de re alias aliud

defendat, cum plus uno verum esse non possit. ut igitur in eius modi re, quae mendacio nixa sit, [quae ad scientiam non saepe perveniat,] quae opiniones hominum et saepe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis
8 esse, cur audiatis.' 'nos vero et valde quidem' Catulus
31 inquit 'putamus atque eo magis, quod nulla mihi ostentatione videris esse usurus; exorsus es enim non gloriose; magis a veritate, ut tu putas, quam a nescio qua digni-
32 tate.' 'ut igitur de ipso genere sum confessus,' inquit Antonius 'artem esse non maximam, sic illud adfirmo, praecepta posse quaedam dari peracuta ad pertractandos animos hominum et ad excipiendas eorum voluntates. huius rei scientiam si quis volet magnam quandam artem esse dicere, non repugnabo; etenim cum plerique temere ac nulla ratione causas in foro dicant, non nulli autem propter exercitationem aut propter consuetudinem aliquam callidius id faciant, non est dubium quin, si quis animadverterit, quid sit, qua re alii melius quam alii dicant, id possit notare: ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane artem, at quasi artem quandam invenerit;
33 atque utinam, ut mihi illa videor videre in foro atque in causis, item nunc, (quem ad modum ea reperirentur, possem vobis exquirere!) sed de me videro; nunc hoc propono, quod mihi persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse perfecto oratore praeclarius; nam ut usum dicendi omittam, qui in omni pacata et libera civitate dominatur, tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut auribus aut mentibus iucundius per-
34 cipi possit. qui enim cantus moderata oratione dulcior inveniri potest? quod carmen artificiosa verborum conclusione aptius? qui actor imitanda quam orator suscipienda veritate iucundior? quid autem subtilius quam crebrae acutaeque sententiae? quid admirabilius quam res splendore inlustrata verborum? quid plenius quam omni genere rerum cumulata oratio? neque ulla non propria oratoris res est, quae quidem ornate dici graviter-
9 que debet. huius est in dando consilio de maximis rebus
35 cum dignitate explicata sententia; eiusdem et languentis populi incitatio et effrenati moderatio; eadem facultate et fraus hominum ad perniciem et integritas ad salutem

vocatur. quis cohortari ad virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare, quis vituperare improbos asperius, quis laudare bonos ornatius, quis cupiditatem vehementius frangere accusando potest? quis maerorem levare mitius consolando? historia vero testis temporum, lux 36
veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur? nam si qua est ars alia, quae verborum aut faciendorum aut legendorum scientiam profiteatur; aut si quisquam dicitur nisi orator formare orationem eamque variare et distinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque insignibus; aut si via ulla nisi ab hac una arte traditur aut argumentorum aut sententiarum aut denique descriptionis atque ordinis, fateamur aut hoc, quod haec ars profiteatur, alienum esse aut cum alia aliqua arte esse commune: at si in hac una est ea ratio atque do- 37
ctrina, non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est huius unius proprium; sed ut orator de eis rebus, quae ceterarum artium sunt, si modo eas cognovit, ut heri Crassus dicebat, optime potest dicere, sic ceterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt, neque [enim] si de rusticis rebus 38
agricola quispiam aut etiam, id quod multi, medicus de morbis aut si de pingendo pictor aliquis diserte scripserit aut dixerit, idcirco illius artis putanda est eloquentia; in qua quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque artium consequuntur; sed, quid cuiusque sit proprium, etsi ex eo iudicari potest, cum videris, quid quaeque doceat, tamen hoc certius esse nihil potest, quam quod omnes artes aliae sine eloquentia suum munus praestare possunt, orator sine ea nomen obtinere suum non potest; ut ceteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant, hic, nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam petere non possit.' tum Catulus 'etsi,' inquit 'Antoni, 10 39
minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuae, patiere tamen mihique ignosces; "non enim possum, quin exclamem," ut ait ille in Trinummo: ita oratoris mihi vim cum exprimere subtiliter visus es, tum laudare copiosissime; quod quidem eloquentem vel optime

facere oportet, ut eloquentiam laudet; debet enim ad
eam laudandam ipsam illam adhibere, quam laudat. sed
perge porro; tibi enim adsentior vestrum esse hoc totum
diserte dicere, idque si quis in alia arte faciat, eum ad-
40 sumpto aliunde uti bono, non proprio nec suo.' et Cras-
sus 'nox te' inquit 'nobis, Antoni, expolivit hominem-
que reddidit; nam hesterno sermone unius cuiusdam
operis, ut ait Caecilius, remigem aliquem aut baiulum
nobis oratorem descripseras, inopem quendam humani-
tatis atque inurbanum.' tum Antonius 'heri enim' in-
quit 'hoc mihi proposueram, ut, si te refellissem, hos
abs te discipulos abducerem; nunc, Catulo audiente et
Caesare, videor debere non tam pugnare tecum quam
41 quid ipse sentiam dicere. sequitur igitur, quoniam nobis
est hic, de quo loquimur, in foro atque in oculis civium
constituendus, ut videamus, quid ei negotii demus cuique
eum muneri velimus esse praepositum; nam Crassus heri,
cum vos, Catule et Caesar, non adessetis, posuit breviter
in artis distributione idem, quod Graeci plerique po-
suerunt, neque sane quid ipse sentiret, sed quid ab illis
diceretur, ostendit: duo prima genera quaestionum esse,
in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum, alterum
42 certum: infinitum mihi videbatur id dicere, in quo ali-
quid generatim quaereretur, hoc modo: expetendane esset
eloquentia? expetendine honores? certum autem, in quo
quid in personis et in constituta re et definita quaerere-
tur; cuius modi sunt, quae in foro atque in civium cau-
43 sis disceptationibusque versantur. ea mihi videntur aut
in lite oranda aut in consilio dando esse posita, nam
illud tertium, quod et a Crasso tactum est et, ut audio,
ille ipse Aristoteles, qui haec maxime inlustravit, ad-
iunxit, etiamsi opus est, minus est tamen necessarium.'
'quidnam?' inquit Catulus 'an laudationes? id enim video
11 poni genus tertium.' 'ita,' inquit Antonius 'et in eo
44 quidem genere scio et me et omnis, qui adfuerunt, de-
lectatos esse vehementer, cum a te est Popilia, mater
vestra, laudata, cui primum mulieri hunc honorem in
nostra civitate tributum puto. sed non omnia, quaecum-
que loquimur, mihi videntur ad artem et ad praecepta
45 esse revocanda; ex eis enim fontibus, unde omnia orna-

menta dicendi sumuntur, licebit etiam laudationem ornare neque illa elementa desiderare, quae ut nemo tradat, quis est qui nesciat, quae sint in homine laudanda? posita enim in eis *sunt* rebus, quas Crassus in illius orationis suae, quam contra conlegam censor habuit, principio dixit: quae natura aut fortuna darentur hominibus, in eis rebus se vinci posse animo aequo pati; quae ipsi sibi homines parare possent, in eis rebus se pati non posse vinci; *itaque* qui laudabit quempiam, intelleget exponenda sibi esse fortunae bona; ea sunt generis, pe- 46
cuniae, propinquorum, amicorum, opum, valetudinis, formae, virium, ingenii et ceterarum rerum, quae sunt aut corporis aut extraneae; * * * si habuerit, bene rebus eis usum; si non habuerit, sapienter caruisse; si amiserit, moderate tulisse; deinde, quid sapienter is, quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique cum aliqua virtute aut fecerit aut tulerit: haec et quae sunt eius generis facile videbit, qui volet laudare; et qui vituperare, contraria.' 'cur igitur dubitas,' inquit Catulus, 47
'facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione rerum? non enim, si est facilius, eo de numero quoque est excerpendum.' 'quia nolo,' inquit, 'omnia, quae cadunt aliquando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil possit dici sine praeceptis suis; nam et 48
testimonium saepe dicendum est ac non numquam etiam adcuratius, ut mihi etiam necesse fuit in Sex. Titium, seditiosum civem et turbulentum; explicavi in eo testimonio dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno plebis pro re publica restitissem, quaeque ab eo contra rem publicam facta arbitrarer, exposui; diu retentus sum, multa audivi, multa respondi. num igitur placet, cum de eloquentia praecipias, aliquid etiam de testimoniis dicendis quasi in arte tradere?' 'nihil sane' inquit 12 49
Catulus 'necesse est.' 'quid si, quod saepe summis viris accidit, mandata sint exponenda aut in senatu ab imperatore aut ad imperatorem aut ad regem aut ad populum aliquem a senatu, num quia genere orationis in eius modi causis adcuratiore est utendum, idcirco pars etiam haec causarum numeranda videtur aut propriis

praeceptis instruenda?' 'minime vero,' inquit Catulus;
'non enim deerit homini diserto in eius modi rebus fa-
50 cultas ex ceteris rebus et causis comparata.' 'ergo item'
inquit 'illa, quae saepe diserte agenda sunt et quae ego
paulo ante, cum eloquentiam laudarem, dixi oratoris
esse, neque habent suum locum ullum in divisione par-
tium neque certum praeceptorum genus et agenda sunt
non minus diserte, quam quae in lite dicuntur, obiurga-
tio, cohortatio, consolatio, quorum nihil est, quod non
summa dicendi ornamenta desideret; sed ex artificio res
istae praecepta non quaerunt.' 'plane' inquit Catulus
51 'adsentior.' 'age vero,' inquit Antonius 'qualis oratoris
et quanti hominis in dicendo putas esse historiam scri-
bere?' 'si, ut Graeci scripserunt, summi,' inquit Catulus;
'si, ut nostri, nihil opus est oratore; satis est non esse
mendacem.' 'atqui, ne nostros contemnas,' inquit An-
tonius 'Graeci quoque ipsi sic initio scriptitarunt, ut
52 noster Cato, ut Pictor, ut Piso; erat enim historia nihil
aliud nisi annalium confectio, cuius rei memoriaeque pu-
blicae retinendae causa ab initio rerum Romanarum us-
que ad P. Mucium pontificem maximum res omnis sin-
gulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus
referebatque in album et proponebat tabulam domi, po-
testas ut esset populo cognoscendi, [ei] qui etiam nunc
53 annales maximi nominantur: hanc similitudinem scri-
bendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monu-
menta solum temporum, hominum, locorum gestarumque
rerum reliquerunt; itaque qualis apud Graecos Pherecy-
des, Hellanicus, Acusilas fuit aliique permulti, talis
noster Cato et Pictor et Piso, qui neque tenent, quibus
rebus ornetur oratio — modo enim huc ista sunt impor-
tata — et, dum intellegatur quid dicant, unam dicendi
54 laudem putant esse brevitatem. paulum se erexit et ad-
didit maiorem historiae sonum [vocis] vir optimus, Crassi
familiaris, Antipater; ceteri non exornatores rerum, sed
13 tantummodo narratores fuerunt.' 'est,' inquit Catulus
'ut dicis; sed iste ipse Caelius neque distinxit historiam
varietate colorum neque verborum conlocatione et tractu
orationis leni et aequabili perpolivit illud opus; sed ut
homo neque doctus neque maxime aptus ad dicendum,

sicut potuit, dolavit; vicit tamen, ut dicis, superiores.'
'minime mirum,' inquit Antonius 'si ista res adhuc no- 55
stra lingua inlustrata non est; nemo enim studet elo-
quentiae nostrorum hominum, nisi ut in causis atque in
foro eluceat; apud Graecos autem eloquentissimi homi-
nes remoti a causis forensibus cum ad ceteras res in-
lustris tum ad historiam scribendam se applicaverunt:
namque et Herodotum illum, qui princeps genus hoc
ornavit, in causis nihil omnino versatum esse accepimus;
atqui tanta est eloquentia, ut me quidem, quantum [ego
Graece scripta] intellegere possum, magno opere de- 56
lectet; et post illum Thucydides omnis dicendi artificio
mea sententia [facile] vicit; qui ita creber est rerum fre-
quentia, ut verborum prope numerum sententiarum nu-
mero consequatur, ita porro verbis est aptus et pressus,
ut nescias, utrum res oratione an verba sententiis in-
lustrentur: atqui ne hunc quidem, quamquam est in re
publica versatus, ex numero accepimus eorum, qui cau-
sas dictitarent; et hos ipsos libros tum scripsisse dicitur,
cum a re publica remotus atque, id quod optimo cuique
Athenis accidere solitum est, in exsilium pulsus esset;
hunc consecutus est Syracusius Philistus, qui, cum Dio- 57
nysii tyranni familiarissimus esset, otium suum con-
sumpsit in historia scribenda maximeque Thucydidem
est, sicut mihi videtur, imitatus. postea vero ex claris-
sima quasi rhetorum officina duo praestantes ingenio,
Theopompus et Ephorus [ab Isocrate magistro impulsi]
se ad historiam contulerunt; causas omnino numquam
attigerunt. denique etiam a philosophia profectus prin- 14
ceps Xenophon, Socraticus ille, post ab Aristotele Cal- 58
listhenes, comes Alexandri, scripsit historiam, et is qui-
dem rhetorico paene more; ille autem superior leniore
quodam sono est usus, et qui illum impetum oratoris
non habeat, vehemens fortasse minus, sed aliquanto ta-
men est, ut mihi quidem videtur, dulcior. minimus natu
horum omnium Timaeus, quantum autem iudicare pos-
sum, longe eruditissimus et rerum copia et sententiarum
varietate abundantissimus et ipsa compositione verborum
non impolitus magnam eloquentiam ad scribendum attu-
lit, sed nullum usum forensem.' haec cum ille dixisset, 59

'quid est,' inquit 'Catule?' Caesar 'ubi sunt, qui An-
tonium Graece negant scire? quot historicos nominavit!
quam scienter, quam proprie de uno quoque dixit!' 'id
mehercule' inquit Catulus 'admirans illud iam mirari
desino, quod multo magis ante mirabar, hunc, cum haec
nesciret, in dicendo posse tantum.' 'atqui, Catule,'
inquit Antonius 'non ego utilitatem aliquam ad dicen-
dum aucupans horum libros et non nullos alios, sed de-
60 lectationis causa, cum est otium, legere soleo. quid
ergo? est, fatebor, aliquid tamen; ut, cum in sole
ambulem, etiamsi ego ob aliud ambulem, fieri natura
tamen, ut colorer, sic, cum istos libros ad Misenum
— nam Romae vix licet — studiosius legerim, sentio
illorum tactu orationem meam quasi colorari. sed ne
latius hoc vobis patere videatur, haec dumtaxat in Grae-
cis intellego, quae ipsi, qui scripserunt, voluerunt volgo
61 intellegi: in philosophos vestros si quando incidi, de-
ceptus indicibus librorum, qui sunt fere inscripti de re-
bus notis et inlustribus, de virtute, de iustitia, de ho-
nestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intellego;
ita sunt angustis et concisis disputationibus inligati;
poëtas omnino quasi alia quadam lingua locutos non
conor attingere. cum his me, ut dixi, oblecto, qui res
gestas aut orationes scripserunt suas aut qui ita loquun-
tur, ut videantur voluisse esse nobis, qui non sumus
eruditissimi, familiares. sed illuc redeo: videtisne, quan-
62 tum munus sit oratoris historia? haud scio an flumine
orationis et varietate maximum; neque eam reperio us-
quam separatim instructam rhetorum praeceptis; sita
sunt enim ante oculos. nam quis nescit primam esse
historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne
quid veri non audeat? ne quae suspitio gratiae sit in
63 scribendo? ne quae simultatis? haec scilicet fundamenta
nota sunt omnibus, ipsa autem exaedificatio posita est in
rebus et verbis: rerum ratio ordinem temporum deside-
rat, regionum descriptionem; volt etiam, quoniam in re-
bus magnis memoriaque dignis consilia primum, deinde
acta, postea eventus exspectentur, et de consiliis signi-
ficari quid scriptor probet et in rebus gestis declarari
non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quo

modo, et cum de eventu dicatur, ut causae explicentur
omnes vel casus vel sapientiae vel temeritatis hominum-
que ipsorum non solum res gestae, sed etiam, qui fama
ac nomine excellant, de cuiusque vita atque natura; ver- 64
borum autem ratio et genus orationis fusum atque tractum
et cum lenitate quadam aequabili profluens sine hac
iudiciali asperitate et sine sententiarum forensibus acu-
leis persequendum est. harum tot tantarumque rerum
videtisne ulla esse praecepta, quae in artibus rhetorum
reperiantur? in eodem silentio multa alia oratorum officia
iacuerunt, [cohortationis praecepta consolationis admo-
nita,] quae tractanda sunt omnia disertissime, sed locum
suum in his artibus, quae traditae sunt, habent nullum;
atque in hoc genere illa quoque est infinita silva, quod 65
oratori plerique, ut etiam Crassus ostendit, duo genera
ad dicendum dederunt: unum de certa definitaque causa,
quales sunt, quae in litibus, quae in deliberationibus
versantur, addat, si quis volet, etiam laudationes; alte-
rum, quod appellant omnes fere scriptores, explicat nemo,
infinitam generis sine tempore et sine persona quaestio-
nem — hoc quid et quantum sit, cum dicunt, intellegere
mihi non videntur: si enim est oratoris, quaecumque res 66
infinite posita sit, de ea posse dicere, dicendum erit ei,
quanta sit solis magnitudo, quae forma terrae; de mathe-
maticis, de musicis rebus non poterit quin dicat hoc
onere suscepto recusare; denique ei, qui profitetur esse
suum non solum de eis controversiis, quae temporibus
et personis notatae sunt, hoc est, de omnibus forensi-
bus, sed etiam de generum infinitis quaestionibus dicere,
nullum potest esse genus orationis, quod sit exceptum —
sed si illam quoque partem quaestionum oratori volumus 16 67
adiungere vagam et liberam et late patentem, ut de re-
bus bonis aut malis, expetendis aut fugiendis, honestis
aut turpibus, utilibus aut inutilibus, de virtute, de iusti-
tia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi,
de liberalitate, de pietate, de amicitia, de officio, de fide,
de ceteris virtutibus contrariisque vitiis dicendum oratori
putemus; itemque de re publica, de imperio, de re mili-
tari, de disciplina civitatis, de hominum moribus, adsu-
mamus eam quoque partem, sed ita, ut sit circumscripta

68 modicis regionibus: equidem omnia, quae pertinent ad
usum civium, morem hominum, quae versantur in con-
suetudine vitae, in ratione rei publicae, in hac societate
civili, in sensu hominis communi, in natura, in moribus
comprehendenda esse oratori puto; si minus, ut separa-
tim de his rebus philosophorum more respondeat, at
certe, ut in causa prudenter possit intexere; hisce autem
ipsis de rebus ut ita loquatur, uti ei, qui iura, qui leges,
qui civitates constituerunt, locuti sunt, simpliciter et
splendide, sine ulla serie disputationum et sine ieiuna
69 concertatione verborum. hoc loco ne qua sit admiratio,
si tot tantarumque rerum nulla a me praecepta ponentur,
sic statuo: ut in ceteris artibus, cum tradita sint cuius-
que artis difficillima, reliqua, quia aut faciliora aut si-
milia sint, tradi non necesse esse; ut in pictura, qui
hominis unius speciem pingere perdidicerit, posse eum
cuiusvis vel formae vel aetatis, etiamsi non didicerit,
pingere neque esse periculum, qui leonem aut taurum
pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus
facere non possit — neque est omnino ars ulla, in qua
omnia, quae illa arte effici possint, a doctore tradantur,
sed qui primarum et certarum rerum genera ipsa di-
dicerunt, reliqua [non incommode] per se adsequentur —
70 similiter arbitror in hac sive ratione sive exercitatione
dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentis, qui
aut de re publica aut de ipsius rebus aut de eis, contra
quos aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi po-
testate audiant, ad suum arbitrium movere possit, illum
de toto illo genere reliquarum orationum non plus quae-
siturum esse, quid dicat, quam Polyclitum illum, cum
Herculem fingebat, quem ad modum pellem aut hydram
fingeret, etiamsi haec numquam separatim facere didi-
17 71 cisset.' tum Catulus 'praeclare mihi videris, Antoni,
posuisse' inquit 'ante oculos, quid discere oporteret eum,
qui orator esset futurus, quid, etiamsi non didicisset, ex
eo,. quod didicisset, adsumeret; deduxisti enim totam
hanc rem in duo genera solum causarum, cetera innume-
rabilia exercitationi et similitudini reliquisti: sed vide ne
in istis duobus generibus hydra tibi sit et pellis, Hercu-
les autem et alia opera maiora in illis rebus, quas prae-

rmittis, relinquantur; non enim mihi minus operis vide-
ır de universis generibus rerum quam de singulorum
usis ac multo etiam maius de natura deorum quam de
ominum litibus dicere.' 'non est ita,' inquit Antonius
licam enim tibi, Catule, non tam doctus quam, id quod 72
st maius, expertus: omnium ceterarum rerum oratio,
ihi crede, ludus est homini non hebeti neque inexer-
tato neque communium litterarum et politioris humani-
tis experti; in causarum contentionibus magnum est
uoddam opus atque haud sciam an de humanis operibus
nge maximum; in quibus vis oratoris plerumque ab
nperitis exitu et victoria iudicatur; ubi adest armatus
dversarius, qui sit et feriendus et repellendus; ubi saepe
, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus aut
tiam amicus adversario et inimicus tibi est; cum aut
ocendus is est aut dedocendus aut reprimendus aut in-
itandus aut omni ratione ad tempus, ad causam oratione
ıoderandus; in quo saepe benevolentia ad odium, odium
utem ad benevolentiam deducendum est; aut tamquam
ıachinatione aliqua tum ad severitatem tum ad remis-
onem animi, tum ad tristitiam tum ad laetitiam est
ontorquendus; omnium sententiarum gravitate, omnium 73
erborum ponderibus est utendum; accedat oportet actio
aria, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena do-
ris, plena veritatis. in his operibus si quis illam
rtem comprehenderit, ut tamquam Phidias Minervae
gnum efficere possit, non sane, quem ad modum in
lipeo [idem artifex] minora illa opera facere discat, la-
orabit.' tum Catulus 'quo ista maiora ac mirabiliora 18 74
ecisti, eo me maior exspectatio tenet quibusnam rationi-
us quibusque praeceptis ea tanta vis comparetur; non
uo mea quidem iam intersit — neque enim aetas id mea
esiderat et aliud genus quoddam dicendi nos secuti su-
ıus, qui numquam sententias de manibus iudicum vi
uadam orationis extorsimus ac potius placatis eorum
nimis tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus
– sed tamen ista tua nullum ad usum meum, tantum
ognoscendi studio adductus requiro; nec mihi opus est 75
raeco aliquo doctore, qui mihi pervolgata praecepta
ecantet, cum ipse numquam forum, numquam ullum

iudicium aspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phor cum Hannibal Karthagine expulsus Ephesum ad An chum venisset exsul proque eo, quod eius nomen magna apud omnis gloria, invitatus esset ab hospiti suis, ut eum, quem dixi, si vellet, audiret; cumqu se non nolle dixisset, locutus esse dicitur homo copio aliquot horas de imperatoris officio et de re milit tum, cum ceteri, qui illum audierant, vehementer es delectati, quaerebant ab Hannibale, quidnam ipse illo philosopho iudicaret: hic Poenus non optime Gra sed tamen libere respondisse fertur, multos se del senes saepe vidisse, sed qui magis, quam Phormio

76 liraret, vidisse neminem. neque mehercule iniuria: enim aut adrogantius aut loquacius fieri potuit q Hannibali, qui tot annis de imperio cum populo Rom omnium gentium victore certasset, Graecum homin qui numquam hostem, numquam castra vidisset, n quam denique minimam partem ullius publici mur attigisset, praecepta de re militari dare? hoc mihi fa omnes isti, qui de arte dicendi praecipiunt, viden quod enim ipsi experti non sunt, id docent ceteros; hoc minus fortasse errant, quod non te, ut Hanniba

19 sed pueros aut adulescentulos docere conantur.' 'e

77 Catule,' inquit Antonius 'nam egomet in multos Phormiones incidi. quis enim est istorum Graeco qui quemquam nostrum quicquam intellegere arbitr ac mihi quidem non ita molesti sunt; facile omnis petior et perfero; nam aut aliquid adferunt, quod non displiceat, aut efficiunt, ut me non didicisse m paeniteat; dimitto autem eos non tam contumeliose q philosophum illum Hannibal, et eo fortasse plus h etiam negotii: sed tamen est eorum doctrina, quan

78 ego iudicare possum, perridicula: dividunt enim t rem in duas partis, in causae controversiam et in q stionis: causam appellant rem positam in disceptat reorum et controversia; quaestionem autem rem pos in infinita dubitatione; de causa praecepta dant; de a

79 parte dicendi mirum silentium est. deinde quinque ciunt quasi membra eloquentiae, invenire quid dicas, venta disponere, deinde ornare verbis, post memo

mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare; rem
ane non reconditam; quis enim hoc non sua sponte
viderit, neminem posse dicere, nisi et quid diceret et
quibus verbis et quo ordine diceret haberet et ea memi-
nisset? atque haec ego non reprehendo, sed ante oculos
posita esse dico, ut eas item quattuor, quinque, sexve
partis vel etiam septem, quoniam aliter ab aliis digerun-
tur, in quas est ab his omnis oratio distributa: iubent 80
enim exordiri ita, ut eum, qui audiat, benevolum nobis
faciamus et docilem et attentum; deinde rem narrare ita,
ut veri similis narratio sit, ut aperta, ut brevis; post au-
tem dividere causam aut proponere; nostra confirmare
argumentis ac rationibus; deinde contraria refutare; tum
autem alii conclusionem orationis et quasi perorationem
conlocant, alii iubent, antequam peroretur, ornandi aut
augendi causa digredi, deinde concludere ac perorare.
ne haec quidem reprehendo; sunt enim concinne distri- 81
buta, sed tamen, id quod necesse fuit ab hominibus
expertibus veritatis, non perite: quae enim praecepta
principiorum et narrationum esse voluerunt, ea in totis
orationibus sunt conservanda; nam ego mihi benevolum 82
iudicem facilius facere possum, cum sum in cursu ora-
tionis, quam cum omnia sunt inaudita; docilem autem
non cum polliceor me demonstraturum, sed tum, cum
doceo et explano; attentum vero crebro tota actione
[excitandis mentibus iudicum], non prima denuntiatione
[efficere possumus]; iam vero narrationem quod iubent 83
veri similem esse et apertam et brevem, recte nos ad-
monent: quod haec narrationis magis putant esse pro-
pria quam totius orationis, valde mihi videntur errare;
omninoque in hoc omnis est error, quod existimant arti-
ficium esse hoc quoddam non dissimile ceterorum, cuius
modi de ipso iure civili hesterno die Crassus componi
posse dicebat: ut genera rerum primum exponerentur, in
quo vitium est, si genus ullum praetermittitur; deinde
singulorum partes generum, in quo et deesse aliquam
partem et superare mendosum est; tum verborum om-
nium definitiones, in quibus neque abesse quicquam de-
cet neque redundare; sed hoc si in iure civili, si etiam 20
in parvis aut mediocribus rebus doctiores adsequi pos- 84

non idem sentio tanta hac in re tamque ir
fieri; sin autem qui arbitrantur, deducendi
qui haec docent; omnia iam explicata et p
nentur; sunt enim innumerabiles de his reb
neque abditi neque obscuri: sed videant quid vel
ludendumne an ad pugnandum arma sint sumptur
enim pugna et acies, aliud ludus campusque nos
siderat; attamen ars ipsa ludicra armorum et gl
et militi prodest aliquid; sed animus acer et prae
acutus idem atque versutus invictos viros effic
85 difficilius arte coniuncta]. qua re ego tibi orato
iam instituam, si potero, ut quid efficere possit ar
spiciam: sit enim mihi tinctus litteris; audierit
legerit, ista ipsa praecepta acceperit; temptabo q
ceat, quid voce, quid viribus, quid spiritu, quid
efficere possit. si intellegam posse ad summos
nire, non solum hortabor, ut elaboret, sed etiam
quoque bonus mihi videbitur esse, obsecrabo;
ego in excellenti oratore et eodem bono viro po
ornamenti universae civitati; sin videbitur, cum
summa fecerit, tamen ad mediocris oratores ess
turus, permittam ipsi quid velit; molestus magn
non ero; sin plane abhorrebit et erit absurdus,
contineat aut ad aliud studium transferat, adm
86 nam neque is, qui optime potest, deserendus ullo
est a cohortatione nostra neque is, qui aliquid
deterrendus: quod alterum divinitatis mihi cuiusdar
tur, alterum, vel non facere quod non optime pos
facere quod non pessime facias, humanitatis, t
vero illud, clamare contra quam deceat et quam
hominis est, ut tu, Catule, de quodam clamatore
sultitiae suae quam plurimos testis domestico pra
87 conligentis. de hoc igitur, qui erit talis, ut cohor
adiuvandusque sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea
taxat, quae nos usus docuit, ut nobis ducibus ver
quo sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora
21 88 non possumus. X atque ut a familiari nostro ex
hunc ego, Catule, Sulpicium primum in causa p
adulescentulum audivi voce et forma et motu corp
reliquis rebus aptis ad hoc munus, de quo quae

ation autem celeri et concitata, quod erat ingenii, et
rbis effervescentibus et paulo nimium redundantibus,
od erat aetatis. non sum aspernatus; volo enim se
ferat in adulescente fecunditas; nam sicut facilius in
tibus revocantur ea, quae sese nimium profuderunt,
am, si nihil valet materies, nova sarmenta cultura ex-
tantur, item volo esse in adulescente, unde aliquid
mputem; non enim potest in eo esse sucus diuturnus,
od nimis celeriter est maturitatem adsecutum. vidi 89
atim indolem neque dimisi tempus et eum sum cohor-
tus, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum,
agistrum autem, quem vellet, eligeret; me quidem si
diret, L. Crassum: quod iste adripuit et ita sese factu-
m confirmavit atque etiam addidit, gratiae scilicet
usa, me quoque sibi magistrum futurum. vix annus
tercesserat ab hoc sermone cohortationis meae, cum
te accusavit C. Norbanum, defendente me: non est
edibile quid interesse mihi sit visum inter eum, qui
m erat et qui anno ante fuerat. omnino in illud genus
m Crassi magnificum atque praeclarum natura ipsa
cebat, sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem
udio atque imitatione intendisset atque ita dicere con-
esset, ut tota mente Crassum atque omni animo in-
eretur. ergo hoc sit primum in praeceptis meis, ut 22 90
emonstremus, quem imitetur [atque ita, ut, quae ma-
ime excellent in eo, quem imitabitur, ea diligentissime
ersequatur]; tum accedat exercitatio, qua illum, quem
elegerit, imitando effingat atque exprimat, non ut mul-
os imitatores saepe cognovi, qui aut ea, quae facilia
unt, aut etiam illa, quae insignia ac paene vitiosa, con-
ectantur imitando: nihil est facilius, quam amictum imi- 91
ari alicuius aut statum aut motum; si vero etiam vitiosi
liquid est, id sumere et in eo ambitiosum esse non
agnum est, ut ille, qui nunc etiam, amissa voce, furit
n re publica, Fufius, nervos in dicendo C. Fimbriae,
uos tamen habuit ille, non adsequitur, oris pravitatem
t verborum latitudinem imitatur; sed tamen ille nec de-
igere scivit, cuius potissimum similis esset, et in eo
pso, quem delegerat, imitari etiam vitia voluit; qui au- 92
em ita faciet, ut oportet, primum vigilet necesse est in

deligendo; deinde, quem probavit, in eo, quae maxime
excellent, ea diligentissime persequatur. quid enim cau-
sae censetis esse, cur aetates extulerint singulae propria
genera dicendi? quod non tam facile in nostris oratori-
bus possumus iudicare, quia scripta, ex quibus iudicium
fieri posset, non multa sane reliquerunt, quam in Grae-
cis, ex quorum scriptis, cuiusque aetatis quae dicendi
93 ratio voluntasque fuerit, intellegi potest. antiquissimi
fere sunt, quorum quidem scripta constent, Pericles at-
que Alcibiades et eadem aetate Thucydides, subtiles,
acuti, breves, sententiis magis quam verbis abundantes;
non potuisset accidere, ut unum genus esset omnium,
nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. consecuti
sunt hos Critias, Theramenes, Lysias: multa Lysiae
scripta sunt; non nulla Critiae; de Theramene audimus;
omnes etiam tum retinebant illum Pericli sucum, sed
94 erant paulo uberiore filo. ecce tibi est exortus Isocrates,
[magister istorum omnium] cuius e ludo tamquam ex
equo Troiano meri principes exierunt; sed eorum partim
23 in pompa, partim in acie inlustres esse voluerunt; atque
et illi, Theopompi, Ephori, Philisti, Naucratae multique
alii naturis differunt, voluntate autem similes sunt [et]
inter sese [magistri]; et ei, qui se ad causas contulerunt,
ut Demosthenes, Hyperides, Lycurgus, Aeschines, Di-
narchus aliique complures, etsi inter se pares non fue-
runt, tamen omnes sunt in eodem veritatis imitandae
genere versati, quorum quamdiu mansit imitatio, tamdiu
95 genus illud dicendi studiumque vixit; posteaquam exstin-
ctis his omnis eorum memoria sensim obscurata est et
evanuit, alia quaedam dicendi molliora ac remissiora
genera viguerunt. inde Demochares, quem aiunt soro-
ris filium fuisse Demostheni; tum Phalereus ille Deme-
trius omnium istorum mea sententia politissimus, aliique
horum similes exstiterunt; quae si volemus usque ad hoc
tempus persequi, intellegemus, ut hodie Alabandensem
illum Meneclem et eius fratrem Hieroclem, quos ego
audivi, tota imitatur Asia, sic semper fuisse aliquem,
96 cuius se similis plerique esse vellent. hanc igitur simi-
litudinem qui imitatione adsequi volet, cum exercita-
tionibus crebris atque magnis tum scribendo maxime

persequatur; quod si hic noster Sulpicius faceret, multo eius oratio esset pressior; in qua nunc interdum, ut in herbis rustici solent dicere in summa ubertate, inest luxuries quaedam, quae stilo depascenda est.' hic Sul- 97
picius 'me quidem' inquit 'recte mones, idque mihi gratum est; sed ne te quidem, Antoni, multum scriptitasse arbitror.' tum ille 'quasi vero' inquit 'non ea praecipiam aliis, quae mihi ipsi desint: sed tamen ne tabulas quidem conficere existimor: verum et in hoc ex re familiari mea et in illo ex eo, quod dico, quantulum id cumque est, quid faciam iudicari potest. atque esse tamen 98
[multos] videmus, qui neminem imitentur et suapte natura, quod velint, sine cuiusquam similitudine consequantur; quod et in vobis animadverti recte potest, Caesar et Cotta; quorum alter inusitatum nostris quidem oratoribus leporem quendam et salem, alter acutissimum et subtilissimum dicendi genus est consecutus; neque vero vester aequalis Curio, patre mea sententia vel eloquentissimo temporibus illis, quemquam mihi magno opere videtur imitari; qui tamen verborum gravitate et elegantia et copia suam quandam expressit quasi formam figuramque dicendi; quod ego maxime iudicare potui in ea causa, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator habere deberet.

Verum ut aliquando ad causas deducamus illum, quem 24 99
instituimus, et eas quidem, in quibus plusculum negotii est, iudiciorum atque litium — riserit aliquis fortasse hoc praeceptum; est enim non tam acutum quam necessarium magisque monitoris non fatui quam eruditi magistri — hoc ei primum praecipiemus, quascumque causas erit tractaturus, ut eas diligenter penitusque cognoscat. hoc in ludo non praecipitur; faciles enim causae ad 100
pueros deferuntur: lex peregrinum vetat in murum ascendere; ascendit; hostis reppulit: accusatur. nihil est negotii eius modi causam cognoscere; recte igitur nihil de causa discenda praecipiunt; [haec est enim in ludo causarum formula fere.] at vero in foro tabulae, testimonia, pacta, conventa, stipulationes, cognationes, adfinitates,

decreta, responsa, vita denique eorum, qui in causa ver-
santur, tota cognoscenda est; quarum rerum neglegentia
plerasque causas et maxime privatas — sunt enim multo
101 saepe obscuriores — videmus amitti; ita non nulli, dum
operam suam multam existimari volunt, ut toto foro voli-
tare et a causa ad causam ire videantur, causas dicunt
incognitas; in quo est illa quidem magna offensio vel
neglegentiae, susceptis rebus, vel perfidiae, receptis; sed
etiam illa maior opinione, quod nemo potest de ea re,
quam non novit, non turpissime dicere: ita dum inertiae
vituperationem, quae maior est, contemnunt, adsequun-
tur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis.
102 equidem soleo dare operam, ut de sua quisque re me
ipse doceat et ut ne quis alius adsit, quo liberius loqua-
tur, et agere adversarii causam, ut ille agat suam et
quicquid de sua re cogitarit in medium proferat: itaque
cum ille discessit, tris personas unus sustineo summa
animi aequitate, meam, adversarii, iudicis. qui locus est
talis, ut plus habeat adiumenti quam incommodi, hunc
iudico esse dicendum; ubi plus mali quam boni reperio,
103 id totum abdico atque eicio. ita adsequor, ut alio tem-
pore cogitem quid dicam et alio dicam; quae duo pleri-
que ingenio freti simul faciunt; sed certe eidem illi me-
lius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus
104 ad cogitandum, aliud ad dicendum putarent. cum rem
penitus causamque cognovi, statim occurrit animo, quae
sit causa ambigendi; nihil est enim, quod inter homines
ambigatur, [sive ex crimine causa constat, ut facinoris,
sive ex controversia, ut hereditatis, sive ex deliberatione,
ut belli, sive ex persona, ut laudis, sive ex disputatione,
ut de ratione vivendi;] in quo non aut quid factum sit
aut fiat futurumve sit quaeratur aut quale sit aut quid
25 vocetur; ac nostrae fere causae, quae quidem sunt cri-
105 minum, plerumque infitiatione defenduntur; nam et de
pecuniis repetundis [quae maximae sunt,] neganda fere
sunt omnia, et de ambitu raro illud datur, ut possis
liberalitatem atque benignitatem ab ambitu atque largi-
tione seiungere; de sicariis, de veneficiis, de peculatu
infitiari necesse est: id est igitur genus primum causa-
rum in iudiciis ex controversia facti; in deliberationibus

plerumque ex futuri, raro ex instantis aut facti. saepe 106
etiam res non sit necne, sed qualis sit quaeritur; ut cum L. Opimii causam defendebat apud populum, audiente me, C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat, sed id iure pro salute patriae factum esse dicebat; ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rem publicam capessenti P. Africanus de Ti. Graccho interroganti responderat iure caesum videri; iure autem omnia defenduntur, quae sunt eius generis, ut aut oportuerit aut licuerit aut necesse fuerit aut imprudentia aut casu facta
esse videantur. iam quid vocetur, quaeritur, cum quo 107
verbo quid appellandum sit, contenditur; ut mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa summa contentio; pleraque enim de eis, quae ab isto obiciebantur, cum confiterer, tamen ab illo maiestatem minutam negabam, ex quo verbo lege Appuleia tota illa causa pende-
bat. atque in hoc genere causarum non nulli praecipiunt, 108
ut verbum illud, quod causam facit, dilucide breviterque uterque definiat, quod mihi quidem perquam puerile videri solet: alia est enim, cum inter doctos homines de eis ipsis rebus, quae versantur in artibus, disputatur, verborum definitio, ut cum quaeritur, quid sit ars, quid sit lex, quid sit civitas, in quibus hoc praecipit ratio atque doctrina, ut vis eius rei, quam definias, sic expri-
matur, ut neque absit quicquam neque supersit; quod 109
quidem in illa causa neque Sulpicius fecit neque ego facere conatus sum; nam quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatavit, quid esset maiestatem minuere: etenim definitio primum reprehenso verbo uno aut addito aut dempto saepe extorquetur e manibus; deinde genere ipso doctrinam redolet exercitationemque paene puerilem; tum in sensum et in mentem iudicis intrare non potest, ante enim praeterlabitur, quam per-
cepta est. sed in eo genere, in quo quale sit quid, am- 26
bigitur, exsistit etiam ex scripti interpretatione saepe 110
contentio, in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo controversia; nam illud ipsum, quod scriptum a sententia discrepat, genus quoddam habet ambigui; quod tum explicatur, cum ea verba, quae desunt, suggesta sunt, quibus additis defenditur sententiam scripti perspicuam

fuisse; ex contrariisque scriptis si quid ambigitur, non
novum genus nascitur, sed superioris generis causa du-
plicatur; idque aut numquam diiudicari poterit aut ita
diiudicabitur, ut referendis praeteritis verbis id scriptum,
quodcumque defendemus, suppleatur; ita fit, ut unum
genus in eis causis, quae propter scriptum ambiguntur,
111 relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue; ambiguo-
rum autem cum plura genera sunt, quae mihi videntur
ei melius nosse, qui dialectici appellantur, hi autem
nostri ignorare, qui non minus nosse debeant, tum illud
est frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis
vel scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut ver-
112 bum aut verba sint praetermissa. iterum autem pec-
cant, cum genus hoc causarum, quod in scripti inter-
pretatione versatur, ab illis causis, in quibus, qualis
quaeque res sit, disceptatur, seiungunt; nusquam enim
tam quaeritur, quale sit genus ipsum rei quam in scripto,
113 quod totum a facti controversia separatum est. ita tria
sunt omnino genera, quae in disceptationem et contro-
versiam cadere possint: quid fiat factum futurumve sit,
aut quale sit, aut quo modo nominetur; nam illud qui-
dem, quod quidam Graeci adiungunt, 'rectene factum sit,'
27 totum in eo est 'quale sit.' sed iam ad institutum rever-
tar meum.

114 Cum igitur accepta causa et genere cognito rem
tractare coepi, nihil prius constituo, quam quid sit illud,
quo mihi sit referenda omnis illa oratio, quae sit pro-
pria quaestionis et iudicii; deinde illa duo diligentis-
sime considero, quorum alterum commendationem habet
nostram aut eorum, quos defendimus, alterum est ad-
commodatum ad eorum animos, apud quos dicimus, ad
115 id, quod volumus, commovendos. ita omnis ratio di-
cendi tribus ad persuadendum rebus est nixa: ut probe-
mus vera esse, quae defendimus; ut conciliemus eos
nobis, qui audiunt; ut animos eorum, ad quemcumque
116 causa postulabit motum, vocemus. ad probandum autem
duplex est oratori subiecta materies: una rerum earum,
quae non excogitantur ab oratore, sed in re positae ra-
tione tractantur, ut tabulae, testimonia, pacta, conventa,
quaestiones, leges, senatus consulta, res iudicatae, de-

creta, responsa, reliqua, si quae sunt, quae non ab oratore pariuntur, sed ad oratorem [a causa atque] a reis deferuntur; altera est, quae tota in disputatione et in argumentatione oratoris conlocata est; ita in superiore 117
genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de inveniendis cogitandum est. atque isti quidem, qui docent, cum causas in plura genera secuerunt, singulis generibus argumentorum copiam suggerunt; quod etiamsi ad instituendos adulescentulos magis aptum est, ut, simulac posita causa sit, habeant quo se referant, unde statim expedita possint argumenta depromere, tamen et tardi ingenii est rivulos consectari, fontis rerum non videre, et iam aetatis est ususque nostri a capite quod velimus arcessere et unde omnia manent videre. et pri- 118
mum genus illud earum rerum, quae ad oratorem deferuntur, meditatum nobis in perpetuum ad omnem usum similium rerum esse debebit; nam et pro tabulis et contra tabulas et pro testibus et contra testis et pro quaestionibus et contra quaestiones et item de ceteris rebus eiusdem generis vel separatim dicere solemus de genere universo vel definite de singulis temporibus, hominibus, causis; quos quidem locos — vobis hoc, Cotta et Sulpici, dico — multa commentatione atque meditatione paratos atque expeditos habere debetis; longum est enim 119
nunc me explicare, qua ratione aut confirmare aut infirmare testis, tabulas, quaestiones oporteat: haec sunt omnia ingenii vel mediocris, exercitationis autem maximae; artem quidem et praecepta dumtaxat hactenus requirunt, ut certis dicendi luminibus ornentur. itemque illa, quae 120
sunt alterius generis, quae tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis inlustrem perpolitamque desiderant; itaque cum haec duo nobis quaerenda sint in causis, primum quid, deinde quo modo dicamus, alterum, quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem requirit, tamen prudentiae est paene mediocris quid dicendum sit videre; alterum est, in quo oratoris vis illa divina virtusque cernitur, ea, quae dicenda sunt, ornate, copiose varieque dicere. qua re 28 121
illam partem superiorem, quoniam semel ita vobis placuit, non recusabo quo minus perpoliam atque confi-

ciam — quantum consequar, vos iudicabitis — quibus ex locis ad eas tris res, quae ad fidem faciendam solae valent, ducatur oratio, ut et concilientur animi et doceantur et moveantur; [haec sunt enim tria.] ea vero quem ad modum inlustrentur, praesto est, qui omnis docere possit, qui hoc primus in nostros mores induxit,
122 qui maxime auxit, qui solus effecit. namque ego, Catule, — dicam enim non reverens adsentandi suspicionem — neminem esse oratorem paulo inlustriorem arbitror [neque Graecum neque Latinum] quem aetas nostra tulerit, quem non et saepe et diligenter audierim, itaque si quid est in me — quod iam sperare videor, quoniam quidem vos, his ingeniis homines, tantum operae mihi ad audiendum datis — ex eo est, quod nihil quisquam umquam me audiente egit [orator], quod non in memoria mea penitus insederit: itaque ego is, qui sum, quantuscumque sum ad iudicandum, omnibus auditis oratoribus, sine ulla dubitatione sic statuo et iudico, neminem omnium tot et tanta, quanta sint in Crasso, habuisse orna-
123 menta dicendi. quam ob rem, si vos quoque hoc idem existimatis, non erit, ut opinor, iniqua partitio, si, cum ego hunc [oratorem], quem nunc fingo, ut institui, crearo, aluero, confirmaro, tradam eum Crasso et vestiendum
124 et ornandum.' tum Crassus, 'tu vero,' inquit 'Antoni, perge, ut instituisti; neque enim est boni neque liberalis parentis, quem procrearis et eduxeris, eum non et vestire et ornare, praesertim cum te locupletem esse negare non possis. quod enim ornamentum, quae vis, qui animus, quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem et eius diloricare tunicam et iudicibus cicatrices adversas senis imperatoris ostendere? qui idem, hoc accusante Sulpicio, cum hominem seditiosum furiosumque defenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare ac demonstrare gravissimis verbis multos saepe impetus populi non iniustos esse, quos praestare nemo posset; multas etiam e re publica seditiones saepe esse factas, ut cum reges essent exacti, ut cum tribunicia potestas constituta; illam Norbani seditionem ex luctu civium et ex Caepionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi potuisse et iure

esse conflatam? potuit hic locus tam anceps, tam inaudi- 125
tus, tam lubricus, tam novus sine quadam incredibili vi
ac facultate dicendi tractari? quid ego de Cn. Mallii,
quid de Q. Regis commiseratione dicam? quid de aliis
innumerabilibus? in quibus non hoc maxime enituit, quod
tibi omnes dant, acumen quoddam singulare, sed haec
ipsa, quae nunc ad me delegare vis: ea semper in te
eximia et praestantia fuerunt.' tum Catulus 'ego vero' 29
inquit 'in vobis hoc maxime admirari soleo, quod, cum 126
inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque
vestrum dicat, ut ei nihil neque a natura denegatum
neque a doctrina non delatum esse videatur; qua re,
Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si quid
ab Antonio aut praetermissum aut relictum sit, non explices;
neque te, Antoni, si quid non dixeris, existimabimus
non potuisse potius quam a Crasso dici maluisse.'
hic Crassus 'quin tu,' inquit 'Antoni, omittis ista, quae 127
proposuisti, quae nemo horum desiderat: quibus ex locis
ea, quae dicenda sunt in causis, reperiantur; quae quamquam
abs te novo quodam modo praeclareque dicuntur,
sunt tamen et re faciliora et praeceptis pervagata; illa
deprome nobis unde adferas, quae saepissime tractas
semperque divinitus.'

'Depromam equidem,' inquit 'et quo facilius id a te 128
exigam, quod petam, nihil tibi a me postulanti recusabo.
meae totius orationis et istius ipsius [in dicendo] facultatis,
quam modo Crassus in caelum verbis extulit, tres
sunt rationes, ut ante dixi: una conciliandorum hominum,
altera docendorum, tertia concitandorum. harum 129
trium partium prima lenitatem orationis, secunda acumen,
tertia vim desiderat, nam hoc necesse est, ut is,
qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione voluntatis
propendeat in nos aut defensionis argumentis
adducatur aut animi permotione cogatur. sed quoniam
illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio ac defensio
posita est, videtur omnem huius generis quasi doctrinam
continere, de ea primum loquemur et pauca dicemus;
pauca enim sunt, quae usu iam tractata et animo quasi
notata habere videamur; ac tibi sapienter monenti, Crasse, 30
libenter adsentiemur, ut singularum causarum defensio- 130

nes, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus; aperiamus autem capita ea, unde omnis ad omnem et causam et orationem disputatio ducitur. neque enim, quotiens verbum aliquod est scribendum nobis, totiens eius verbi litterae sunt cogitatione conquirendae; nec quotiens causa dicenda est, totiens ad eius causae seposita argumenta revolvi nos oportet, sed habere certos locos, qui, ut litterae ad verbum scribendum, sic illi ad
131 causam explicandam statim occurrant. sed hi loci ei demum oratori prodesse possunt, qui est versatus in rebus vel usu, quem aetas denique adfert, vel auditione et cogitatione, quae studio et diligentia praecurrit aetatem. nam si tu mihi quamvis eruditum hominem adduxeris, quamvis acrem et acutum in cogitando, quamvis ad pronuntiandum expeditum, si erit idem in consuetudine civitatis, in exemplis, in institutis, in moribus ac voluntatibus civium suorum hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur: subacto mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed [novato et] iterato, quo meliores fetus possit et grandiores edere; subactio autem est usus, auditio, lectio, litterae.
132 ac primum naturam causae videat, quae numquam latet, factumne sit quaeratur, an quale sit, an quod nomen habeat; quo perspecto statim occurrit naturali quadam prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid faciat causam, id est, quo sublato controversia stare non possit; deinde quid veniat in iudicium, quod isti sic iubent quaerere: interfecit Opimius Gracchum. quid facit causam? quod rei publicae causa, cum ex senatus consulto ad arma vocasset. hoc tolle, causa non erit. at id ipsum negat contra leges licuisse Decius. veniet igitur in iudicium licueritne ex senatus consulto servandae rei publicae causa. perspicua sunt haec quidem et in volgari prudentia sita; sed illa quaerenda, quae et ab accusatore et a defensore argumenta ad id, quod in iu-
31 133 dicium venit, spectantia debeant adferri; atque hic illud videndum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magno opere pertineat, sed tamen ut videatis, quale sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi

videntur [hebes atque impolitum]: constituunt enim in
partiendis orationum modis duo genera causarum: unum
appellant, in quo sine personis atque temporibus de uni-
verso genere quaeratur; alterum, quod personis certis et
temporibus definiatur; ignari omnis controversias ad uni-
versi generis vim et naturam referri; nam in ea ipsa 134
causa, de qua ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos
Opimii persona, nihil Decii; de ipso enim universo ge-
nere infinita quaestio est, num poena videatur esse ad-
ficiendus, qui civem ex senatus consulto patriae conser-
vandae causa interemerit, cum id per leges non liceret;
nulla denique est causa, in qua id, quod in iudicium
venit, reorum personis ac non generum ipsorum uni-
versa dubitatione quaeratur. quin etiam in eis ipsis, ubi 135
de facto ambigitur, ceperitne pecunias contra leges P.
Decius, argumenta et criminum et defensionis revocen-
tur oportet ad genus et ad naturam universam: quod
sumptuosus, [de luxurie] quod alieni appetens, [de ava-
ritia] quod seditiosus, [de turbulentis et malis civibus]
quod a multis arguitur, [de genere testium] contraque,
quae pro reo dicentur, omnia necessario a tempore atque
homine ad communis rerum et generum summas revol-
ventur; atque haec forsitan homini non omnia, quae sunt 136
in natura rerum, celeriter animo comprehendenti per-
multa videantur, quae veniant in iudicium tum, cum de
facto quaeratur; sed tamen criminum multitudo est et
defensionum, non locorum infinita. quae vero, cum de 32
facto non ambigitur, quaeruntur, qualia sint, ea si ex 137
reis numeres, et innumerabilia sunt et obscura; si ex
rebus, valde et modica et inlustria; nam si Mancini
causam in uno Mancino ponimus, quotienscumque is,
quem pater patratus dediderit, receptus non erit, totiens
causa nova nascetur; sin illa controversia causam facit,
videaturne ei, quem pater patratus dediderit, si is non
sit receptus, postliminium esse, nihil ad artem dicendi
nec ad argumenta defensionis Mancini nomen pertinet;
ac, si quid adfert praeterea hominis aut dignitas aut in- 138
dignitas, extra quaestionem est et ea tamen ipsa oratio
ad universi generis disputationem referatur necesse est.
haec ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos

redarguam; quamquam reprehendendi sunt qui in genere definiendo istas causas scribunt in personis et in tem-
139 poribus positas esse; nam etsi incurrunt tempora et personae, tamen intellegendum est, non ex eis, sed ex genere quaestionis pendere causas. sed hoc nihil ad me; nullum enim nobis certamen cum istis esse debet; tantum satis est intellegi ne hoc quidem eos consecutos, quod in tanto otio etiam sine hac forensi exercitatione efficere potuerunt, ut genera rerum discernerent eaque
140 paulo subtilius explicarent. verum hoc, ut dixi, nihil ad me; illud ad me ac multo etiam magis ad vos, Cotta noster et Sulpici: quo modo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum; est enim infinita, si in personis ponitur; quot homines, tot causae; sin ad generum universas quaestiones referuntur, ita modicae et paucae sunt, ut eas omnis diligentes et memores et sobrii oratores percursas animo et prope dicam decantatas habere debeant; nisi forte existimatis a M'. Curio causam didicisse L. Crassum et ea re multa attulisse, quam ob rem postumo non nato Curium tamen heredem Coponii
141 esse oporteret: nihil ad copiam argumentorum neque ad causae vim ac naturam nomen Coponii aut Curii pertinuit; in genere erat universo rei negotiique, non in tempore ac nominibus, omnis quaestio: cum scriptum ita sit SI MIHI FILIUS GENITUR, ISQUE PRIUS MORITUR, et cetera, TUM MIHI ILLE SIT HERES, si natus filius non sit, videaturne is, qui filio mortuo institutus heres sit, heres esse: perpetui iuris et universi generis quaestio non hominum nomina, sed rationem dicendi et
33 142 argumentorum fontis desiderat. in quo etiam isti nos iuris consulti impediunt a discendoque deterrent; video enim in Catonis et in Bruti libris nominatim fere referri, quid alicui de iure viro aut mulieri responderit; credo, ut putaremus in hominibus, non in re consultationis aut dubitationis causam aliquam fuisse; ut, quod homines innumerabiles essent, [debilitati ~~a iure cognoscendo~~] voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abiceremus. sed haec Crassus aliquando nobis expediet et exponet descripta generatim; est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus, ius civile, quod nunc diffusum et dissipatum esset, in certa genera coactu-

m et ad artem facilem redacturum.' 'et quidem' in- 143
uit Catulus 'haudquaquam id est difficile Crasso, qui
, quod disci potuit de iure, didicit et, quod eis, qui
um docuerunt, defuit, ipse adferet, ut, quae sint in
re, vel acute describere vel ornate inlustrare possit.'
rgo ista' inquit Antonius 'tum a Crasso discemus,
um se de turba et a subselliis in otium, ut cogitat,
liumque contulerit.' 'iam id quidem saepe' inquit Ca- 144
lus 'ex eo audivi, cum diceret sibi certum esse a iudi-
is causisque discedere; sed, ut ipsi soleo dicere, non
ebit; neque enim auxilium suum saepe a viris bonis
ustra implorari patietur neque id aequo animo feret
vitas, quae si voce L. Crassi carebit, ornamento quo-
am sese spoliatam putabit.' 'nam hercle,' inquit An-
nius 'si haec vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in
odem est pistrino, Crasse, vivendum; et istam oscitan-
m [et dormitantem] sapientiam Scaevolarum et cetero-
um beatorum otio concedamus.' adrisit hic Crassus 145
niter et 'pertexe modo,' inquit 'Antoni, quod exorsus
s; me tamen ista oscitans sapientia, simul atque ad eam
onfugero, in libertatem vindicabit.'

'Huius quidem loci, quem modo sum exorsus, hic 34
st finis:' inquit Antonius 'quoniam intellegeretur non in
ominum innumerabilibus personis neque in infinita tem-
orum varietate, sed in generum causis atque naturis
mnia sita esse, quae in dubium vocarentur, genera au-
em esse definita non solum numero, sed etiam paucitate,
t eam materiem orationis, quae cuiusque esset generis,
tudiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptam,
istructam ornatamque comprehenderent rebus dico et
ententiis; ea vi sua verba pariet, quae semper satis 146
rnata mihi quidem videri solent, si eius modi sunt, ut
a res ipsa peperisse videatur; ac si verum quaeritis, quod
nihi quidem videatur — nihil enim aliud adfirmare pos-
um nisi sententiam et opinionem meam — hoc instru-
nentum causarum et generum universorum in forum
leferre debemus neque, ut quaeque res delata ad nos erit,
um denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus;
quae quidem omnibus, qui ea mediocriter modo consi-
lerarint, studio adhibito et usu pertractata esse possunt;

sed tamen animus referendus est ad ea capita et ad illo
quos saepe iam appellavi, locos, ex quibus omnia
147 omnem orationem inventa ducuntur, atque hoc totum e
sive artis sive animadversionis sive consuetudinis nos
regiones, intra quas venere et pervestiges, quod quaera
ubi eum locum omnem cogitatione saepseris, si modo us
rerum percallueris, nihil te effugiet atque omne, quo
35 erit in re, occurret atque incidet, et sic, cum ad in
veniendum in dicendo tria sint: acumen, deinde ratio
quam licet, si volumus, appellemus artem, tertium dili
gentia, non possum equidem non ingenio primas con
cedere, sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam e
148 tarditate incitat; diligentia, inquam, quae cum omnibu
in rebus tum in causis defendendis plurimum valet. hae
praecipue colenda est nobis; haec semper adhibenda
haec nihil est quod non adsequatur: causa ut penitus
quod initio dixi, nota sit, diligentia est; ut adversarium
attente audiamus atque ut eius non solum sententias
sed etiam verba omnia excipiamus, voltus denique per
spiciamus omnis, qui sensus animi plerumque indicant
149 diligentia est; [id tamen dissimulanter facere, ne sibi
ille aliquid proficere videatur, prudentia est;] deinde u
in eis locis, quos proponam paulo post, pervolvatur ani
mus, ut penitus insinuet in causam, ut sit cura et cogi
tatione intentus, diligentia est [ut his rebus adhibea
tamquam lumen aliquod memoriam, ut vocem, ut viris.]
150 inter ingenium quidem et diligentiam perpaulum loci re
liquum est arti: ars demonstrat tantum, ubi quaeras,
atque ubi sit illud, quod studeas invenire; reliqua sunt
in cura, attentione animi, cogitatione, vigilantia, ad
siduitate, labore; complectar uno verbo, quo saepe iam
usi sumus, diligentia; qua una [virtute omnes] virtutes
151 reliquae continentur. nam orationis quidem copia vide
mus ut abundent philosophi, qui, ut opinor — sed tu
haec, Catule, melius — nulla dant praecepta dicendi nec
idcirco minus, quaecumque res proposita est, suscipiunt,
36 de qua copiose et abundanter loquantur.' / tum Catulus
152 'est,' inquit 'ut dicis, Antoni, ut plerique philosophi
nulla tradant praecepta dicendi et habeant paratum ta
men quid de quaque re dicant; sed Aristoteles, is, quem

naxime admiror, posuit quosdam locos, ex quibus
argumentum non modo ad philosophorum dispu-
ıem, sed etiam ad hanc orationem, qua in causis
ır, inveniretur; a quo quidem homine iam dudum,
ni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius
i ingenii in eadem incurris vestigia sive etiam illa
legisti atque didicisti, quod quidem mihi magis veri
e videtur; plus enim te operae Graecis dedisse re-
video, quam putaramus.' tum ille 'verum' inquit 153
ne audies, Catule: semper ego existimavi iucundio-
et probabiliorem huic populo oratorem fore, qui pri-
quam minimam artificii alicuius, deinde nullam
carum rerum significationem daret: atqui ego idem
mavi pecudis esse, non hominis, cum tantas res
ci susciperent, profiterentur, agerent seseque et vi-
i res obscurissimas et bene vivendi et copiose di-
rationem daturos hominibus pollicerentur, non ad-
re aurem et, si palam audire eos non auderes, ne
eres apud tuos civis auctoritatem tuam, subauscul-
) tamen excipere voces eorum et procul quid narra-
attendere. itaque feci, Catule, et istorum omnium
natim causas et genera ipsa gustavi.' 'valde her- 37 154
inquit Catulus 'timide tamquam ad aliquem libidinis
ılum sic tuam mentem ad philosophiam appulisti,
ı haec civitas aspernata numquam est; nam et re-
quondam Italia Pythagoreorum fuit tum, cum erat
c gente magna illa Graecia; ex quo etiam quidam
am Pompilium, regem nostrum, fuisse Pythagoreum
t, qui annis ante permultis fuit quam ipse Pytha-
s; quo etiam maior vir habendus est, cum illam
ntiam constituendae civitatis duobus prope saeculis
cognovit, quam eam Graeci natam esse senserunt;
rte non tulit ullos haec civitas aut gloria clariores
auctoritate graviores aut humanitate politiores P.
ano, C. Laelio, L. Furio, qui secum eruditissimos
nes ex Graecia palam semper habuerunt; atque ego 155
ex eis saepe audivi, cum dicerent pergratum Athe-
is et sibi fecisse et multis principibus civitatis,
, cum ad senatum legatos de suis maximis rebus
rent, tris illius aetatis nobilissimos philosophos

misissent, Carneadem et Critolaum et Diogenem; ita
eos, dum Romae essent, et a se et ab aliis frequen
auditos; quos tum cum haberes auctores, Antoni, mi
cur philosophiae sicut Zethus ille Pacuvianus prope b
156 lum indixeris.' 'minime,' inquit Antonius 'ac sic decr
philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium "p
cis: nam omnino haud placet." sed tamen haec est m
sententia, quam videbar exposuisse: ego ista studia non i
probo, moderata modo sint: opinionem istorum studiora
et suspitionem artificii apud eos, qui res iudicent, orat
adversariam esse arbitror, imminuit enim et oratoris auct
38 ritatem et orationis fidem. sed, ut eo revocetur, unde [hu
157 declinavit oratio, ex tribus istis clarissimis philosophis, qu
Romam venisse dixisti, videsne Diogenem eum fuisse, q
diceret artem se tradere bene disserendi et vera ac fal
diiudicandi, quam verbo Graeco διαλεκτικὴν appellar
in hac arte, si modo est haec ars, nullum est praeceptu
quo modo verum inveniatur, sed tantum est, quo mo
158 iudicetur; nam omne, quod eloquimur sic, ut id aut es
dicamus aut non esse, et, si simpliciter dictum i
suscipiunt dialectici, ut iudicent, verumne sit an falsu
et, si coniuncte sit elatum et adiuncta sint alia, iudica
rectene adiuncta sint et verane summa sit unius cui
que (rationis) et ad extremum ipsi se compungunt s
acuminibus et multa quaerendo reperiunt non modo
quae iam non possint ipsi dissolvere, sed etiam q
159 bus ante exorsa et potius detexta prope retexantur.
nos igitur Stoicus iste nihil adiuvat, quoniam, quem
modum inveniam quid dicam, non docet; atque id
etiam impedit, quod et multa reperit, quae negat i
modo posse dissolvi, et genus sermonis adfert non liq
dum, non fusum ac profluens, sed exile, aridum, c
cisum atque minutum, quod si qui probabit, ita proba
ut oratori tamen aptum non esse fateatur; haec en
nostra oratio multitudinis est auribus adcommodan
ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea proban
quae non aurificis statera, sed populari quadam trut
160 examinantur; qua re istam artem totam dimittemus, qu
in excogitandis argumentis muta nimium est, in iu
candis nimium loquax. Critolaum istum, quem c

Diogene venisse commemoras, puto plus huic nostro stu-
dio prodesse potuisse; erat enim ab isto Aristotele, a
cuius inventis tibi ego videor non longe aberrare. atque
inter hunc [Aristotelem], cuius et illum legi librum, in
quo exposuit dicendi artis omnium superiorum, et illos,
in quibus ipse sua quaedam [de eadem arte] dixit, et
hos germanos huius artis magistros hoc mihi visum est
interesse, quod ille eadem acie mentis, qua rerum om-
nium vim naturamque viderat, haec quoque aspexit,
quae ad dicendi artem, quam [ille] despiciebat, pertine-
bant; illi autem, qui hoc solum colendum ducebant, ha-
bitarunt in hac una ratione tractanda non eadem pru-
dentia, qua ille, sed usu in hoc uno genere studioque
maiore. Carneadi vero vis incredibilis illa dicendi et 161
varietas perquam esset optanda nobis, qui nullam um-
quam in illis suis disputationibus rem defendit, quam
non probarit, nullam oppugnavit, quam non everterit.
sed hoc maius est quiddam, quam ab eis, qui haec tra-
dunt et docent, postulandum sit. ego autem, si quem 39 162
nunc rudem plane institui ad dicendum velim, his potius
tradam adsiduis uno opere eandem incudem diem noctem-
que tundentibus, qui omnis tenuissimas particulas atque
omnia minima mansa ut nutrices infantibus pueris in os
inserant; sin sit is, qui et doctrina liberaliter institutus
et aliquo iam imbutus usu et satis acri ingenio esse
videatur, illuc eum rapiam, ubi non seclusa aliqua aquula
teneatur, sed unde universum flumen erumpat; qui illi
sedis et quasi domicilia omnium argumentorum common-
stret et ea breviter inlustret verbisque definiat. quid 163
enim est, in quo haereat, qui viderit omne, quod suma-
tur in oratione probandum [refellendum] aut ex sua sumi
vi atque natura aut adsumi foris? ex sua vi, cum aut res
quae sit tota quaeritur, aut pars eius aut vocabulum
quod habeat aut quippiam, rem illam quod attingat; ex-
trinsecus autem, cum ea, quae sunt foris neque inhaerent
in rei natura, conliguntur. si res tota quaeritur, defini- 164
tione universa explicanda est, sic: 'si maiestas est am-
plitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit, qui exerci-
tum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum, qui
id fecisset, populi Romani potestati tradidit.' sin pars, 165

partitione, hoc modo: 'aut senatui parendum de sal
rei publicae fuit aut aliud consilium instituendum
sua sponte faciendum; aliud consilium, superbum; sui
adrogans; utendum igitur fuit consilio senatus.' si
vocabulo, ut Carbo: 'si consul est, qui consulit patr
166 quid aliud fecit Opimius?' sin ab eo, quod rem attin
plures sunt argumentorum sedes ac loci, nam et c
iuncta quaeremus et genera et partis generibus subie
et similitudines et dissimilitudines et contraria et c
sequentia et consentanea et quasi praecurrentia et
pugnantia et causas rerum vestigabimus et ea, quae
causis orta sint, et [maiora, paria, minora] quaeren
40 ex coniunctis sic argumenta ducuntur: 'si pietati sun
167 tribuenda laus est, debetis moveri, cum Q. Metel
tam pie lugere videatis.' ex genere autem: 'si magis
tus in populi Romani esse potestate debent, quid N
banum accusas, cuius tribunatus voluntati paruit civ
168 tis?' ex parte autem ea, quae est subiecta generi:
omnes, qui rei publicae consulunt, cari nobis
debent, certe in primis imperatores, quorum consi
virtute, periculis retinemus et nostram salutem et
perii dignitatem.' ex similitudine autem: 'si ferae
tus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulge
169 esse debemus?' at ex dissimilitudine: 'si barbarorum
in diem vivere, nostra consilia sempiternum ten
spectare debent.' atque utroque in genere et simi
dinis et dissimilitudinis exempla sunt ex aliorum f
aut dictis aut eventis et fictae narrationes saepe po
dae. iam ex contrario: 'si Gracchus nefarie, praec
170 Opimius.' ex consequentibus: 'si et ferro interfectus
et tu inimicus eius cum gladio cruento comprehensu
illo ipso loco et nemo praeter te ibi visus est (et c
nemini) et tu semper audax, quid est quod de faci
dubitare possimus?' ex consentaneis * * * ex prae
rentibus * * * ex repugnantibus, ut olim Crassus
lescens: 'non si Opimium defendisti, Carbo, idcirc
isti bonum civem putabunt: simulasse te et aliquid q
sisse perspicuum est, quod Ti. Gracchi mortem s
in contionibus deplorasti, quod P. Africani necis so
fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod sen

a bonis dissedisti.' ex causis autem rerum sic: 'avari- 171
tiam si tollere voltis, mater eius est tollenda, luxuries.'
ex eis autem, quae sunt orta de causis: 'si aerarii copiis
et ad belli adiumenta et ad ornamenta pacis utimur,
vectigalibus serviamus.' maiora autem et minora et pa- 172
ria comparabimus sic: ex maiore: 'si bona existimatio
divitiis praestat et pecunia tanto opere expetitur, quanto
gloria magis est expetenda!' ex minore:

'hic parvae consuetudinis
causa huius mortem tam fert familiariter:
quid si ipse amasset? quid hic mihi faciet patri?'

ex pari: 'est eiusdem et eripere et contra rem publicam
largiri pecunias.' foris autem adsumuntur ea, quae non 173
sua vi, sed extranea sublevantur, ut haec: 'hoc verum
est; dixit enim Q. Lutatius. hoc falsum est; habita
enim quaestio est. hoc sequi necesse est; recito enim
tabulas.' de quo genere toto paulo ante dixi. haec, ut 41
brevissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt; ut enim 174
si aurum cui, quod esset multifariam defossum, com-
monstrare vellem, satis esse deberet, si signa et notas
ostenderem locorum, quibus cognitis ipse sibi foderet et
id, quod vellet, parvo labore, nullo errore, inveniret; sic
has ego argumentorum † novi notas quaerenti demonstravi,
[ubi sint] exigua cura et cogitatione eruuntur; quod au- 175
tem argumentorum genus cuique causarum generi ma-
xime conveniat, non est artis exquisitae praescribere,
sed est mediocris ingenii iudicare, neque enim nunc id
agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut
doctissimis hominibus usus nostri quasi quaedam mo-
nita tradamus. his igitur locis in mente et cogitatione
defixis et in omni re ad dicendum posita excitatis,
nihil erit quod oratorem effugere possit non modo in
forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere
dicendi. [si vero adsequetur, ut talis videatur, qua- 176
lem se videri velit, et animos eorum ita adficiat, apud
quos aget, ut eos, quocumque velit, vel trahere vel rapere
possit, nihil profecto praeterea ad dicendum requiret.]

Iam illud videmus nequaquam satis esse, reperire
quid dicas, nisi id inventum tractare possis; tractatio 177
autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem qui audiat

aut defatigetur similitudinis satietate: proponi oportet
quid adferas et qua re ita sit ostendere; ex eisdem illis
locis interdum concludere, relinquere alias alioque trans-
ire; saepe non proponere ac ratione ipsa adferenda quid
proponendum fuerit, declarare; si cui quid simile dicas,
prius [ut simile dicas] confirmes deinde quod agitur,
adiungas; interpuncta argumentorum plerumque occulas,
ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis
confusa esse videantur.

42 Haec et properans ut apud doctos et semidoctus ipse
178 percurro, ut aliquando ad illa maiora veniamus: nihil est
enim in dicendo, Catule, maius, quam ut faveat oratori
is, qui audiet, utique ipse sic moveatur, ut impetu quo-
dam animi et perturbatione magis quam iudicio aut con-
silio regatur: plura enim multo homines iudicant odio
aut amore aut cupiditate aut iracundia aut dolore aut
laetitia aut spe aut timore aut errore aut aliqua permo-
tione mentis quam veritate aut praescripto aut iuris
179 norma aliqua aut iudicii formula aut legibus. qua re,
nisi quid vobis aliud placet, ad illa pergamus.' 'paulum'
inquit Catulus 'etiam nunc deesse videtur eis rebus, An-
toni, quas exposuisti, quod sit tibi ante explicandum,
quam illuc proficiscare, quo te dicis intendere.' 'quid-
nam?' inquit. 'qui ordo tibi placeat' inquit Catulus 'et
quae dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper
180 deus videri soles.' 'vide quam sim' inquit 'deus in isto
genere, Catule: non hercule mihi nisi admonito venisset
in mentem; ut possis existimare me in ea, in quibus non
numquam aliquid efficere videor, usu solere in dicendo
vel casu potius incurrere. ac res quidem ista, quam ego,
quasi non norim, sic tamquam ignotum hominem prae-
teribam, tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla
plus possit; sed tamen mihi videris ante tempus a
me rationem ordinis et disponendarum rerum requisisse;
181 nam si ego omnem vim oratoris in argumentis et in re
ipsa per se comprobanda posuissem, tempus esset iam
de ordine argumentorum et de conlocatione aliquid di-
cere; sed cum tria sint a me proposita, de uno dictum,
cum de duobus reliquis dixero, tum erit denique de dis-
ponenda tota oratione quaerendum.

Valet igitur multum ad vincendum probari mores et 43
instituta [et facta et vitam] eorum, qui agent causas, 182
et eorum, pro quibus, et item improbari adversariorum, animosque eorum, apud quos agetur, conciliari quam maxime ad benevolentiam cum erga oratorem tum erga illum, pro quo dicet orator. conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione vitae; quae facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. sed haec adiuvant in oratore: lenitas vocis, voltus pudoris significatio, verborum comitas; si quid persequare acrius, ut invitus et coactus facere videare. facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appetentis, non avidi signa proferre perutile est; eaque omnia, quae proborum, demissorum, non acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerborum sunt, valde benevolentiam conciliant abalienantque ab eis, in quibus haec non sunt; itaque eadem sunt in adversarios ex contrario conferenda. sed genus hoc to- 183
tum orationis in eis causis excellit, in quibus minus potest inflammari animus iudicis acri et vehementi quadam incitatione; non enim semper fortis oratio quaeritur, sed saepe placida, summissa, lenis, quae maxime commendat reos. reos autem appello non eos modo, qui arguuntur, sed omnis, quorum de re disceptatur; sic enim olim loquebantur. horum igitur exprimere mores oratione 184
iustos, integros, religiosos, timidos, perferentis iniuriarum mirum quiddam valet; et hoc vel in principiis vel in re narranda vel in perorando tantam habet vim, si est suaviter et cum sensu tractatum, ut saepe plus quam causa valeat. tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio; genere enim quodam sententiarum et genere verborum, adhibita etiam actione leni facilitatemque significante efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videamur. huic autem est illa dispar adiuncta ratio orationis, 44
quae alio quodam genere mentis iudicum permovet im- 185
pellitque, ut aut oderint aut diligant aut invideant aut salvum velint aut metuant aut sperent aut cupiant aut abhorreant aut laetentur aut maereant aut misereantur aut punire velint aut ad eos motus deducantur, si qui

finitimi sunt [de propinquis ac talibus animi permoti-
186 nibus]; atque illud optandum est oratori, ut aliquam
permotionem animorum sua sponte ipsi adferant ad cau-
sam iudices ad id, quod utilitas oratoris feret, adcommo-
datam; facilius est enim currentem, ut aiunt, incitare
quam commovere languentem; sin id aut non erit aut
erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur
aegro adhibere medicinam, non solum morbus eius, [cui
mederi volet,] sed etiam consuetudo valentis et natura
corporis cognoscenda est, sic equidem cum adgredior in
ancipiti causa et gravi ad animos iudicum pertractandos,
omni mente in ea cogitatione curaque versor, ut odorer,
quam sagacissime possim, quid sentiant, quid existiment,
quid exspectent, quid velint, quo deduci oratione faci-
187 lime posse videantur: si se dant et, ut ante dixi, sua
sponte, quo impellimus, inclinant atque propendent, ac-
cipio quod datur et ad id, unde aliquis flatus ostenditur,
vela do; sin est integer quietusque iudex, plus est ope-
ris; sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adiuvante
natura. sed tantam vim habet illa, quae recte a bono
poëta dicta est "flexanima atque omnium regina rerum
oratio," ut non modo inclinantem excipere aut stantem
inclinare, sed etiam adversantem ac repugnantem ut im-
45 188 perator fortis ac bonus capere possit. haec sunt illa,
quae me ludens Crassus modo flagitabat, cum a me di-
vinitus tractari solere diceret et in causa M'. Aquilii C.
Norbani non nullisque aliis quasi praeclare acta laudaret,
quae mehercule ego, Crasse, cum a te tractantur in cau-
sis, horrere soleo: tanta vis animi, tantus impetus, tan-
tus dolor oculis, voltu, gestu, digito denique isto tuo
significari solet; tantum est flumen gravissimorum opti-
morumque verborum, tam integrae sententiae, tam verae,
tam novae, tam sine pigmentis fucoque puerili, ut mihi
non solum tu incendere iudicem, sed ipse incensus esse
189 videaris. neque fieri potest, ut doleat is, qui audit, ut
oderit, ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum
misericordiamque deducatur, nisi omnes illi motus, quos
orator adhibere volet iudici, in ipso oratore impressi
esse atque inusti videbuntur. quodsi fictus aliquis dolor
suscipiendus esset et si in eius modi genere orationis

nihil esset nisi falsum atque imitatione simulatum, maior ars aliqua forsitan esset requirenda: nunc ego, quid tibi, Crasse, quid ceteris accidat, nescio; de me autem causa nulla est, cur apud homines prudentissimos atque amicissimos mentiar: non me hercule umquam apud iudices aut dolorem aut misericordiam aut invidiam aut odium dicendo excitare volui quin ipse in commovendis iudicibus eis ipsis sensibus, ad quos illos adducere vellem, permoverer; neque est enim facile perficere, ut irasca- 190
tur ei, cui tu velis, iudex, si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio ante viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi tu ei signa doloris tui verbis, sententiis, voce, voltu, conlacrimatione denique ostenderis; ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quae nisi admoto igni ignem concipere possit, sic nulla mens est tam ad comprehendendam vim oratoris parata, quae possit incendi, nisi ipse inflammatus ad eam et ardens accesserit. ac, ne hoc forte magnum ac mirabile 46 191
esse videatur hominem totiens irasci, totiens dolere, totiens omni motu animi concitari, praesertim in rebus alienis, magna vis est earum sententiarum atque eorum locorum, quos agas tractesque dicendo, nihil ut opus sit simulatione et fallaciis; ipsa enim natura orationis eius, quae suscipitur ad aliorum animos permovendos, oratorem ipsum magis etiam quam quemquam eorum, qui audiunt, permovet; et ne hoc in causis, in iudiciis, in 192
amicorum periculis, in concursu hominum, in civitate, in foro accidere miremur, cum agitur non solum ingenii nostri existimatio, nam id esset levius; quamquam, cum professus sis te id posse facere, quod pauci, ne id quidem neglegendum est; sed alia sunt maiora multo, fides, officium, diligentia, quibus rebus adducti, etiam cum alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni volumus haberi, existimare non possumus — sed, 193
ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum quam versus, quam scena, quam fabulae? tamen in hoc genere saepe ipse vidi, ut ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur spondaulia illa dicentis:

segregare abs te ausu's aut sine illo Salamina ingredi?
neque paternum aspectum es veritus?

numquam illum aspectum dicebat, quin mihi Telamo iratus furere luctu filii videretur; at idem inflexa ad miserabilem sonum voce,

cum aetate exacta indigem
liberûm lacerasti, orbasti, exstinxti; neque fratris necis,
neque eius gnati parvi, qui tibi in tutelam est traditus,

flens ac lugens dicere videbatur; quae si ille histrio, cotidie cum ageret, tamen [recte] agere sine dolore non poterat, quid Pacuvium putatis in scribendo leni
194 animo ac remisso fuisse? fieri nullo modo potuit. saepe enim audivi poëtam bonum neminem — id quod a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt — sine inflammatione animorum exsistere posse et sine
47 quodam adflatu quasi furoris. qua re nolite existimare me ipsum, qui non heroum veteres casus fictosque luctus velim imitari atque adumbrare dicendo neque actor sim alienae personae, sed auctor meae, cum mihi M'. Aquilius in civitate retinendus esset, quae in illa causa pero-
195 randa fecerim, sine magno dolore fecisse: quem enim ego consulem fuisse, imperatorem ornatum a senatu, ovantem in Capitolium ascendisse meminissem, hunc cum adflictum, debilitatum, maerentem, in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere, quam misericordia sum ipse captus: sensi equidem tum magno opere moveri iudices, cum excitavi maestum ac sordidatum senem et cum ista feci, quae tu, Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut
196 discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem. cum C. Marius maerorem orationis meae praesens ac sedens multum lacrimis suis adiuvaret cumque ego illum crebro appellans conlegam ei suum commendarem atque ipsum advocatum ad communem imperatorum fortunam defendendam invocarem, non fuit haec sine meis lacrimis, non sine dolore [magno] miseratio omniumque deorum et hominum et civium et sociorum imploratio; quibus omnibus verbis, quae a me tum sunt habita, si dolor afuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam

inridenda fuisset oratio mea. quam ob rem hoc vos doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, * ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis.
quamquam te quidem quid hoc doceam, qui in accusando 197
sodali [et quaestore] meo tantum incendium non oratione solum, sed etiam multo magis vi et dolore et ardore animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix conarer accedere? habueras enim tu omnia in causa superiora: vim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribuniciam in Caepionis gravi miserabilique casu in iudicium vocabas; [deinde] principem [et] senatus et civitatis, M. Aemilium, lapide percussum esse constabat; vi pulsum e templo L. Cottam et T. Didium, cum intercedere vellent
rogationi, nemo poterat negare; accedebat, ut haec tu 48
adulescens pro re publica queri summa cum dignitate 198
existimarere; ego, homo censorius, vix satis honeste viderer seditiosum civem et in hominis consularis calamitate crudelem posse defendere. erant optimi cives iudices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quaedam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi quaestor fuisset. hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? quid fecerim, narrabo; si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis
loco reponetis: omnium seditionum genera, vitia, peri- 199
cula conlegi eamque orationem ex omni rei publicae nostrae temporum varietate repetivi conclusique ita, ut dicerem, etsi omnes semper molestae seditiones fuissent, iustas tamen fuisse non nullas et prope necessarias. tum illa, quae modo Crassus commemorabat, egi: neque reges ex hac civitate exigi neque tribunos plebis creari neque plebiscitis totiens consularem potestatem minui neque provocationem, patronam illam civitatis ac vindicem libertatis, populo Romano dari sine nobilium dissensione potuisse; ac, si illae seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano [in nefario crimine atque] in fraude capitali esse ponendum. quodsi umquam populo Romano concessum esset, ut iure incitatus videretur, id quod docebam saepe esse concessum, nullam illa causa iustiorem fuisse. tum omnem orationem traduxi et converti in

increpandam Caepionis fugam, in deplorandum interitum
exercitus: sic et eorum dolorem, qui lugebant suos, ora-
tione refricabam et animos equitum Romanorum, apud
quos tum [iudices] causa agebatur, ad Q. Caepionis
odium, quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renova-
49 bam. quod ubi sensi me in possessionem iudicii ac de-
200 fensionis meae constitisse, quod et populi benevolentiam
mihi conciliaram, cuius ius etiam cum seditionis con-
iunctione defenderam, et iudicum animos totos vel cala-
mitate civitatis vel luctu ac desiderio propinquorum vel
odio proprio in Caepionem ad causam nostram conver-
teram, tum admiscere huic generi orationis vehementi
atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi,
lenitatis et mansuetudinis coepi: 'me pro meo sodali, qui
mihi in liberum loco more maiorum esse deberet, et pro
mea omni fama [prope] fortunisque decernere, nihil mihi
ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius ac-
cidere posse, quam si is, qui saepe alienissimis a me,
sed meis tamen civibus saluti existimarer fuisse, sodali
201 meo auxilium ferre non potuissem; petebam a iudicibus,
ut illud aetati meae, ut honoribus, ut rebus gestis, si
iusto, si pio dolore me esse adfectum viderent, conce-
derent; praesertim si in aliis causis intellexissent omnia
me semper pro amicorum periculis, nihil umquam pro
me ipso deprecatum. sic in illa omni defensione atque
causa, quod esse in arte positum videbatur, ut de lege
Appuleia dicerem, ut quid esset minuere maiestatem ex-
plicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi; his
duabus partibus orationis, quarum altera commendatio-
nem habet, altera concitationem, quae minime praeceptis
artium sunt perpolitae, omnis est a me illa causa tra-
ctata, ut et acerrimus in Caepionis invidia renovanda et
in meis moribus erga meos necessarios declarandis man-
suetissimus viderer: ita magis adfectis animis iudicum
quam doctis, tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio
50 victa.' hic Sulpicius, 'vere hercle,' inquit 'Antoni, ista
202 commemoras; nam ego nihil umquam vidi, quod tam e
manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa ipsa
causa. cum enim, quem ad modum dixisti, tibi ego
non iudicium, sed incendium tradidissem, quod tuum

principium, di immortales, fuit! qui timor! quae dubitatio [quanta haesitatio] tractusque verborum! ut illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti, te pro homine pernecessario, quaestore tuo, dicere! quam tibi primum munisti ad te audiendum viam. ecce autem, 203
cum te nihil aliud profecisse arbitrarer, nisi ut homines tibi civem improbum defendenti ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte coepisti, nihil dum aliis suspicantibus, me vero iam pertimescente, ut illam non Norbani seditionem, sed populi Romani iracundiam neque eam iniustam, sed meritam ac debitam fuisse defenderes. deinde qui locus a te praetermissus est in Caepionem? ut tu illa omnia odio, invidia, misericordia miscuisti! neque haec solum in defensione, sed etiam in Scauro ceterisque meis testibus, quorum testimonia non refellendo, sed ad eundem impetum populi confugiendo refutasti; quae cum abs te modo com- 204
memorarentur, equidem nulla praecepta desiderabam; ipsam tamen istam demonstrationem defensionum tuarum [abs te ipso commemoratam] doctrinam esse non mediocrem puto.'

'Atqui, si ita placet,' inquit Antonius 'trademus etiam, quae nos sequi in dicendo quaeque maxime spectare solemus; docuit enim iam nos longa vita ususque rerum maximarum, ut quibus rebus animi hominum moverentur teneremus. et primum quidem considerare soleo, 51 205
postuletne causa; nam neque parvis in rebus adhibendae sunt hae dicendi faces neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentis oratione flectendas proficere possimus, ne aut inrisione aut odio digni putemur, si aut tragoedias agamus in nugis aut convellere adoriamur ea, quae non possint commoveri. nam quoniam haec fere 206
maxime sunt in iudicum animis aut, quicumque illi erunt, apud quos agemus, oratione molienda, amor, odium, iracundia, invidia, misericordia, spes, laetitia, timor, molestia: sentimus amorem conciliari, si id videare, quod sit utile ipsis, apud quos agas, defendere, aut si pro bonis viris aut certe pro eis, qui illis boni atque utiles sint, laborare, namque haec res amorem magis conciliat, illa virtutis defensio caritatem; plusque proficit, si pro-

ponitur spes utilitatis futurae quam praeteriti beneficii
207 commemoratio. enitendum est, ut ostendas in ea re,
quam defendas, aut dignitatem esse aut utilitatem, eum-
que, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utili-
tatem suam rettulisse ac nihil omnino fecisse causa sua;
invidetur enim commodis hominum ipsorum, studiis au-
208 tem eorum ceteris commodandi favetur. videndumque
hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligi volemus, eorum
laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis
efferre videamur; atque eisdem his ex locis et in alios
odium struere discemus et a nobis ac nostris demovere;
eademque haec genera sunt tractanda in iracundia vel
excitanda vel sedanda; nam si, quod ipsis, qui audiunt,
perniciosum aut inutile sit, id factum augeas, odium
creatur; sin, quod aut in bonos viros aut in eos, in quos
minime quisque debuerit, aut in rem publicam, tum ex-
citatur, si non tam acerbum odium, tamen aut invidiae
209 aut odii non dissimilis offensio; item timor incutitur aut
ex ipsorum periculis aut ex communibus: interior est ille
proprius; sed hic quoque communis ad eandem simili-
52 tudinem est perducendus. par atque una ratio est spei,
laetitiae, molestiae; sed haud sciam an acerrimus longe
sit omnium motus invidiae nec minus virium opus sit in
ea comprimenda quam in excitanda. invident autem ho-
mines maxime paribus aut inferioribus, cum se relictos
sentiunt, illos autem dolent evolasse; sed etiam superio-
ribus invidetur saepe vehementer et eo magis, si into-
lerantius se iactant et aequabilitatem communis iuris
praestantia dignitatis aut fortunae suae transeunt; quae
si inflammanda sunt, maxime dicendum est non esse
virtute parta, deinde etiam vitiis atque peccatis, tum, si
erunt honestiora atque graviora, tamen non esse tanta
illa merita, quanta insolentia hominis quantumque fasti-
210 dium; ad sedandum autem, magno illa labore, magnis
periculis esse parta nec ad suum commodum, sed ad
aliorum esse conlata; quae si quam gloriam peperisse
videantur, tamenetsi ea non sit iniqua merces periculi,
tamen ea non delectari totamque abicere atque deponere;
omninoque perficiendum est, quoniam plerique sunt in-
vidi maximeque hoc est commune vitium et pervagatum,

invidetur autem praestanti florentique fortunae, ut haec
opinio minuatur et illa excellens opinione fortuna cum
laboribus et miseriis permixta videatur. iam misericor- 211
dia movetur, si is, qui audit, adduci potest, ut illa,
quae de altero deplorentur, ad suas res revocet, quas
aut tulerit acerbas aut timeat, ut intuens alium cre-
bro ad se ipsum revertatur; et cum singuli casus hu-
manarum miseriarum graviter accipiuntur, si dicuntur
dolenter, tum adflicta et prostrata virtus maxime lu-
ctuosa est.

Ut *autem* illa altera pars orationis, quae probitatis
commendatione boni viri debet speciem tueri, lenis, ut
saepe iam dixi, atque summissa, sic haec, quae suscipi-
tur ab oratore ad commutandos animos atque omni ra-
tione flectendos, intenta ac vehemens esse debet; sed est 53
quaedam in his duobus generibus, quorum alterum lene, 212
alterum vehemens esse volumus, difficilis ad distinguen-
dum similitudo; nam et ex illa lenitate, qua conciliamur
eis, qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem
excitamus, influat oportet aliquid, et ex hac vi non num-
quam animi aliquid inflandum est illi lenitati; neque est
ulla temperatior oratio quam illa, in qua asperitas con-
tentionis oratoris ipsius humanitate conditur, remissio au-
tem lenitatis quadam gravitate et contentione firmatur.
in utroque autem genere dicendi et illo, in quo vis at- 213
que contentio quaeritur, et hoc, quod ad vitam et mores
adcommodatur, et principia tarda [sunt] et exitus item
spissi et producti esse debent, nam neque adsiliendum
statim est ad genus illud orationis; abest enim totum a
causa et homines prius ipsum illud, quod proprium sui
iudicii est, audire desiderant; nec cum in eam rationem
ingressus sis, celeriter discedendum est; non enim, sicut 214
argumentum, simul atque positum est, adripitur alterum-
que et tertium poscitur, ita misericordiam aut invidiam
aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commo-
vere: argumentum ratio ipsa confirmat atque simul at-
que emissum est, adhaerescit; illud autem genus oratio-
nis non cognitionem iudicis, sed magis perturbationem
requirit, quam consequi nisi multa et varia et copiosa
oratione et simili contentione actionis nemo potest; qua 215

re qui aut breviter aut summisse dicunt, docere dicem possunt, commovere non possunt; in quo omnia.

Iam illud perspicuum est, omnium rerum in con rias partis facultatem ex eisdem suppeditari locis, argumento resistendum est aut eis, quae comprob eius causa sumuntur, reprehendendis aut demonstra id, quod concludere illi velint, non effici ex propo nec esse consequens, aut, si ita non refellas, adferen est in contrariam partem, quod sit aut gravius aut ae
216 grave; illa autem, quae aut conciliationis causa le aut permotionis vehementer aguntur, contrariis com tionibus auferenda sunt, ut odio benevolentia, miseri dia invidia tollatur.

54 Suavis autem est et vehementer saepe utilis i et facetiae; quae, etiamsi alia omnia tradi arte poss naturae sunt propria certe neque ullam artem desider in quibus tu longe aliis mea sententia, Caesar, exce quo magis mihi etiam aut testis esse potes nullam artem salis aut, si qua est, eam [nos] tu potissi
217 docere.' 'ego vero,' inquit 'omni de re facetius posse ab homine non inurbano, quam de ipsis fac disputari; itaque cum quosdam Graecos inscriptos li esse vidissem de ridiculis, non nullam in spem ven posse me ex eis aliquid discere; inveni autem ridicu salsa multa Graecorum; nam et Siculi in eo gener Rhodii et Byzantii et praeter ceteros Attici excell sed qui eius rei rationem quandam conati sunt arten tradere, sic insulsi exstiterunt, ut nihil aliud eorum
218 ipsa insulsitas rideatur; quare mihi quidem nullo n videtur doctrina ista res posse tradi: etenim cum genera sint facetiarum, alterum aequabiliter in omni mone fusum, alterum peracutum et breve, illa a ve bus superior cavillatio, haec altera dicacitas nomi est — leve nomen habet utraque res! quippe; leve
219 est [totum] hoc risum movere; verum tamen, ut d Antoni, multum in causis persaepe lepore et facetiis fici vidi — sed cum illo in genere perpetuae festivi ars non desideretur; natura enim fingit homines et imitatores [et narratores] facetos adiuvante et volt

ce et ipso genere sermonis, tum vero in hoc altero di-
citatis quid habet ars loci, cum ante illud facete dictum
missum] haerere debeat, quam cogitari potuisse videa-
r? quid enim hic meus frater ab arte adiuvari potuit, 220
m a Philippo interrogatus quid latraret, furem se videre
spondit? quid in omni oratione Crassus vel apud cen-
mviros contra Scaevolam vel contra accusatorem Bru-
m, cum pro Cn. Plancio diceret? nam id, quod tu mihi
ibuis, Antoni, Crasso est omnium sententia conceden-
ım; non enim fere quisquam reperietur praeter hunc
utroque genere leporis excellens: et illo, quod in per-
tuitate sermonis, et hoc, quod in celeritate atque dicto
t. nam haec perpetua contra Scaevolam Curiana de- 221
nsio tota redundavit hilaritate quadam et ioco; dicta
a brevia non habuit; parcebat enim adversarii digni-
ti, in quo ipse conservabat suam; quod est hominibus
cetis et dicacibus difficillimum, habere hominum ratio-
m et temporum et ea, quae occurrunt, cum salsissime
ci possunt, tenere; itaque non nulli [ridiculi homines]
c ipsum non insulse [interpretantur] dicere [enim] 222
unt Ennium, flammam a sapiente facilius ore in ar-
nte opprimi, quam bona dicta teneat; haec scilicet bona
cta, quae salsa sint; nam ea dicta appellantur proprio
m nomine. sed ut in Scaevola continuit ea Crassus 55
que in illo altero genere, in quo nulli aculei contume-
ırum inerant, causam illam disputationemque lusit, sic
Bruto, quem oderat et quem dignum contumelia iudi-
ıbat, utroque genere pugnavit. quam multa de balneis, 223
ıas nuper ille vendiderat, quam multa de amisso patri-
onio dixit! atque illa brevia, *ut*, cum ille diceret se sine
ıusa sudare, 'minime mirum,' inquit 'modo enim existi
balneis,' innumerabilia fuerunt, sed non minus iucunda
a perpetua: cum enim Brutus duos lectores excitasset
alteri de colonia Narbonensi Crassi orationem legen-
am dedisset, alteri de lege Servilia, et cum (contraria
ıter sese de re publica capita contulisset) hic noster
ıcetissime tris patris Bruti de iure civili libellos tribus
gendos dedit. ex libro primo: 'forte evenit, ut in Pri- 224
ernati essemus.' 'Brute, testificatur pater se tibi Pri-
ernatem fundum reliquisse.' deinde ex libro secundo:

'in Albano eramus ego et Marcus filius.' 'sapiens vid licet homo cum primis nostrae civitatis norat hunc gu gitem; metuebat, ne, cum is nihil haberet, nihil esse relictum putaretur.' tum ex libro tertio, in quo fine scribendi fecit — tot enim, ut audivi Scaevolam dice sunt veri Bruti libri — 'in Tiburti forte adsedimus e et Marcus filius.' 'ubi sunt hi fundi, Brute, quos ti pater publicis commentariis consignatos reliquit? (qu nisi puberem te, inquit, iam haberet, quartum libru composuisset et se etiam in balneis locutum cum filio sc
225 ptum reliquisset.' quis est igitur, qui non fateatur, h lepore atque his facetiis non minus refutatum esse Br tum quam illis tragoediis, quas egit idem, (cum casu i eadem causa efferretur anus Iunia.) pro di immortale quae fuit illa, quanta vis! quam inexspectata! quam re pentina! cum coniectis oculis, gestu omni et imminen summa gravitate et celeritate verborum 'Brute, qui sedes? quid illam anum patri nuntiare vis tuo? quid il omnibus, quorum imagines duci vides? quid maiorib tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu reg liberavit? quid te agere? cui rei, cui gloriae, cui virtu studere? patrimonione augendo? at id non est nobilitati
226 sed fac esse, nihil superest; libidines totum dissipave runt. an iuri civili? est paternum. sed dicet te, cum aedis venderes, ne in rutis quidem et caesis solium tib paternum reliquisse. an rei militari? qui numquam castr videris! an eloquentiae? quae neque est in te, et, quic quid est vocis ac linguae, omne in istum turpissimum calumniae quaestum contulisti! tu lucem aspicere aude tu hos intueri? tu in foro, tu in urbe, tu in civium es conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas no perhorrescis? quibus non modo imitandis, sed ne con
56 227 locandis quidem tibi locum ullum reliquisti.' sed haec tragica atque divina; faceta autem et urbana innumera bilia vel ex una contione meministis; nec enim maior contentio umquam fuit nec apud populum gravior oratio quam huius contra conlegam in censura nuper neque lepore et festivitate conditior. qua re tibi, Antoni, utrumque ad sentior et multum facetias in dicendo prodesse saepe et eas arte nullo modo posse tradi: illud quidem admiror,

nobis in eo genere tribuisse tantum et non huius rei oque palmam [ut ceterarum] Crasso detulisse.' tum 228 ıtonius 'ego vero ita fecissem,' inquit 'nisi interdum hoc Crasso paulum inviderem; nam esse quamvis etum atque salsum non nimis est per se ipsum invindum; sed cum omnium sit venustissimus et urbanisıus, omnium gravissimum et severissimum et esse et eri, quod isti contingit uni, [id] mihi vix ferendum lebatur.' hic cum adrisisset ipse Crassus, 'at tamen,' 229 uit Antonius 'cum artem esse facetiarum, Iuli, ullam gares, aperuisti quiddam, quod praecipiendum vide: haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, nporis, ne quid iocus de gravitate decerperet; quod idem in primis a Crasso observari solet. sed hoc aeceptum praetermittendarum est facetiarum, cum eis ıil opus sit; nos autem quo modo utamur, cum opus , quaerimus, ut in adversarium et maxime, si eius ıltitia poterit agitari; in testem stultum, cupidum, lem, si facile homines audituri videbuntur. omnino pro- 230 biliora sunt, quae lacessiti dicimus quam quae priores, m et ingenii celeritas maior est, quae apparet in reondendo, et humanitatis est responsio; videmur enim ieturi fuisse, nisi essemus lacessiti, ut in ipsa ista ntione nihil fere dictum est ab hoc, quod quidem faces dictum videretur, quod non provocatus responderit; ıt autem tanta in Domitio gravitas, tanta auctoritas, ut, od esset ab eo obiectum, lepore magis elevandum am contentione frangendum videretur.' tum Sulpicius 57 uid igitur? patiemur' inquit 'Caesarem, qui quamquam 231 asso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis se elaborat, non explicare nobis totum genus quale sit unde ducatur; praesertim cum tantam vim et utilitan salis et urbanitatis esse fateatur?' 'quid, si' inquit lius 'adsentior Antonio dicenti nullam esse artem salis?' c cum Sulpicius reticuisset, 'quasi vero' inquit Crassus 232 orum ipsorum, de quibus Antonius iam diu loquitur, s ulla sit: observatio quaedam est, ut ipse dixit, earum rum, quae in dicendo valent; quae si eloquentis facere osset, quis esset non eloquens? quis enim haec non vel cile vel certe aliquo modo posset ediscere? sed ego in

his praeceptis hanc vim et hanc utilitatem esse arbit non ut ad reperiendum quod dicamus, arte ducamur, ut ea, quae natura, quae studio, quae exercitatione c sequimur, aut recta esse confidamus aut prava inte
233 gamus, cum quo referenda sint didicerimus. qua Caesar, ego quoque hoc a te peto, ut, si tibi videt disputes de hoc toto iocandi genere quid sentias, ne q forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc t coetu atque in tam adcurato sermone praeterita esse deatur.' 'ego vero,' inquit ille 'quoniam conlectam conviva, Crasse, exigis, non committam, ut, si defugeri causam aliquam recusandi tibi dem, quamquam so saepe mirari eorum impudentiam, qui agunt in sc gestum spectante Roscio; quis enim sese commov potest, cuius ille vitia non videat? sic ego nunc, Cra audiente, primum loquar de facetiis et docebo sus, aiunt, oratorem eum, quem cum Catulus nuper aud
234 set, fenum alios aiebat esse oportere.' tum ille 'io batur' inquit 'Catulus, praesertim cum ita dicat ip ut ambrosia alendus esse videatur. verum te, C sar, audiamus, ut ad Antonii reliqua redeamus.' Antonius 'perpauca quidem mihi restant,' inquit ' tamen defessus iam labore atque itinere disputati meae requiescam in Caesaris sermone quasi in ali
58 peropportuno deversorio.' 'atqui' inquit Iulius 'non mis liberale hospitium meum dices; nam te in viam, mulac perpaulum gustaris, extrudam et eiciam.

235 Ac ne diutius vos demorer, de omni isto genere q sentiam perbreviter exponam. de risu quinque s quae quaerantur: unum, quid sit; alterum, unde tertium, sitne oratoris risum velle movere; quart quatenus; quintum, quae sint genera ridiculi. atque i primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, sit, quo modo exsistat atque ita repente erumpat, eum cupientes tenere nequeamus, et quo modo si latera, os, venas, oculos, voltum occupet, viderit Dem critus; neque enim ad hunc sermonem hoc pertinet, si pertineret, nescire me tamen id non puderet, q
236 ne illi quidem scirent, qui pollicerentur. locus aut et regio quasi ridiculi — nam id proxime quaeritur

line et deformitate quadam continetur, haec enim
: vel sola vel maxime, quae notant et designant
linem aliquam non turpiter. est autem, ut ad
rtium veniam, est plane oratoris movere risum;
od ipsa hilaritas benevolentiam conciliat ei, per
xcitata est; vel quod admirantur omnes acumen
pe in verbo positum maxime respondentis, non
m etiam lacessentis; vel quod frangit adversa-
uod impedit, quod elevat, quod deterret, quod
vel quod ipsum oratorem politum esse hominem
ıt, quod eruditum, quod urbanum, maxime quod
m ac severitatem mitigat et relaxat odiosasque
pe, quas argumentis dilui non facile est, ioco
dissolvit. quatenus autem sint ridicula tractanda 237
perquam diligenter videndum est, id quod in
loco quaerendi posueramus. nam nec insignis
tas et scelere iuncta nec rursus miseria insignis
ridetur: facinorosos maiore quadam vi quam ri-
volnerari volunt; miseros inludi nolunt, nisi se
ctant; parcendum autem maxime est caritati ho-
, ne temere in eos dicas, qui diliguntur. haec 59
dhibenda est primum in iocando moderatio, ita- 238
facillime luduntur, quae neque odio magno ne-
sericordia maxima digna sunt; quam ob rem ma-
omnis ridiculorum est in eis vitiis, quae sunt in
minum neque carorum neque calamitosorum ne-
um, qui ob facinus ad supplicium rapiendi viden-
que belle agitata ridentur. est etiam deformitatis 239
oris vitiorum satis bella materies ad iocandum;
ıerimus idem, quod in ceteris rebus maxime quae-
est, quatenus; (in quo non illud praecipitur,
l insulse, sed etiam, si perridicule possis, vi-
est oratori utrumque) ne aut scurrilis iocus sit
nicus. quae cuius modi sint facilius iam intelle-
cum ad ipsa ridiculorum genera veniemus.
sunt enim genera facetiarum, quorum alterum
atur, alterum dicto: re, si quando quid tamquam 240
fabella narratur, ut olim tu, Crasse, in Memmium,
sse eum lacertum Largi, cum esset cum eo Tar-
de amicula rixatus: salsa, ac tamen a te ipso

ficta narratio; addidisti clausulam: tota Tarracina tum
omnibus in parietibus inscriptas fuisse litteras L.L.L.
M.M.; cum quaereres id quid esset, senem tibi quendam
[oppidanum] dixisse: 'lacerat lacertum Largi mordax
241 Memmius.' perspicitis genus hoc quam sit facetum, quam
elegans, quam oratorium, sive habeas vere quod narrare
possis, quod tamen est mendaciunculis aspergendum,
sive fingas. est autem haec huius generis virtus, ut ita
facta demonstres, ut mores eius, de quo narres, ut
sermo, ut voltus omnes exprimantur, ut eis, qui audiunt,
242 tum geri illa fierique videantur. in re est item ridi-
culum, quod ex quadam depravata imitatione sumi solet,
ut idem Crassus: 'per tuam nobilitatem, per vestram
familiam!' quid aliud fuit, in quo contio rideret, nisi illa
voltus et vocis imitatio? 'per tuas statuas!' vero cum
dixit et extento brachio paululum etiam de gestu addidit,
vehementius risimus. ex hoc genere est illa Rosciana
imitatio senis: 'tibi ego, Antipho, has sero, inquit; se-
nium est, cum audio.' atque ita est totum hoc ipso ge-
nere ridiculum, ut cautissime tractandum sit; mimorum
est enim ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obsce-
nitas. orator surripiat oportet imitationem, ut is, qui
audiet, cogitet plura, quam videat; praestet idem inge-
nuitatem et ruborem suum verborum turpitudine et re-
60 rum obscenitate vitanda. ergo haec duo genera sunt
243 eius ridiculi, quod in re positum est, quae sunt propria
perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur homi-
num mores et ita effinguntur, ut aut re narrata aliqui
quales sint intellegantur aut imitatione brevi iniecta in
244 aliquo insigni ad inridendum vitio reperiantur. in dicto
autem ridiculum est id, quod verbi aut sententiae quo-
dam acumine movetur; sed ut in illo superiore genere
vel narrationis vel imitationis vitanda est mimorum etho-
logorum similitudo, sic in hoc scurrilis oratori dicacitas
magno opere fugienda est. qui igitur distinguemus a
Crasso, a Catulo, a ceteris familiarem vestrum Granium
aut Vargulam amicum meum? non mehercule in mentem
mihi quidem venit: sunt enim dicaces; Granio quidem
nemo dicacior. hoc, opinor, primum, ne, quotienscum-
245 que potuerit dictum dici, necesse habeamus dicere. pu-

sillus testis processit. 'licet' inquit 'rogare?' Philippus. tum quaesitor properans 'modo breviter.' hic ille 'non accusabis: perpusillum rogabo.' ridicule. sed sedebat iudex L. Aurifex brevior ipse quam testis etiam: omnis est risus in iudicem conversus; visum est totum scurrile [ridiculum]. ergo haec, quae cadere possunt in quos nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere scur-
rilia; ut iste, qui se volt dicacem et mehercule est, Ap- 246
pius, sed non numquam in hoc vitium [scurrile] delabitur. 'cenabo' inquit 'apud te,' huic lusco familiari meo, C. Sextio 'uni enim locum esse video.' est hoc scurrile, et quod sine causa lacessivit et tamen id dixit, quod in omnis luscos conveniret; ea, quia meditata putantur esse, minus ridentur: illud egregium Sextii et ex tem-
pore 'manus lava' inquit 'et cena.' temporis igitur ra- 247
tio et ipsius dicacitatis moderatio et temperantia et raritas dictorum distinguet oratorem a scurra, et quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid, illi totum diem et sine causa. quid enim est Vargula adsecutus, cum eum candidatus A. Sempronius cum M. suo fratre complexus esset 'puer, abige muscas?' risum quaesivit, qui est mea sententia vel tenuissimus ingenii fructus. tempus igitur dicendi prudentia et gravitate moderabimur; quarum utinam artem aliquam haberemus! sed domina natura est.

Nunc exponamus genera ipsa summatim, quae risum 61
maxime moveant. haec igitur sit prima partitio, quod 248
facete dicatur, id alias in re *hoc* habere, alias in verbo, facetiis autem homines maxime delectari, si quando risus coniuncte re verboque moveatur. sed hoc mementote, quoscumque locos attingam, unde ridicula ducantur, ex eisdem locis fere etiam gravis sententias posse duci: tantum interest, quod gravitas honestis in rebus et severis, iocus in turpiculis et quasi deformibus ponitur, velut eisdem verbis et laudare frugi servum possumus et, si est nequam, iocari. ridiculum est illud Neronianum vetus in furaci servo: solum esse, cui domi nihil sit nec obsignatum nec occlusum, quod idem in bono servo dici so-
let [sed hoc] eisdem verbis; ex eisdem autem locis nascun- 249

tur omnia. nam quod Sp. Carvilio graviter claudicanti ex volnere ob rem publicam accepto et ob eam causam verecundanti in publicum prodire mater dixit 'quin prodis, mi Spuri? quotienscumque gradum facies, totiens tibi tuarum virtutum veniet in mentem,' praeclarum et grave est, quod Calvino Glaucia claudicanti 'ubi est vetus illud: num claudicat? at hic clodicat' hoc ridiculum est; [et] utrumque ex eo, quod in claudicatione animadverti potuit, est ductum. 'quid hoc Naevio ignavius?' severe Scipio; at in male olentem 'video me a te circumveniri' subridicule Philippus; [at] utrumque genus con-
250 tinet verbi ad litteram immutati similitudo. ex ambiguo dicta vel argutissima putantur, sed non semper in ioco, saepe etiam in gravitate versantur. Africano illi maiori coronam sibi in convivio ad caput adcommodanti, cum ea saepius rumperetur, P. Licinius Varus 'noli mirari,' inquit 'si non convenit, caput enim magnum est' laudabile et honestum; at ex eodem genere est 'calvus satis est,' quod dicit parum. ne multa: nullum genus est
251 ioci, quo non ex eodem severa et gravia sumantur. atque hoc etiam animadvertendum est, non esse omnia ridicula faceta. quid enim potest esse tam ridiculum quam sannio est? sed ore, voltu, imitandis moribus, voce, denique corpore ridetur ipso; salsum hunc possum dicere atque ita, non ut eius modi oratorem esse velim, sed ut
62 mimum. qua re primum genus hoc, quod risum vel maxime movet, non est nostrum: morosum, superstitiosum, suspitiosum, gloriosum, stultum: naturae ridentur ipsae, quas personas agitare solemus, non sustinere.
252 alterum genus est imitatione admodum ridiculum, sed nobis furtim tantum *uti* licet, si quando, et cursim; aliter enim minime est liberale; tertium, oris depravatio, non digna nobis; quartum, obscenitas, non solum non foro digna, sed vix convivio liberorum. detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio ioco facetiae reliquae sunt, quae aut in re, ut ante divisi, positae videntur esse aut in verbo; nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur; quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet leporem omnem.

253 Ambigua sunt in primis acuta atque in verbo posita,

non in re; sed non saepe [magnum] risum movent; magis ut belle et litterate dicta laudantur; ut in illum Titium, qui cum studiose pila luderet et idem signa sacra noctu frangere putaretur gregalesque, cum in campum non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius, quod eum brachium fregisse diceret; ut illud Africani, quod est apud Lucilium

quid? Decius, Nuculam an confixum vis facere? inquit;

ut tuus amicus, Crasse, Granius, 'non esse sextantis;' 254
et si quaeritis, is, qui appellatur dicax, hoc genere maxime excellet; sed risus movent alia maiores. ambiguum per se ipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel maxime; ingeniosi enim videtur vim verbi in aliud, atque ceteri accipiant, posse ducere; sed admirationem magis quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus ridiculi, quae genera percurram equidem. sed scitis 63 255
esse notissimum ridiculi genus, cum aliud exspectamus, aliud dicitur: hic nobismet ipsis noster error risum movet: quodsi admixtum est ambiguum, etiam fit salsius; ut apud Novium videtur esse misericors ille, qui iudicatum duci videns percontatur ita: 'quanti addictus?' 'mille nummum.' si addidisset tantummodo 'ducas licet;' esset illud genus ridiculi praeter exspectationem; sed quia addidit 'nihil addo, ducas licet;' addito altero [ambiguo] genere ridiculi, fuit, ut mihi quidem videtur, salsissimus. hoc tum est venustissimum, cum in altercatione adripitur ab adversario verbum et ex eo, ut a Catulo in Philippum, in eum ipsum aliquid, qui lacessivit, infligitur. sed cum plura sint ambigui genera, de quibus est do- 256
ctrina quaedam subtilior, attendere et aucupari verba oportebit; in quo, ut ea, quae sint frigidiora, vitemus, — etenim cavendum est, ne arcessitum dictum putetur — permulta tamen acute dicemus. alterum genus est, quod habet parvam verbi immutationem, quod in littera positum Graeci vocant παρονομασίαν, ut 'Nobiliorem mobiliorem' Cato; aut, ut idem, cum cuidam dixisset 'eamus deambulatum' et ille 'quid opus fuit de?' 'immo vero' inquit 'quid opus fuit te?' aut eiusdem responsio illa 'si tu et adversus et aversus impudicus es.' etiam 257
interpretatio nominis habet acumen, cum ad ridiculum

convertas, quam ob rem ita quis vocetur; (ut ego nuper
Nummium divisorem, ut Neoptolemum ad Troiam, sic
64 illum in campo Martio nomen invenisse) atque haec om-
nia verbo continentur. saepe etiam versus facete inter-
ponitur, vel ut est vel paululum immutatus, [aut aliqua
pars versus,] ut Statii a Scauro stomachante; ex quo sunt
non nulli, qui tuam legem de civitate natam, Crasse, dicant:

st, tacete, quid hoc clamoris? quibu' nec mater nec pater,
tanta confidentia? auferte istam enim superbiam.

nam in Caelio sane etiam ad causam utile fuit tuum illud,
Antoni, cum ille a se pecuniam profectam diceret testis
et haberet filium delicatiorem, abeunte iam illo,

sentin senem esse tactum triginta minis?

258 in hoc genus coniciuntur proverbia, ut illud Scipionis,
cum Asellus omnis provincias stipendia merentem se
peragrasse gloriaretur: 'agas asellum' [et cetera]; quae
re ea quoque, quoniam mutatis verbis non possunt reti-
nere eandem venustatem, non in re, sed in verbis posita
259 ducantur. est etiam in verbo positum non insulsum ge-
nus ex eo, cum ad verbum, non ad sententiam rem ac-
cipere videare; ex quo uno genere totus est Tutor, mi-
mus vetus, oppido ridiculus. sed abeo a mimis; tantum
genus huius ridiculi insigni aliqua et nota re notari volo;
est autem ex hoc genere illud, quod tu, Crasse, nuper
ei, qui te rogasset, num tibi molestus esset futurus, si
ad te bene ante lucem venisset, 'tu vero' inquisti 'mo-
lestus non eris.' 'iubebis igitur te' inquit 'suscitari?' et
260 tu 'certe negaram te molestum futurum.' ex eodem hoc
vetus illud est, quod aiunt Maluginensem illum [M.]
Scipionem, cum ex centuria sua renuntiaret Acidinum
consulem praecoque dixisset 'dic de L. Manlio:' 'virum
bonum' inquit 'egregiumque civem esse arbitror.' ridi-
cule etiam illud L. [Porcius] Nasica censori Catoni; cum
ille 'ex tui animi sententia tu uxorem habes?' 'non her-
cule' inquit 'ex mei animi sententia.' haec aut frigida
sunt aut tum salsa, cum aliud est exspectatum. natura
enim nos, ut ante dixi, noster delectat error; ex quo,
65 cum quasi decepti sumus exspectatione, ridemus. in
261 verbis etiam illa sunt, quae aut ex immutata oratione
ducuntur aut ex unius verbi translatione aut ex inver-

sione verborum: ex immutatione, ut olim Rusca cum legem ferret annalem, dissuasor M. Servilius 'dic mihi,' inquit 'M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male dicturus es, ut ceteris fecisti?' 'ut sementem feceris, ita metes' inquit; ex translatione autem, ut, cum Scipio ille 262
maior Corinthiis statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent imperatorum, turmalis dixit displicere; invertuntur autem verba, ut, Crassus apud M. Perpernam iudicem pro Aculeone cum diceret, aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Aelius Lamia, deformis, ut nostis; qui cum interpellaret odiose, 'audiamus' inquit 'pulchellum puerum' Crassus; cum esset adrisum, 'non potui mihi' inquit Lamia 'formam ipse fingere, ingenium potui;' tum hic 'audiamus' inquit 'disertum:' multo etiam adrisum est vehementius. sunt etiam illa venusta ut in gravibus sententiis, sic in facetiis — dixi enim dudum rationem aliam esse ioci, aliam severitatis, gravium autem et iocorum unam esse materiam — ornant igitur in 263
primis orationem verba relata contrarie, quod idem genus saepe est etiam facetum, ut, Servius ille Galba cum iudices L. Scribonio tribuno plebis ferret familiaris suos et dixisset Libo 'quando tandem, Galba, de triclinio tuo exibis?' 'cum tu' inquit 'de cubiculo alieno.' a quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello 'villam in Tiburte habes, cortem in Palatio.'

Ac verborum quidem genera, quae sunt faceta, dixisse 66 264
me puto; rerum plura sunt, eaque magis, ut dixi ante, ridentur; in quibus est narratio, res sane difficilis; exprimenda enim sunt et ponenda ante oculos ea, quae videantur et veri similia, quod est proprium narrationis, et quae sint, quod ridiculi proprium est, subturpia; cuius exemplum, ut brevissimum, sit sane illud, quod ante posui, Crassi de Memmio; et ad hoc genus ascribamus etiam narrationes apologorum; trahitur etiam aliquid ex 265
historia, ut, cum Sex. Titius se Cassandram esse diceret, 'multos' inquit Antonius 'possum tuos Aiaces Oileos nominare.' est etiam ex similitudine, quae aut conlationem habet aut tamquam imaginem: conlationem, ut ille Gallus olim testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio praefecto pecuniam dixisset datam idque Scaurus tenui-

tate Magii redargueret, 'erras,' inquit 'Scaure; ego enim
Magium non conservasse dico, sed tamquam nudus nucis
legeret, in ventre abstulisse;' ut illud M. Cicero senex,
huius viri optimi, nostri familiaris, pater, 'nostros ho-
mines similis esse Syrorum venalium: ut quisque optime
266 Graece sciret, ita esse nequissimum.' valde autem ri-
dentur etiam imagines, quae fere in deformitatem aut
in aliquod vitium corporis ducuntur cum similitudine tur-
pioris: ut meum illud in Helvium Manciam 'iam osten-
dam cuius modi sis,' cum ille 'ostende, quaeso;' demon-
stravi digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico
sub Novis distortum, eiecta lingua, buccis fluentibus;
risus est commotus; nihil tam Manciae simile visum est;
ut cum Tito Pinario mentum in dicendo intorquenti: 'tum
267 ut diceret, si quid vellet, si nucem fregisset.' etiam illa,
quae minuendi aut augendi causa ad incredibilem ad-
mirationem efferuntur; velut tu, Crasse, in contione:
'ita sibi ipsum magnum videri Memmium, ut in forum
descendens caput ad fornicem Fabianum demitteret;' ex
quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numan-
tiam, cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dici-
tur: 'si quintum pareret mater eius, asinum fuisse pari-
268 turam.' arguta est etiam significatio, cum parva re et
saepe verbo res obscura et latens inlustratur; ut, cum
C. Fabricio P. Cornelius, homo, ut existimabatur, avarus
et furax, sed egregie fortis et bonus imperator, gratias
ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello
praesertim magno et gravi 'nihil est, quod mihi gratias
agas,' inquit 'si malui compilari quam venire;' ut Asello
Africanus obicienti lustrum illud infelix, 'noli' inquit
'mirari; is enim, qui te ex aerariis exemit, lustrum con-
didit et taurum immolavit.' [tacita suspitio est, ut reli-
gione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod
Asellum ignominia levarit.]

67 Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur ac
269 sentias, non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria
dicas, ut Lamiae Crassus, sed cum toto genere oratio-
nis severe ludas, cum aliter sentias ac loquare; ut noster
Scaevola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi
capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam

praefectum duceret 'quid tibi vis,' inquit 'insane? tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confirmem, si Romae manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum.' in hoc genere Fannius in an- 270
nalibus suis Africanum hunc Aemilianum dicit fuisse *egregium* et Graeco eum verbo appellat εἴρωνα; sed, uti ferunt, qui melius haec norunt, Socratem opinor in hac ironia dissimulantiaque longe lepore et humanitate omnibus praestitisse. genus est perelegans et cum gravitate salsum cumque oratoriis dictionibus tum urbanis sermoni-
bus adcommodatum; et hercule omnia haec, quae a me 271
de facetiis disputantur, non maiora forensium actionum quam omnium sermonum condimenta sunt, nam sicut quod apud Catonem est — qui multa rettulit, ex quibus a me exempli causa complura ponuntur — per mihi scitum videtur, C. Publicium solitum dicere 'P. Mummium cuivis tempori hominem esse,' sic profecto se res habet, nullum ut sit vitae tempus, in quo non deceat leporem humanitatemque versari. sed redeo ad cetera. est huic 272
finitimum dissimulationi, cum honesto verbo vitiosa res appellatur; ut cum Africanus censor tribu movebat eum centurionem, qui in Pauli pugna non adfuerat, cum ille se custodiae causa diceret in castris remansisse quaereretque, cur ab eo notaretur, 'non amo' inquit 'nimium diligentis.' acutum etiam illud est, cum ex alterius oratione 273
aliud excipias atque ille volt; ut Salinatori Maximus, cum Tarento amisso arcem tamen Livius retinuisset multaque ex ea proelia praeclara fecisset, cum aliquot post annos Maximus id oppidum recepisset rogaretque eum Salinator, ut meminisset opera sua se Tarentum recepisse, 'quidni' inquit 'meminerim? numquam enim recepissem, nisi tu perdidisses.' sunt etiam illa sub- 274
absurda, sed eo ipso nomine saepe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiam quodam modo nobis

homo fatuus,
postquam rem habere coepit, est emortuus.

et

quid est tibi ista mulier? uxor. similis me dius fidius.

et

quamdiu ad aquas fuit, numquam est emortuus.

68 genus hoc levius et, ut dixi, mimicum, sed habet non
numquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stul-
tus quasi stulte cum sale dicat aliquid: ut tibi, Antoni,
Mancia, cum audisset te censorem a M. Duronio de am-
bitu postulatum, 'aliquando' inquit 'tibi tuum negotium
275 agere licebit.' valde haec ridentur et hercule omnia,
quae a prudentibus quasi per dissimulationem [non intel-
legendi] subabsurde salseque dicuntur. ex quo genere
est etiam non videri intellegere quod intellegas, ut Pon-
tidius 'qualem existimas, qui in adulterio deprehenditur?'
'tardum!' ut ego, qui in dilectu Metello, cum excusa-
tionem oculorum a me non acciperet et dixisset 'tu igi-
276 tur nihil vides?' 'ego vero' inquam 'a porta Esquilina
video villam tuam,' ut illud Nasicae, qui cum ad poëtam
Ennium venisset eique ab ostio quaerenti Ennium an-
cilla dixisset domi non esse, Nasica sensit illam domini
iussu dixisse et illum intus esse; paucis post diebus cum
ad Nasicam venisset Ennius et eum a ianua quaereret,
exclamat Nasica se domi non esse, tum Ennius 'quid?
ego non cognosco' inquit 'vocem tuam?' hic Nasica 'homo
es impudens: ego cum te quaererem, ancillae tuae cre-
277 didi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?' est bel-
lum illud quoque, ex quo is, qui dixit, inridetur in eo
ipso genere, quo dixit; ut, cum Q. Opimius consularis,
qui adulescentulus male audisset, festivo homini Egilio,
qui videretur mollior nec esset, dixisset 'quid tu, Egilia
mea? quando ad me venis cum tua colu et lana?' 'non
pol' inquit 'audeo, nam me ad famosas vetuit mater ac-
69 278 cedere.' salsa sunt etiam, quae habent suspitionem ri-
diculi absconditam, quo in genere est Siculi illud, cui,
cum familiaris quidam quereretur quod diceret uxorem
suam suspendisse se de ficu, 'amabo te,' inquit 'da mihi
ex ista arbore quos seram surculos.' in eodem genere
est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo: qui cum
in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam
adsedit, rogavit hunc videreturne misericordiam mo-
visse, 'ac magnam quidem,' inquit 'neminem enim puto
esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit.'
279 me quidem hercule etiam illa valde movent stomachosa
et quasi submorosa ridicula, cum non a moroso dicun-

r; tum enim non sal, sed natura ridetur; in quo, ut hi videtur, persalsum illud est apud Novium

'quid ploras, pater?'
'mirum ni cantem: condemnatus sum.'

ic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis lenti, ut, cum Cato percussus esset ab eo, qui arcam rebat, cum ille diceret 'cave,' rogavit 'numquid aliud rret praeter arcam.' est etiam stultitiae salsa repre- 280
nsio, ut ille Siculus, cui praetor Scipio patronum caue dabat hospitem suum, hominem nobilem, sed admom stultum, 'quaeso,' inquit 'praetor, adversario meo istum patronum, deinde mihi neminem dederis.' mont illa etiam, quae coniectura explanantur longe aliter que sunt, sed acute atque concinne; ut, cum Scaurus cusaret Rutilium ambitus, cum ipse consul esset factus, le repulsam tulisset, et in eius tabulis ostenderet litteas A. F. P. R. idque diceret esse, (actum fide P. Rulii;) Rutilius autem, ante (factum) post relatum; C. Caius, eques Romanus, cum Rufo adesset, exclamat, neum illis litteris declarari: 'quid ergo?' inquit Scaurus; Aemilius fecit, plectitur Rutilius.' ridentur etiam discre- 70
antia 'quid huic abest nisi res et virtus?' bella etiam 281
t familiaris reprehensio quasi errantis; ut cum obiuravit Albium Granius, quod, cum eius tabulis quiddam Albucio probatum videretur et valde absoluto Scaeola gauderet neque intellegeret contra suas tabulas esse dicatum * * * huic similis est etiam admonitio in con- 282
lio dando familiaris, ut, cum patrono malo, cum voem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mulum frigidum biberet, simulac domum redisset, 'perdam' nquit 'vocem, si id fecero:' 'melius est' inquit 'quam eum.' bellum etiam est, cum quid cuique sit consen- 283
aneum dicitur; ut, cum Scaurus non nullam haberet nvidiam ex eo, quod Phrygionis Pompeii, locupletis ominis, bona sine testamento possederat, sederetque dvocatus reo Bestiae, cum funus quoddam duceretur, ccusator C. Memmius 'vide,' inquit 'Scaure, mortuus apitur,) si potes esse possessor.' sed ex his omnibus 284
ihil magis ridetur, quam quod est praeter exspectatioem, cuius innumerabilia sunt exempla, vel Appii maio-

ris illius, qui in senatu, cum ageretur de agris p
et de lege Thoria et premeretur Lucilius ab eis,
pecore eius depasci agros publicos dicerent, 'no
inquit 'Lucilii pecus illud; erratis;' — defendere
lium videbatur — 'ego liberum puto esse: qua
285 pascitur.' placet etiam mihi illud Scipionis illiu
Ti. Gracchum perculit: cum ei M. Flaccus multi
bris obiectis P. Mucium iudicem tulisset; 'eiero',
'iniquus est;' cum esset admurmuratum, 'ah,' inq
C., non ego mihi illum iniquum eiero, verum om
ab hoc vero Crasso nihil facetius: cum laesisset
Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset, '
fieri,' inquit 'Sile, ut is, unde te audisse dicis,
dixerit.' adnuit Silus. 'potest etiam, ut tu non
intellexeris.' id quoque toto capite adnuit, ut se (
daret. 'potest etiam fieri,' inquit 'ut omnino, q
audisse dicis, numquam audieris.' hoc ita praet
spectationem accidit, ut testem omnium risus ob
huius generis est plenus Novius, et iocus est fa
71 'sapiens si algebis, tremes' et alia permulta.
286 etiam facete concedas adversario id ipsum, quod t
detrahit; ut C. Laelius, cum ei quidam malo gene
tus diceret, indignum esse suis maioribus, 'at he
inquit 'tu tuis dignus.' saepe etiam sententiose ri
dicuntur, ut M. Cincius, quo die legem de donis e
neribus tulit, cum C. Cento prodisset et satis con
liose 'quid fers, Cinciole?' quaesisset, 'ut emas,'
287 'Gai, si uti velis.' saepe etiam salse, quae fier
possunt, optantur; ut M. Lepidus, cum, ceteris in
exercentibus, in herba ipse recubuisset, 'vellen
esset,' inquit 'laborare.' salsum est etiam quaere
et quasi percontantibus lente respondere quod
ut censor Lepidus, cum M. Antistio Pyrgensi
ademisset amicique cum vociferarentur et quae
quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi
diceret, cum optimus colonus, parcissimus, mod
mus, frugalissimus esset, 'me istorum' inquit 'nih
288 dere.' conliguntur a Graecis alia non nulla, exse
nes, admirationes, minationes, sed haec ipsa nimi
videor in multa genera discripsisse; nam illa, quae

et vi continentur, certa fere ac definita sunt;
ərumque, ut ante dixi, laudari magis quam rideri
haec autem, quae sunt in re et ipsa sententia, 289
; sunt innumerabilia, generibus pauca; exspecta-
enim decipiendis et naturis aliorum inridendis
n ridicule indicandis et] similitudine turpioris et
latione et subabsurda dicendo et stulta reprehen-
risus moventur, itaque imbuendus est is, qui
'olet dicere, quasi natura quadam apta ad haec
et moribus, ut ad cuiusque modi genus ridiculi
ətiam adcommodetur; qui quidem quo severior
:istior, ut in te, Crasse, hoc illa, quae dicuntur,
videri solent. sed iam tu, Antoni, qui hoc di- 290
sermonis mei libenter acquieturum te esse dixisti,
n in Pomptinum diverteris, neque amoenum ne-
ıbrem locum, censeo, ut satis diu te putes re-
et iter reliquum conficere pergas.'

) vero, atque hilare quidem a te acceptus,' inquit 'et
:tior per te, tum etiam audacior factus iam ad iocan-
ən enim vereor ne quis me in isto genere leviorem
et, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores et
əs, Maximos, Catones, Lepidos protulisti. sed 291
ea, quae voltis ex me audire, de quibus quidem
us dicendum et cogitandum fuit; nam cetera fa-
unt atque ex eis, quae dicta sunt, reliqua nascun-
ıia. ego enim cum ad causam sum adgressus 72
mnia cogitando, quoad facere potui, persecutus,
argumenta causae et eos locos, quibus animi iu-
conciliantur, et illos, quibus permoventur, vidi
ognovi, tum constituo quid habeat causa quae-
i, quid mali; nulla enim fere potest res in dicendi
tionem aut controversiam vocari, quae non ha-
rumque, sed, quantum habeat, id refert; mea 292
ratio haec esse in dicendo solet, ut, boni quod
id amplectar, exornem, exaggerem, ibi commo-
habitem, ibi haeream; a malo autem vitioque
ita recedam, non ut id me fugere appareat, sed
n bono illo ornando et augendo dissimulatum
r; et, si causa est in argumentis, firmissima
; maxime tueor, sive plura sunt sive aliquod

unum; sin autem in conciliatione aut in permotione
est, ad eam me potissimum partem, quae maxim
293 vere animos hominum potest, confero. summa de
huius generis haec est, ut si in refellendo adve
firmior esse oratio quam in confirmandis nostris
potest, omnia in illum tela conferam; sin nostra p
facilius, quam illa redargui possunt, abducere ani
294 contraria defensione et ad nostram conor deducere.
denique illa, quae facillima videntur, quoniam quae
ciliora sunt, non possum, mihi pro meo iure
unum, ut molesto aut difficili argumento aut loc
numquam omnino nihil respondeam, quod forsitan a
iure inriserit; quis enim est, qui id facere non p
sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum fac
disputo confiteorque me, si qua premat res veheme
ita cedere solere, ut non modo non abiecto, se
reiecto quidem scuto fugere videar, sed adhibere
dam in dicendo speciem atque pompam et pugnae
lem fugam; consistere vero in meo praesidio sic, u
fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse vi
295 alterum est illud, quod ego maxime oratori cavendi
providendum puto quodque me sollicitare summe
non tam ut prosim causis, elaborare soleo, quam
quid obsim; non quin enitendum sit in utroque, se
men multo est turpius oratori nocuisse videri
73 quam non profuisse. sed quid hoc loco vos inter
Catule? an haec, ut sunt contemnenda, contemn
'minime,' inquit ille 'sed Caesar de isto ipso qui
velle dicere videbatur.' 'me vero libente' inquit
296 nius 'dixerit sive refellendi causa sive quaerendi.'
Iulius 'ego mehercule,' inquit 'Antoni, semper i
qui de te oratore sic praedicarem, unum te in di
mihi videri tectissimum propriumque hoc esse laudis
nihil a te umquam esse dictum, quod obesset ei
quo diceres; idque memoria teneo, cum mihi serm
hoc Crasso, multis audientibus, esset institutus Cra
que plurimis verbis eloquentiam laudaret tuam, d
me cum ceteris tuis laudibus hanc esse vel maxi
quod non solum quod opus esset diceres, sed etiam
297 non opus esset non diceres; tum illum mihi respo

mini, cetera in te summe esse laudanda, illud vero
probi esse hominis et perfidiosi, dicere quod alienum
et et noceret ei, pro quo quisque diceret; qua re non
i eum disertum, qui id non faceret, videri, sed im-
bum, qui faceret. nunc, si tibi videtur, Antoni, de-
nstres velim, qua re tu hoc ita magnum putes [nihil
causa mali facere], ut nihil tibi in oratore maius esse
eatur.' 'dicam equidem, Caesar,' inquit [quid intel- 74 298
am,] 'sed et tu et vos hoc omnes, inquit, mementote,
ı me de perfecti oratoris divinitate quadam loqui, sed
exercitationis et consuetudinis meae mediocritate.
assi quidem responsum excellentis cuiusdam est in-
ıii ac singularis; cui quidem portenti simile esse vi-
n est posse aliquem inveniri oratorem, qui aliquid
li faceret dicendo obessetque ei, quem defenderet;
it enim de se coniecturam; cuius tanta vis ingenii 299
, ut neminem nisi consulto putet, quod contra se
um sit, dicere; [sed ego non de praestanti quadam
eximia, sed proprie de volgari et communi lingua
putabam.] ut apud Graecos fertur incredibili qua-
n magnitudine consilii atque ingenii Atheniensis ille
sse Themistocles; ad quem quidam doctus homo at-
e in primis eruditus accessisse dicitur eique artem
moriae, quae tum primum proferebatur, pollicitus esse
traditurum; cum ille quaesisset quidnam illa ars effi-
e posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminis-
; [et ei] Themistoclem respondisse gratius sibi illum
se facturum, si se oblivisci quae vellet quam si memi-
sse docuisset. videsne quae vis in homine acerrimi 300
genii, quam potens et quanta mens fuerit? qui ita re-
onderit, ut intellegere possimus nihil ex illius animo,
od semel esset infusum, umquam effluere potuisse;
m quidem ei fuerit optabilius oblivisci posse potius
od meminisse nollet quam quod semel audisset vidis-
tve meminisse. sed neque propter hoc Themistocli
sponsum memoriae nobis opera danda non est neque
a mea cautio et timiditas in causis propter praestan-
n prudentiam Crassi neglegenda est; uterque enim
orum non mihi attulit aliquam, sed suam significavit
ultatem. etenim permulta sunt in causis in omni parte 301

orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo in-
ruas: saepe aliquis testis aut non laedit aut minus laedit,
nisi lacessatur; orat reus, urgent advocati, ut invehamur,
ut male dicamus, denique ut interrogemus: non moveor,
non obtempero, non satisfacio; neque tamen ullam ad-
sequor laudem; homines enim imperiti facilius quod stulte
dixeris reprehendere quam quod sapienter tacueris lau-
302 dare possunt. hic quantum fit mali, si iratum, si non
stultum, si non levem testem laeseris! habet enim et
voluntatem nocendi in iracundia et vim in ingenio et pon-
dus in vita; nec, si hoc Crassus non committit, ideo non
multi et saepe committunt; quo quidem mihi turpius
videri nihil solet, [quam] cum ex oratoris dicto aliquo
aut responso aut rogato sermo ille sequitur: 'occidit?'
'adversariumne?' 'immo vero' aiunt 'se et eum, quem
75 defendit.' hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere
303 posse; ego autem saepissime video in causis aliquid
mali facere homines minime malos. quid, illud, quod
supra dixi, solere me cedere et, ut planius dicam, fugere
ea, quae valde causam meam premerent, cum id non
faciunt alii versanturque in hostium castris ac sua prae-
sidia dimittunt, mediocriterne causis nocent, cum aut
adversariorum adiumenta confirmant aut ea, quae sanare
304 nequeunt, exulcerant? quid, cum personarum, quas de-
fendunt, rationem non habent, si, quae sunt in eis in-
vidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando et effe-
rendo invidiosiora faciunt, quantum est in eo tandem
mali? quid, si in homines caros iudicibusque iucundos
sine ulla praemunitione orationis acerbius et contumelio-
305 sius invehare, nonne a te iudices abalienes? quid, si, quae
vitia aut incommoda sunt in aliquo iudice uno aut pluri-
bus, ea tu adversariis exprobrando non intellegas te in
iudices invehi, mediocre*ne* peccatum est? quid, si, cum
pro altero dicas, litem tuam facias aut laesus efferare
iracundia, causam relinquas, nihilne noceas? — in quo
ego, non quo libenter male audiam, sed quia causam
non libenter relinquo, nimium patiens et lentus existi-
mor; ut, cum te ipsum, Sulpici, obiurgabam, quod me
oratorem peteres, non adversarium; ex quo etiam illud
adsequor, ut, si quis mihi male dicat, petulans aut plane

insanus esse videatur. — in ipsis autem argumentis si 306
quid posueris aut aperte falsum aut ei, quod dixeris
dicturusve sis, contrarium aut genere ipso remotum ab
usu iudiciorum ac foro, nihilne noceas? quid multa? omnis cura mea solet in hoc versari semper — dicam enim
saepius — si possim, ut boni efficiam aliquid dicendo;
sin id minus, ut certe ne quid mali.

Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me paulo 76 307
ante laudabas, ad ordinem conlocationemque rerum ac
locorum; cuius ratio est duplex; altera, quam adfert natura causarum, altera, quae oratorum iudicio et prudentia comparatur: nam ut aliquid ante rem dicamus, deinde
ut rem exponamus, post ut eam probemus nostris praesidiis confirmandis, contrariis refutandis, deinde ut concludamus atque ita peroremus, hoc dicendi natura ipsa
praescribit; ut vero statuamus ea, quae [de probandi et 308
docendi causa] dicenda sunt, quem ad modum componamus, id est vel maxime proprium oratoris prudentiae.
multa enim occurrunt argumenta; multa, quae in dicendo
profutura videantur; sed eorum partim ita levia sunt, ut
contemnenda sint; partim, etiamsi quid habent adiumenti,
sunt non numquam eius modi, ut insit in eis aliquid vitii
neque tanti sit illud, quod prodesse videatur, ut cum aliquo malo coniungatur; quae autem utilia sunt atque 309
firma, si ea tamen, ut saepe fit, valde multa sunt, ea,
quae ex eis aut levissima sunt aut aliis gravioribus consimilia, secerni arbitror oportere atque ex oratione removeri: equidem cum conligo argumenta causarum, non
tam ea numerare soleo quam expendere; et quoniam, 77 310
quod saepe iam dixi, tribus rebus homines ad nostram
sententiam perducimus, aut docendo aut conciliando aut
permovendo, una ex tribus his rebus res prae nobis est
ferenda, ut nihil aliud nisi docere velle videamur; reliquae duae, sicuti sanguis in corporibus, sic illae in perpetuis orationibus fusae esse debebunt; [nam et principia et ceterae partes orationis, de quibus paulo post
pauca dicemus, habere hanc vim magno opere debent,
ut ad eorum mentis, apud quos agetur, movendas permanare possint.] sed his partibus orationis quae, etsi 311
nihil docent [argumentando], [persuadendo] tamen [et

commovendo] proficiunt plurimum, quamquam ma
proprius est locus et in exordiendo et in perorando
gredi tamen ab eo, quod proposueris atque agas, pe
312 vendorum animorum causa saepe utile est; itaque v
narrata et exposita saepe datur ad commovendos ar
degrediendi locus, vel argumentis nostris confirmati
contrariis refutatis vel utroque loco vel omnibus, si l
eam causa dignitatem atque copiam, recte id fieri po
eaeque causae sunt ad agendum et ad ornandum gr
simae atque plenissimae, quae plurimos exitus da
eius modi degressionem, ut eis locis uti liceat, q
animorum impetus eorum, qui audiunt, aut impell
313 aut reflectantur. atque etiam in illo reprehendo
qui, quae minime firma sunt, ea prima conlocant; in
illos quoque errare arbitror, qui, si quando — id
mihi numquam placuit — pluris adhibent patronos
in quoque eorum minimum putant esse, ita eum pri
volunt dicere: res enim hoc postulat, ut eorum exsp
tioni, qui audiunt, quam celerrime succurratur; c
initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliqua c
laborandum, male enim se res habet, quae non st
314 ut dici coepta est, melior fieri videtur. ergo ut in
tore optimus quisque, sic in oratione firmissimum q
que sit primum; dum illud tamen in utroque tene
ut ea, quae excellent, serventur etiam ad peroran
si qua erunt mediocria, nam vitiosis nusquam esse
tet locum, in mediam turbam atque in gregem coi
315 tur. hisce omnibus rebus consideratis tum deniqu
quod primum est dicendum, postremum soleo cog
quo utar exordio. nam si quando id primum inv
volui, nullum mihi occurrit nisi aut exile aut nugato
78 aut volgare aut commune. principia autem dicendi
per cum adcurata et acuta et instructa sententiis,
verbis, tum vero causarum propria esse debent;
est enim quasi cognitio et commendatio nostra in
cipio, quaeque continuo eum, qui audit, permulcer
316 que adlicere debet; in quo admirari soleo non equ
istos, qui nullam huic rei operam dederunt, sed l
nem in primis disertum atque eruditum, Philippum
ita solet surgere ad dicendum, ut quod primum ve

ıs sit, nesciat; et ait idem, cum brachium con-
rit, tum se solere pugnare; neque attendit eos
unde hoc simile ducat, primas illas hastas ita
leniter, ut et venustati vel maxime serviant et
viribus suis consulant; nec est dubium, quin 317
m dicendi vehemens et pugnax non saepe esse
sed si in ipso illo gladiatorio vitae certamine,
·o decernitur, tamen ante congressum multa fiunt,
n ad volnus, sed ad speciem valere videantur,
hoc magis in oratione est spectandum, in qua
potius quam delectatio postulatur! nihil est deni-
natura rerum omnium, quod se universum pro-
ɜt [quod] totum repente evolvat; sic omnia, quae
aeque aguntur acerrime, lenioribus principiis na-
a praetexuit. haec autem in dicendo non extrin- 318
icunde quaerenda, sed ex ipsis visceribus causae
ı sunt; idcirco tota causa pertemptata atque per-
locis omnibus inventis atque instructis consi-
m est quo principio sit utendum. sic et facile 319
ıtur; sumentur enim ex eis rebus, quae erunt
ae vel in argumentis vel in eis partibus, ad quas
;redi saepe oportere; [ita] et momenti aliquid ad-
ɔum erunt paene ex intima defensione deprompta,
rebit ea non modo non esse communia nec in
usas posse transferri, sed penitus ex ea causa
ım agatur,] effloruisse. omne autem principium 79
:otius, quae agetur, significationem habere debe- 320
aditum ad causam et communitionem aut quod-
ıamentum et dignitatem; sed oportet, ut aedibus
ılis vestibula et aditus, sic causis principia pro
rerum praeponere; itaque in parvis atque infre-
ıs causis ab ipsa re est exordiri saepe commo-
ɜd cum erit utendum principio, quod plerumque 321
t ex reo aut ex adversario aut ex re aut ex eis,
ıos agetur, sententias duci licebit. ex reo, [reos
quorum res est,] quae significent bonum virum,
beralem, quae calamitosum, quae misericordia
, quae valeant contra falsam criminationem; ex
rio eisdem ex locis fere contraria; ex re, si cru- 322
i nefanda, si praeter opinionem, si immerito, si

misera, si ingrata, si indigna, si nova, si quae res sanarique non possit; ex eis autem, apud quos ı tur, ut benevolos beneque existimantis efficiamus, q agendo efficitur melius quam rogando. est id qui in totam orationem confundendum nec minime in ex mam; sed tamen multa principia ex eo genere gignu
323 — nam et attentum monent Graeci ut principio facia iudicem et docilem; quae sunt utilia, sed non prin magis propria quam reliquarum partium; faciliora et in principiis, quod et attenti tum maxime sunt, cum nia exspectant, et dociles magis [initiis] esse poss inlustriora enim sunt, quae in principiis quam qua
324 mediis causis dicuntur aut arguendo aut refellendo — ximam autem copiam principiorum ad iudicem aut liciendum aut incitandum ex eis locis trahemus, qu motus animorum conficiendos inerunt in causa, q tamen totos explicari in principio non oportebit, tantum impelli iudicem primo leviter, ut iam incli
80 reliqua incumbat oratio. conexum autem ita sit pri
325 pium consequenti orationi, ut non tamquam citharoedi oemium adfictum aliquod, sed cohaerens cum omni pore membrum esse videatur — nam non nulli, cum i meditati ediderunt, sic ad reliqua transeunt, ut auc tiam fieri sibi nolle videantur — atque eius modi prolusio debet esse, non ut Samnitium, qui vibrant ha ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur, se ipsis sententiis, quibus proluserint, vel pugnare pos

326 Narrare vero rem quod breviter iubent, si b tas appellanda est, cum verbum nullum redundat, vis est L. Crassi oratio; sin tum est brevitas, cum tum verborum est, quantum necesse est, aliquando id est; sed saepe obest vel maxime in narrando, non s quod obscuritatem adfert, sed etiam quod eam virtu quae narrationis est maxima, ut iucunda et ad persua dum adcurata sit, tollit. videant illam

nam is postquam excessit ex ephebis ....

327 quam longa est narratio! mores adulescentis ipsiu servilis percontatio, mors Chrysidis, voltus et form lamentatio sororis, reliqua pervarie iucundeque narra quodsi hanc brevitatem quaesisset:

effertur, imus, ad sepulcrum venimus,
in ignem imposita est,

fere] decem versiculis totum conficere potuisset; quam-
nam hoc ipsum 'effertur, imus,' concisum est ita, ut non
revitati servitum sit, sed magis venustati. quodsi ni- 328
l fuisset, nisi 'in ignem imposita est,' tamen res tota
gnosci facile potuisset. sed et festivitatem habet nar-
tio distincta personis et interpuncta sermonibus, et est
probabilius, quod gestum esse dicas, cum quem ad
odum actum sit exponas, et multo apertius ad in-
llegendum est, si constituitur aliquando ac non ista
evitate percurritur. apertam enim narrationem tam 329
se oportet quam cetera; sed hoc magis in hac elabo-
ndum est, quod et difficilius est non esse obscu-
um in re narranda quam aut in principio aut in ar-
uendo aut purgando aut perorando; et maiore etiam
ericulo haec pars orationis obscura est quam ceterae,
el quia, si quo alio in loco est dictum quid obscurius,
ntum id perit, quod ita dictum est, narratio obscura
tam occaecat orationem; vel quod alia possis, semel si
oscurius dixeris, dicere alio loco planius, narrationis
ius est in causa locus. erit autem perspicua narratio,
verbis usitatis, si ordine temporum servato, si non
terrupte narrabitur. sed quando utendum sit aut non 81
t narratione, id est consilii; neque enim si nota res est 330
ec dubium quid gestum sit, narrare oportet, nec si ad-
ersarius narravit, nisi si refellemus; ac si quando erit
arrandum, nec illa, quae suspitionem et crimen efficient
ontraque nos erunt, acriter persequemur et, quicquid
oterit, detrahemus; ne illud, quod Crassus, si quando
it, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causae noceamus,
ccidat. nam ad summam totius causae pertinet, caute
i contra demonstrata res sit, quod omnis orationis reli-
uae fons est narratio.

Sequitur, ut causa ponatur, in quo videndum est, 331
uid in controversiam veniat; tum suggerenda sunt fir-
iamenta causae coniuncte et infirmandis contrariis et
iis confirmandis. namque una in causis ratio quaedam
st eius orationis, quae ad probandam argumentationem
alet; ea autem et confirmationem et reprehension

quaerit; sed quia neque reprehendi, quae contra di
tur, possunt, nisi tua confirmes, neque haec confirn
nisi illa reprehendas, idcirco haec et natura et util
332 et tractatione coniuncta sunt. omnia autem concludi
plerumque rebus augendis vel inflammando iudice
mitigando; omniaque cum superioribus orationis
tum maxime extremo ad mentis iudicum quam ma
permovendas et ad utilitatem nostram vocandas
ferenda sunt.

333 Neque sane iam causa videtur esse cur secerne
ea praecepta, quae de suasionibus tradenda sunt
laudationibus], sunt enim pleraque communia, se
men suadere aliquid aut dissuadere gravissimae
personae videtur esse; nam et sapientis est consi
explicare suum de maximis rebus et honesti et di
ut mente providere, auctoritate probare, oratione
82 suadere possis. atque haec in senatu minore app
agenda sunt, sapiens enim est consilium multisque
dicendi relinquendus locus, vitanda etiam ingenii o
334 tationis suspitio: contio capit omnem vim oration
gravitatem varietatemque desiderat. ergo in suad
nihil est optabilius quam dignitas, nam qui utilit
putat, non quid maxime velit suasor, sed quid inte
magis sequatur, videt. nemo est enim, praesertim in
clara civitate, quin putet expetendam maxime dig
tem, sed vincit utilitas plerumque, cum subest ille
335 ea neglecta ne dignitatem quidem posse retineri.
troversia autem est inter hominum sententias aut in
utrum sit utilius; aut etiam, cum id convenit, cert
utrum honestati potius an utilitati consulendum sit;
quia pugnare inter se saepe videntur, qui utilitaten
fendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiae,
galium, praesidii militum, ceterarum rerum, qu
fructum utilitate metimur, itemque incommoda contr
rum; qui ad dignitatem impellit, maiorum exempla [
erunt vel cum periculo gloriosa] conliget, poster
immortalem memoriam augebit, utilitatem ex laude
defendet semperque eam cum dignitate esse coniun
336 sed quid fieri possit aut non possit quidque etiam
necesse aut non sit, in utraque re maxime est qua

dum, inciditur enim omnis deliberatio, si intellegitur non
posse fieri aut si necessitas adfertur; et qui id docuit
non videntibus aliis, is plurimum vidit. ad consilium 337
autem de re publica dandum caput est nosse rem publi-
cam; ad dicendum vero probabiliter nosse mores civita-
tis, qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis
est saepe mutandum; et quamquam una fere vis est elo-
quentiae, tamen quia summa dignitas est populi, gravis-
sima causa rei publicae, maximi motus multitudinis, ge-
nus quoque dicendi grandius quoddam et inlustrius esse
adhibendum videtur; maximaque pars orationis admo-
venda est ad animorum motus non numquam aut cohor-
tatione aut commemoratione aliqua aut in spem aut in
metum aut ad cupiditatem aut ad gloriam concitandos,
saepe etiam a temeritate, iracundia, spe, iniuria, invidia,
crudelitate revocandos. fit autem, ut, quia maxima ora- 83
tori quasi scena videtur contio esse, natura ipsa ad orna- 338
tius dicendi genus excitemur; habet enim multitudo vim
quandam talem, ut, quem ad modum tibicen sine tibiis
canere, sic orator sine multitudine audiente eloquens esse
non possit; et cum sint populares multi variique lapsus, 339
vitanda est adclamatio adversa populi, quae aut orationis
peccato aliquo excitatur, si aspere, si adroganter, si tur-
piter, si sordide, si quoquo animi vitio dictum esse ali-
quid videtur, aut hominum offensione vel invidia, quae
aut iusta est aut ex criminatione atque fama, aut res si
displicet, aut si est in aliquo motu suae cupiditatis aut
metus multitudo. his quattuor causis totidem medicinae
opponuntur: tum obiurgatio, si est auctoritas; tum ad-
monitio quasi lenior obiurgatio; tum promissio, si audierint,
probaturos; tum deprecatio, quod est infimum, sed non
numquam utile. nullo autem loco plus facetiae prosunt 340
et celeritas et breve aliquod dictum nec sine dignitate et
cum lepore; nihil enim tam facile quam multitudo a tristi-
tia et saepe ab acerbitate commode et breviter et acute
et hilare dicto deducitur.

Exposui fere, ut potui, vobis in utroque genere cau- 84
sarum quae sequi solerem, quae fugere, quae spectare
quaque omnino in causis ratione versari: [nec] illud ter- 341
tium laudationis genus [est difficile, quod] ego initio quasi

a praeceptis nostris secreveram [sed] et quia multa essent orationum genera et graviora et maioris copiae, de quibus nemo fere praeciperet, et quod nos laudationibus non ita multum uti soleremus [totum hunc segregabam locum]; ipsi enim Graeci magis legendi et delectationis aut hominis alicuius ornandi quam utilitatis huius forensis causa laudationes scriptitaverunt, quorum sunt libri, quibus Themistocles, Aristides, Agesilaus, Epaminondas, Philippus, Alexander aliique laudantur; nostrae laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonii brevitatem habent nudam atque inornatam aut scribuntur ad funebrem contionem, quae ad orationis laudem minime adcommodata est: sed tamen, quoniam et utendum aliquando, non numquam etiam scribendum, velut Q. Tuberoni Africanum avunculum laudanti scripsit C. Laelius, velut nosmet ipsi ornandi causa Graecorum more, si quos velimus, laudare possumus, sit a nobis quoque
342 tractatus hic locus. perspicuum est igitur alia esse in homine optanda, alia laudanda: genus, forma, vires, opes, divitiae ceteraque, quae fortuna dat aut extrinsecus aut corpori, non habent in se veram laudem, quae deberi virtuti uni putatur; sed tamen, quod ipsa virtus in earum rerum usu ac moderatione maxime cernitur, tractanda in laudationibus etiam haec sunt naturae et fortunae bona, in quibus est summa laus non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se praetulisse aliis propter abundantiam fortunae, ut opes et copiae non superbiae videantur ac libidini, sed bonitati ac modera-
343 tioni facultatem et materiam dedisse; virtus autem, quae est per se ipsa laudabilis et sine qua nihil laudari potest, tamen habet pluris partis, quarum alia est alia ad laudationem aptior; sunt enim aliae virtutes, quae videntur in moribus hominum et quadam comitate ac beneficentia positae; aliae, quae in ingenii aliqua facultate aut animi magnitudine ac robore; nam clementia, iustitia, benignitas, fides, fortitudo in periculis communibus iucunda est
344 auditu in laudationibus; omnes enim hae virtutes non tam ipsis, qui eas habent, quam generi hominum fructuosae putantur; sapientia et magnitudo animi, qua omnes res humanae tenues ac pro nihilo putantur, et in

excogitando vis quaedam ingenii et ipsa eloquentia ad-
mirationis habent non minus, iucunditatis minus: ipsos
enim magis videntur, quos laudamus, quam illos, apud
quos laudamus, ornare ac tueri; sed tamen in laudando
iungenda sunt etiam haec genera virtutum, ferunt enim
aures hominum cum illa, quae iucunda et grata, tum
etiam illa, quae mirabilia sunt in virtute, laudari; et quo- 85
niam singularum virtutum sunt certa quaedam officia ac 345
munera et sua cuique virtuti laus propria debetur, erit
explicandum in laude iustitiae, quid cum fide, quid cum
aequabilitate, quid cum eius modi aliquo officio is, qui
laudabitur, fecerit; itemque in ceteris res gestae ad
cuiusque virtutis genus et vim et nomen adcommoda-
buntur. gratissima autem laus eorum factorum habetur, 346
quae suscepta videntur a viris fortibus sine emolumento
ac praemio; quae vero etiam cum labore ac periculo ipso-
rum, haec habent uberrimam copiam ad laudandum,
quod et dici ornatissime possunt et audiri facillime; ea
enim denique virtus esse videtur praestantis viri, quae
est fructuosa aliis, ipsi aut laboriosa aut periculosa aut
certe gratuita. magna etiam illa laus et admirabilis vi-
deri solet tulisse casus sapienter adversos, non fractum
esse fortuna, retinuisse in rebus asperis dignitatem; ne- 347
que tamen illa non ornant, habiti honores, decreta virtu-
tis praemia, res gestae iudiciis hominum comprobatae;
in quibus etiam felicitatem ipsam deorum immortalium
iudicio tribui laudationis est. sumendae autem res erunt
aut magnitudine praestabiles aut novitate primae aut ge-
nere ipso singulares; neque enim parvae neque usitatae
neque volgares admiratione aut omnino laude dignae
videri solent. est etiam cum ceteris praestantibus viris 348
comparatio in laudatione praeclara, de quo genere libi-
tum mihi est paulo plura, quam ostenderam, dicere,
non tam propter usum forensem, qui est a me omni hoc
sermone tractatus, quam ut hoc videretis, si laudationes
essent in oratoris officio, quod nemo negat, oratori vir-
tutum omnium cognitionem, sine qua laudatio effici non
possit, esse necessariam. iam vituperandi praecepta con- 349
trariis ex vitiis sumenda esse perspicuum est; simul est
illud ante oculos, nec bonum virum proprie et copiose

laudari sine virtutum nec improbum notari ac vituperari
sine vitiorum cognitione satis insignite atque aspere
posse. atque his locis et laudandi et vituperandi saepe
nobis est utendum in omni genere causarum.
350 Habetis de inveniendis rebus disponendisque quid
sentiam; adiungam etiam de memoria, ut labore Cras-
sum levem neque ei quicquam aliud, de quo disserat,
86 relinquam nisi ea, quibus haec exornentur.' 'perge vero,'
inquit Crassus 'libenter enim te cognitum iam artificem
aliquandoque evolutum illis integumentis dissimulationis
tuae nudatumque perspicio; et quod mihi nihil aut non
multum relinquis, percommode facis estque mihi gra-
351 tum.' 'iam istuc quantum tibi ego reliquerim,' inquit
Antonius 'erit in tua potestate; si enim vere agere vo-
lueris, omnia tibi relinquo; sin dissimulare, tu quem ad
modum his satis facias, videris. sed, ut ad rem redeam,
non sum tanto ego' inquit 'ingenio, quanto Themisto-
cles fuit, ut oblivionis artem quam memoriae malim;
gratiamque habeo Simonidi illi Ceo, quem primum ferunt
352 artem memoriae protulisse. dicunt enim, cum cenaret
Crannone in Thessalia Simonides apud Scopam fortu-
natum hominem et nobilem cecinissetque id carmen,
quod in eum scripsisset, in quo multa ornandi causa
poëtarum more in Castorem scripta et Pollucem fuissent,
nimis illum sordide Simonidi dixisse se dimidium eius
ei, quod pactus esset, pro illo carmine daturum; reli-
quum a suis Tyndaridis, quos aeque laudasset, peteret,
353 si ei videretur. paulo post esse ferunt nuntiatum Simo-
nidi, ut prodiret; iuvenis stare ad ianuam duo quosdam,
qui eum magno opere evocarent; surrexisse illum, pro-
disse, vidisse neminem; hoc interim spatio conclave illud,
ubi epularetur Scopas, concidisse; ea ruina ipsum cum
cognatis [suis] oppressum interisse: quos cum humare
vellent sui neque possent obtritos internoscere ullo modo,
Simonides dicitur ex eo, quod meminisset quo eorum
loco quisque cubuisset, demonstrator unius cuiusque sepe-
liendi fuisse; hac tum re admonitus invenisse fertur or-
354 dinem esse maxime, qui memoriae lumen adferret. ita-
que eis, qui hanc partem ingenii exercerent, locos esse
capiendos et ea, quae memoria tenere vellent, effingenda

animo atque in eis locis conlocanda; sic fore, ut ordinem
rerum locorum ordo conservaret, res autem ipsas rerum
effigies notaret atque ut locis pro cera, simulacris pro
litteris uteremur. qui sit autem oratori memoriae fru- 87
ctus, quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? 355
tenere, quae didiceris in accipienda causa, quae ipse
cogitaris? omnis fixas esse in animo sententias? omnem
descriptum verborum apparatum? ita audire vel eum,
unde discas, vel eum, cui respondendum sit, ut illi non
infundere in auris tuas orationem, sed in animo videan-
tur inscribere? itaque soli qui memoria vigent, sciunt
quid et quatenus et quo modo dicturi sint, quid respon-
derint, quid supersit; eidemque multa ex aliis causis ali-
quando a se acta, multa ab aliis audita meminerunt.
qua re confiteor equidem huius boni naturam esse prin- 356
cipem, sicut earum rerum, de quibus ante locutus sum,
omnium; sed haec ars tota dicendi, sive artis imago
quaedam et similitudo est, habet hanc vim, non ut to-
tum aliquid, cuius in ingeniis nostris pars nulla sit, pa-
riat et procreet, verum ut ea, quae sunt orta iam in no-
bis et procreata, educet atque confirmet; verum tamen 357
neque tam acri memoria fere quisquam est, ut, non
dispositis notatisque rebus, ordinem verborum aut sen-
tentiarum complectatur, neque vero tam hebeti, ut nihil
hac consuetudine et exercitatione adiuvetur. vidit enim
hoc prudenter sive Simonides sive alius quis invenit, ea
maxime animis adfigi nostris, quae essent a sensu tra-
dita atque impressa; acerrimum autem ex omnibus no-
stris sensibus esse sensum videndi; qua re facillime
animo teneri posse ea, quae perciperentur auribus aut
cogitatione, si etiam commendatione oculorum animis tra-
derentur; ut res caecas et ab aspectus iudicio remotas
conformatio quaedam et imago et figura ita notaret, ut
ea, quae cogitando complecti vix possemus, intuendo
quasi teneremus; his autem formis atque corporibus, si- 358
cut omnibus, quae sub aspectum veniunt, [admonetur
memoria nostra atque excitatur;] sede opus est, etenim
corpus intellegi sine loco non potest; qua re ne in re
nota et pervolgata multus et insolens sim, locis est uten-
dum multis, inlustribus, explicatis, modicis intervallis;

imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quae occurrere celeriterque percutere animum possint; quam facultatem [et] exercitatio dabit, ex qua consuetudo gignitur: [et] similium verborum conversa et immutata casibus aut traducta ex parte ad genus notatio et unius verbi imagine totius sententiae informatio pictoris cuiusdam summi ratione et modo formarum varietate locos distin-
88 guentis. sed verborum memoria, quae minus est no-
359 bis necessaria, maiore imaginum varietate distinguitur; multa enim sunt verba, quae quasi articuli conectunt membra orationis, quae formari similitudine nulla possunt; eorum fingendae sunt nobis imagines, quibus semper utamur; rerum memoria propria est oratoris; eam singulis personis bene positis notare possumus, ut sen-
360 tentias imaginibus, ordinem locis comprehendamus; neque verum est, quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere et obscurari etiam id, quod per se natura tenere potuisset: vidi enim ego summos homines et divina prope memoria, Athenis Charmadam, in Asia, quem vivere hodie aiunt, Scepsium Metrodorum, quorum uterque tamquam litteris in cera, sic se aiebat imaginibus in eis locis, quos haberet, quae meminisse vellet, perscribere. qua re hac exercitatione non eruenda memoria est, si est nulla naturalis; sed certe, si latet, evocanda est.

361 Habetis sermonem bene longum hominis, utinam non impudentis! illud quidem certe, non nimis verecundi; qui quidem, cum te, Catule, tum etiam L. Crasso audiente, de dicendi ratione tam multa dixerim; nam istorum aetas minus me fortasse movere debuit. sed mihi ignoscetis profecto, si modo, quae causa me ad hanc
89 insolitam mihi loquacitatem impulerit, acceperitis.' 'nos
362 vero,' inquit Catulus 'etenim pro me hoc et pro meo fratre spondeo, non modo tibi ignoscimus, sed te diligimus magnamque tibi habemus gratiam; et cum humanitatem et facilitatem agnoscimus tuam, tum admiramur istam scientiam et copiam. equidem etiam hoc me adsecutum puto, quod magno sum levatus errore et illa admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis di-

vinitas; nec enim te ista attigisse arbitrabar, quae dili-
gentissime cognosse et undique conlegisse usuque doctum
partim correxisse video, partim comprobasse; neque eo 363
minus eloquentiam tuam et multo magis virtutem et dili-
gentiam admiror et simul gaudeo iudicium animi mei
comprobari, quod semper statui neminem sapientiae lau-
dem et eloquentiae sine summo studio et labore et doctrina
consequi posse. sed tamen quidnam est quod dixisti
fore, ut tibi ignosceremus, si cognossemus, quae te causa
in sermonem impulisset? quae est enim alia causa, nisi
quod nobis et horum adulescentium studio, qui te atten-
tissime audierunt, morem gerere voluisti?' tum ille 'adi- 364
mere' inquit 'omnem recusationem Crasso volui, quem
ego paulo ante † sciebam vel pudentius vel invitius, nolo
enim dicere de tam suavi homine fastidiosius, ad hoc
genus sermonis accedere. quid enim poterit dicere? con-
sularem se esse hominem et censorium? eadem nostra
causa est. an aetatem adferet? quadriennio minor est.
an se haec nescire? quae ego sero, quae cursim adripui,
quae subsicivis operis, ut aiunt, iste a puero, summo
studio, summis doctoribus. nihil dicam de ingenio, cui
par nemo fuit: etenim me dicentem qui audiret, nemo
umquam tam sui despiciens fuit quin speraret aut melius
aut eodem modo se posse dicere; Crasso dicente nemo
tam adrogans, qui similiter se umquam dicturum esse
confideret. quam ob rem ne frustra hi tales viri venerint,
te aliquando, Crasse, audiamus.'

Tum ille 'ut ita esse concedam,' inquit 'Antoni, quae 90
sunt longe secus, quid mihi tandem hodie aut cuiquam 365
homini quod dici possit reliquisti? dicam enim vere, ami-
cissimi homines, quod sentio: saepe ego doctos homines,
quid dico saepe? immo non numquam; saepe enim qui
potui, qui puer in forum venerim nec inde umquam diu-
tius quam quaestor afuerim? sed tamen audivi, ut heri
dicebam, et Athenis cum essem, doctissimos viros et in
Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, cum de his
ipsis rebus disputaret; neque vero mihi quisquam copio-
sius umquam visus est neque subtilius in hoc genere
dicendi quam iste hodie esse versatus: quod si esset aliter
et aliquid intellegerem ab Antonio praetermissum, non

essem tam inurbanus et paene inhumanus, uti in eo gra-
366 varer, quod vos cupere sentirem.' tum Sulpicius 'an ergo' inquit 'oblitus es, Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret, tibi eius distinctionem atque ornatum relinqueret?' hic ille 'primum quis Antonio permisit,' inquit 'ut et mei partis faceret et utram vellet prior ipse sumeret? deinde, ego si recte intellexi, cum valde libenter audirem, mihi coniuncte est visus de utraque re dicere.' 'ille vero' inquit Cotta 'ornamenta orationis non attigit neque eam laudem, ex qua eloquentia nomen suum invenit.' 'verba igitur' inquit Crassus 'mihi reliquit Antonius, rem ipse
367 sumpsit.' tum Caesar 'si, quod difficilius est, id tibi reliquit, est nobis' inquit 'causa, cur te audire cupiamus; sin, quod facilius, tibi causa non est, cur recuses.' et Catulus 'quid, quod dixisti,' inquit 'Crasse, si hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere?' tum Cotta ridens 'possem tibi,' inquit 'Crasse, concedere; sed vide ne quid Catulus attulerit religionis: hoc opus censorium est, id autem committere vides quam homini censorio conveniat.' 'agite vero' [ille] inquit 'ut voltis. sed nunc quidem, quoniam est id temporis, surgendum censeo et requiescendum; post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mavoltis.' omnes se vel statim vel si ipse post meridiem mallet, quam primum tamen audire velle dixerunt.

M. TULLII CICERONIS
DE ORATORE AD QUINTUM FRATREM

LIBER TERTIUS.

1 1 Instituenti mihi, Quinte frater, eum sermonem referre et mandare huic tertio libro, quem post Antonii disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio veterem animi curam molestiamque renovavit, nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Crassi morte exstincta subita est vix diebus de-

n post eum diem, qui hoc et superiore libro contine-
'. ut enim Romam rediit extremo ludorum scenico- 2
n die, vehementer commotus oratione ea, quae fere-
tur habita esse in contione a Philippo, quem dixisse
nstabat videndum sibi esse aliud consilium; illo senatu
rem publicam gerere non posse, mane Idibus Septem-
bus et ille et senatus frequens vocatu Drusi in curiam
nit; ibi cum Drusus multa de Philippo questus esset,
tulit ad senatum de illo ipso, quod in eum ordinem
nsul tam graviter in contione esset invectus. hic, ut 3
epe inter homines sapientissimos constare vidi, quam-
am hoc Crasso, cum aliquid adcuratius dixisset, sem-
r fere contigisset, ut numquam dixisse melius putare-
, tamen omnium consensu sic esse iudicatum ceteros
Crasso semper omnis, illo autem die etiam ipsum a se
peratum. deploravit enim casum atque orbitatem sena-
s, cuius ordinis a consule, qui quasi parens bonus aut
tor fidelis esse deberet, tamquam ab aliquo nefario
aedone diriperetur patrimonium dignitatis; neque vero
se mirandum, si, cum suis consiliis rem publicam pro-
gasset, consilium senatus a re publica repudiaret. hic 4
m homini et vehementi et diserto et in primis forti ad
sistendum [Philippo] quasi quasdam verborum faces
movisset, non tulit ille et graviter exarsit pignoribus-
e ablatis Crassum instituit coërcere; quo quidem ipso
loco multa a Crasso divinitus dicta ferebantur, cum
i illum consulem esse negaret, cui senator ipse non
set. 'an tu, cum omnem auctoritatem universi ordi-
s pro pignore putaris eamque in conspectu populi Ro-
ani concideris, me his existimas pignoribus terreri?
n tibi illa sunt caedenda, si L. Crassum vis coërcere:
ec tibi est excidenda lingua, qua vel evolsa spiritu
so libidinem tuam libertas mea refutabit.' permulta 2
m vehementissima contentione animi, ingenii, virium 5
eo dicta esse constabat sententiamque eam, quam
natus frequens secutus est ornatissimis et gravissimis
rbis, ut populo Romano satis fieret, numquam sena-
s neque consilium rei publicae neque fidem defuisse
eo dictam et eundem, id quod in auctoritatibus prae-
riptis exstat, scribendo adfuisse. illa tamquam cycnea 6

fuit divini hominis vox et oratio, quam quasi exsp
tes post eius interitum veniebamus in curiam, ut
gium illud ipsum, in quo ille postremum inst
contueremur: namque tum latus ei dicenti cond
sudoremque multum consecutum esse audiebam
quo cum cohorruisset, cum febri domum rediit
7 septimo lateris dolore consumptus est. o fallace
minum spem fragilemque fortunam et inanis r
contentiones, quae medio in spatio saepe frangu
corruunt aut ante in ipso cursu obruuntur, quam p
conspicere potuerunt! nam quamdiu Crassi fuit ar
nis labore vita districta, tamdiu privatis magis
et ingenii laude floruit quam fructu amplitudinis
publicae dignitate; qui autem annus ei primus a
norum perfunctione aditum omnium concessu ad
mam auctoritatem dabat, is eius omnem spem
8 omnia vitae consilia morte pervertit. fuit hoc luct
suis, acerbum patriae, grave bonis omnibus; sed
men rei publicae casus secuti sunt, ut mihi non
L. Crasso a dis immortalibus vita, sed donata
esse videatur: non vidit flagrantem bello Italiam
ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii pri
civitatis reos, non luctum filiae, non exsilium g
non acerbissimam C. Marii fugam, non illam post
tum eius caedem omnium crudelissimam, non de
in omni genere deformatam eam civitatem, in qu
3 florentissima multum omnibus [gloria] praestitiss
9 quoniam attigi cogitatione vim varietatemque for
non vagabitur oratio mea longius atque eis fere
definietur viris, qui hoc sermone, quem referre
pimus, continentur. quis enim non iure beatam L.
mortem illam, quae est a multis saepe defleta, c
cum horum ipsorum sit, qui [tum] cum illo postr
fere conlocuti sunt, eventum recordatus? tenemus
memoria Q. Catulum, virum omni laude praest
cum sibi non incolumem fortunam, sed exsilium
gam deprecaretur, esse coactum, ut vita se ips
10 varet. iam M. Antonii in eis ipsis Rostris, in
ille rem publicam constantissime consul defenderat
que censor imperatoriis manubiis ornarat, positum

illud fuit, a quo erant multorum [civium] capita servata; neque vero longe ab eo C. Iulii caput hospitis Etrusci scelere proditum cum L. Iulii fratris capite iacuit, ut ille, qui haec non vidit, et vixisse cum re publica pariter et cum illa simul exstinctus esse videatur. neque enim propinquum suum, maximi animi virum, P. Crassum, suapte interfectum manu neque conlegae sui, pontificis maximi, sanguine simulacrum Vestae respersum esse vidit; cui maerori, qua mente ille in patriam fuit, etiam C. Carbonis, inimicissimi hominis, eodem illo die mors fuisset nefaria; non vidit eorum ipsorum, qui tum 11
adulescentes Crasso se dicarant, horribilis miserosque casus; ex quibus Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per invidiam tribunatu non multis ab eo tempore mensibus eiectus est e civitate; Sulpicius autem, qui in eadem invidiae flamma fuisset, quibuscum privatus coniunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate; cui quidem ad summam gloriam eloquentiae efflorescenti ferro erepta vita est et poena temeritatis non sine magno rei publicae malo constituta. ego vero 12
te, Crasse, cum vitae flore tum mortis opportunitate divino consilio et ornatum et exstinctum esse arbitror; nam tibi aut pro virtute animi constantiaque tua civilis ferri subeunda fuit crudelitas aut, si qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset, eadem esse te funerum patriae spectatorem coëgisset; neque solum tibi improborum dominatus, sed etiam propter admixtam civium caedem bonorum victoria maerori fuisset. mihi quidem, 4
Quinte frater, et eorum casus, de quibus ante dixi, et 13
ea, quae nosmet ipsi ob amorem in rem publicam incredibilia et singularia pertulimus [ac sensimus], cogitanti sententia saepe tua vera ac sapiens videri solet, qui propter tot, tantos tam praecipitisque casus clarissimorum hominum atque optimorum virorum me semper ab omni contentione ac dimicatione revocasti. sed quoniam 14
haec iam neque in integro nobis esse possunt et summi labores nostri magna compensati gloria mitigantur, pergamus ad ea solacia, quae non modo sedatis molestiis iucunda, sed etiam haerentibus salutaria nobis esse pos-

sint, sermonemque L. Crassi reliquum ac paene postremum memoriae prodamus, atque ei, etsi nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio me-
15 ritam gratiam debitamque referamus. neque enim quisquam nostrum, cum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quamquam illa scripta sunt divinitus, tamen maius quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur; quod item nos postulamus non a te quidem, qui nobis omnia summa tribuis, sed a ceteris, qui haec in manus sument, maius ut quiddam de L. Crasso, quam quantum [a no-
16 bis] exprimetur, suspicentur. nos enim, qui ipsi sermoni non interfuissemus et quibus C. Cotta tantummodo locos ac sententias huius disputationis tradidisset, quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus, id ipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati: quodsi quis erit, qui ductus opinione volgi aut Antonium ieiuniorem aut Crassum pleniorem fuisse putet, quam quo modo a nobis uterque inductus est, is erit ex eis, qui aut illos non audierint aut iudicare non possint; nam fuit uterque, ut exposui antea, cum studio atque ingenio et doctrina praestans omnibus, tum in suo genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic orna-
5 tus orationis neque in Crasso redundaret. ut igitur ante
17 meridiem discesserunt paululumque requierunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse seseque, qui voltum eius, cum ei dicendum esset, obtutumque oculorum in cogitando probe nosset atque in maximis causis saepe vidisset, tum dedita opera quiescentibus aliis in eam exhedram venisse, in qua Crassus posito lectulo recubuisset, cumque eum defixum in cogitatione esse sensisset, statim recessisse atque in eo silentio duas horas fere esse consumptas. deinde cum omnes inclinato iam in pomeridianum tempus die venissent ad Crassum, 'quid est, Crasse,' inquit Iulius 'imusne sessum? etsi admonitum
18 venimus te, non flagitatum.' tum Crassus 'an me tam impudentem esse existimatis, ut vobis hoc praesertim munus putem diutius posse debere?' quinam igitur

inquit 'ille locus? an in media silva placet? est enim ea maxime et opacus et frigidus.' 'sane,' inquit Crassus 'etenim est in eo loco sedes huic nostro non importuna sermoni.' cum placuisset idem ceteris, in silvam venitur et ibi magna cum audiendi exspectatione considitur.

Tum Crassus 'cum auctoritas atque amicitia vestra 19
tum Antonii facilitas eripuit' inquit 'mihi in optima mea causa libertatem recusandi, quamquam in partienda disputatione nostra, cum sibi [de eis], quae dici ab oratore oporteret, sumeret, mihi autem relinqueret, ut explicarem, quem ad modum illa ornari oporteret, ea divisit, quae seiuncta esse non possunt; nam cum omnis ex re atque verbis constet oratio, neque verba sedem habere possunt, si rem subtraxeris, neque res lumen, si verba semoveris; ac mihi quidem veteres illi maius quiddam 20
animo complexi plus multo etiam vidisse videntur, quam quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest, qui omnia haec, quae supra et subter, unum esse et una vi atque una consensione naturae constricta esse dixerunt; nullum est enim genus rerum, quod aut avolsum a ceteris per se ipsum constare aut quo cetera si careant, vim suam atque aeternitatem conservare possint. sed si haec 6 21
maior esse ratio videtur, quam ut hominum possit sensu aut cogitatione comprehendi, est etiam illa Platonis vera et tibi, Catule, certe non inaudita vox omnem doctrinam harum ingenuarum et humanarum artium uno quodam societatis vinculo contineri; ubi enim perspecta vis est rationis eius, qua causae rerum atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum concentusque reperitur. sed si hoc quoque videtur 22
esse altius, quam ut id nos humi strati suspicere possimus, illud certe tamen, quod amplexi sumus, quod profitemur, quod suscepimus, nosse et tenere debemus. una est enim, quod et ego hesterno die dixi et [aliquot locis] antemeridiano sermone significavit Antonius, eloquentia, quascumque in oras disputationis regionesve delata est; nam sive de caeli natura loquitur sive de terrae, 23
sive de divina vi sive de humana, sive ex inferiore loco sive ex aequo sive ex superiore, sive ut impellat homi-

nes sive ut doceat sive ut deterreat sive ut concitet sive
ut reflectat sive ut incendat sive ut leniat, sive ad pau-
cos sive ad multos sive inter alienos sive cum suis sive
secum, rivis est diducta oratio, non fontibus, et, quo-
cumque ingreditur, eodem est instructu ornatuque comi-
24 tata. sed quoniam oppressi iam sumus opinionibus non
modo volgi, verum etiam hominum leviter eruditorum,
qui, quae complecti tota nequeunt, haec facilius divolsa
et quasi discerpta contrectant, et qui tamquam ab animo
corpus, sic a sententiis verba seiungunt, quorum sine
interitu fieri neutrum potest, non suscipiam oratione mea
plus quam mihi imponitur; tantum significabo brevi ne-
que verborum ornatum inveniri posse non partis expres-
sisque sententiis, neque esse ullam sententiam inlustrem
25 sine luce verborum. sed priusquam illa conor attin-
gere, quibus orationem ornari atque inluminari putem,
proponam breviter quid sentiam de universo genere di-
7 cendi. natura nulla est, ut mihi videtur, quae non ha-
beat in suo genere res compluris dissimilis inter se,
quae tamen consimili laude dignentur; nam et auribus
multa percipimus, quae etsi nos *numeris ac* vocibus de-
lectant, tamen ita sunt varia saepe, ut id, quod proxi-
mum audias, iucundissimum esse videatur; et oculis con-
liguntur paene innumerabiles voluptates, quae nos ita
capiunt, ut unum sensum dissimili genere delectent; et
reliquos sensus voluptates oblectant dispares, ut sit dif-
26 ficile iudicium excellentis maxime suavitatis. atque hoc
idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam
ad artis; una fingendi est ars, in qua praestantes fuerunt
Myro, Polyclitus, Lysippus, qui omnes inter se dissi-
miles fuerunt, sed ita tamen, ut neminem sui velis esse
dissimilem; una est ars ratioque picturae, dissimillimi[que]
tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles, neque eorum
quisquam est, cui quicquam in arte sua deesse videatur.
et si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum et
tamen verum, quanto admirabilius in oratione atque in
lingua? quae cum in eisdem sententiis verbisque verse-
tur, summas habet dissimilitudines; non sic, ut alii vitu-
perandi sint, sed ut ei, quos constet esse laudandos,
27 in dispari tamen genere laudentur. atque id primum in

poëtis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus: quam sunt inter sese Ennius, Pacuvius Acciusque dissimiles; quam apud Graecos Aeschylus, Sophocles, Euripides, quamquam omnibus par paene laus in dissimili scribendi genere tribuitur! aspicite nunc eos ho- 28
mines atque intuemini, quorum de facultate quaerimus [quid intersit inter oratorum studia atque naturas]: suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Aeschines, vim Demosthenes habuit: quis eorum non egregius? tamen quis cuiusquam nisi sui similis? gravitatem Africanus, lenitatem Laelius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo et canorum: quis horum non princeps temporibus illis fuit? et suo tamen quisque in genere princeps. sed quid ego 8
vetera conquiram, cum mihi liceat uti praesentibus exem- 29
plis atque vivis? quid iucundius auribus nostris umquam accidit huius oratione Catuli? quae est pura sic, ut Latine loqui paene solus videatur, sic autem gravis, ut in singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas ac lepos: quid multa? istum audiens equidem sic iudicare soleo, quicquid aut addideris aut mutaveris aut detraxeris, vitiosius et deterius futurum. quid, noster hic Cae- 30
sar nonne novam quandam rationem attulit orationis et dicendi genus induxit prope singulare? quis umquam res praeter hunc [tragicas paene comice,] tristis remisse, severas hilare, forensis scenica prope venustate tractavit atque ita, ut neque iocus magnitudine rerum excluderetur nec gravitas facetiis minueretur? ecce praesentes duo 31
prope aequales Sulpicius et Cotta. quid tam inter se dissimile? quid tam in suo genere praestans? limatus alter et subtilis, rem explicans propriis aptisque verbis; haeret in causa semper et quid iudici probandum sit cum acutissime vidit, omissis ceteris [argumentis] in eo mentem orationemque defigit; Sulpicius autem fortissimo quodam animi impetu, plenissima et maxima voce, summa contentione corporis et dignitate motus, verborum quoque ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum instructissimus a natura esse videatur. ad nosmet ipsos 9
iam revertor, quoniam sic fuimus semper comparati, ut 32
hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis iudi-

cium vocaremur: quid tam dissimile quam ego in di-
cendo et Antonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo
possit esse praestantius, ego autem, quamquam memet
mei paenitet, cum hoc maxime tamen in comparatione
coniungar. videtisne, genus hoc quod sit Antonii? forte,
vehemens, commotum in agendo, praemunitum et ex
omni parte causae saeptum, acre, acutum, enucleatum,
in una quaque re commorans, honeste cedens, acriter
insequens, terrens, supplicans, summa orationis varietate,
33 nulla nostrarum aurium satietate. nos autem, quicumque
in dicendo sumus, quoniam esse aliquo in numero vobis
videmur, certe tamen ab huius multum genere distamus;
quod quale sit, non est meum dicere, propterea quod
minime sibi quisque notus est et difficillime de se quis-
que sentit; sed tamen dissimilitudo intellegi potest et ex
motus mei mediocritate et ex eo, quod, quibus vestigiis
primum institi, in eis fere soleo perorare et quod ali-
quanto me maior in verbis [quam in sententiis] eligendis
labor et cura torquet verentem, ne, si paulo obsoletior
fuerit oratio, non digna exspectatione et silentio fuisse
34 videatur. quodsi in nobis, qui adsumus, tantae dissimilitu-
dines sunt, tam certae res cuiusque propriae et in ea
varietate fere melius a deteriore facultate magis quam
genere distinguitur atque omne laudatur, quod in suo
genere perfectum est, quid censetis, si omnis, qui ubi-
que sunt aut fuerunt oratores, amplecti voluerimus? nonne
fore, ut, quot oratores, totidem paene reperiantur ge-
nera dicendi? ex qua mea disputatione forsitan occurrat
illud, si paene innumerabiles sint quasi formae figurae-
que dicendi, specie dispares, genere laudabiles, non
posse ea, quae inter se discrepant, eisdem praeceptis
35 atque una institutione formari: quod non est ita, dili-
gentissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos atque
erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre
videatur. etenim videmus ex eodem quasi ludo summorum
in suo cuiusque genere artificum [et magistrorum] exisse
discipulos dissimilis inter se ac tamen laudandos, cum
ad cuiusque naturam institutio doctoris adcommodaretur,
36 cuius est vel maxime insigne illud exemplum, ut ceteras
artis omittamus, quod dicebat Isocrates [doctor singula-

ris] se calcaribus in Ephoro, contra autem in Theo-
pompo frenis uti solere, alterum enim exsultantem ver-
borum audacia reprimebat, alterum cunctantem et quasi
verecundantem incitabat, neque eos similis effecit inter
se, sed tantum alteri adfinxit, de altero limavit, ut id
conformaret in utroque, quod utriusque natura pateretur.
haec eo mihi praedicenda fuerunt, ut, si non omnia, quae 10
proponentur a me, ad omnium vestrum studium et ad 37
genus id, quod quisque vestrum in dicendo probaret, ad-
haerescerent, id a me genus exprimi sentiretis, quod ma-
xime mihi ipsi probaretur.

Ergo haec et agenda sunt ab oratore, quae explica-
vit Antonius, et dicenda quodam modo. quinam igitur
dicendi est modus melior, nam de actione post videro,
quam ut Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quod-
cumque agetur, apte congruenterque dicamus? atque eo- 38
rum quidem, quae duo prima dixi, rationem non arbitror
exspectari a me puri dilucidique sermonis, neque enim
conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat; nec spe-
rare, qui Latine non possit, hunc ornate esse dicturum;
neque vero, qui non dicat quod intellegamus, hunc posse
quod admiremur dicere. linquamus igitur haec, quae
cognitionem habent facilem, usum necessarium, nam al-
terum traditur litteris doctrinaque puerili, alterum adhi-
betur ob eam causam, ut intellegatur quid quisque dicat,
quod videmus ita esse necessarium, ut tamen eo minus
nihil esse possit. sed omnis loquendi elegantia, quam- 39
quam expolitur scientia litterarum, tamen augetur legen-
dis oratoribus et poëtis; sunt enim illi veteres, qui ornare
nondum poterant ea, quae dicebant, omnes prope prae-
clare locuti; quorum sermone adsuefacti qui erunt, ne
cupientes quidem poterunt loqui nisi Latine. neque ta-
men erit utendum verbis eis, quibus iam consuetudo
nostra non utitur, nisi quando ornandi causa parce
[quod ostendam]; sed usitatis ita poterit uti, lectissimis
ut utatur, is, qui in veteribus erit scriptis studiose et
multum volutatus. atque, ut Latine loquamur, non so- 11
lum videndum est, ut et verba efferamus ea, quae nemo 40
iure reprehendat, et ea sic et casibus et temporibus et
genere et numero conservemus, ut ne quid perturbatum

ac discrepans aut praeposterum sit, sed etiam lingua et
41 spiritus et vocis sonus est ipse moderandus. nolo ex-
primi litteras putidius, nolo obscurari neglegentius; nolo
verba exiliter animata exire, nolo inflata et quasi an-
helata gravius; nam de voce nondum ea dico, quae sunt
actionis, sed hoc, quod mihi cum sermone quasi con-
iunctum videtur: sunt enim certa vitia, quae nemo est
quin effugere cupiat: mollis vox ut muliebris aut quasi
42 extra modum absona atque absurda; est autem [vitium],
quod non nulli de industria consectantur: rustica vox et
agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si
ita sonet, eorum sermo retinere videatur; ut tuus, Ca-
tule, sodalis, L. Cotta, gaudere mihi videtur gravitate
linguae sonoque vocis agresti et illud, quod loquitur,
priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. me
autem tuus sonus et subtilitas ista delectat, omitto ver-
borum, quamquam est caput; verum id adfert ratio, do-
cent litterae, confirmat consuetudo et legendi et loquendi;
sed hanc dico suavitatem, quae exit ex ore; quae qui-
dem ut apud Graecos Atticorum, sic in Latino sermone
43 huius est urbis maxime propria: Athenis iam diu do-
ctrina ipsorum Atheniensium interiit, domicilium tantum
in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives,
peregrini fruuntur capti quodam modo nomine urbis et
auctoritate; tamen eruditissimos homines Asiaticos qui-
vis Atheniensis indoctus non verbis, sed sono vocis nec
tam bene quam suaviter loquendo facile superabit. nostri
minus student litteris quam Latini; tamen ex istis, quos
nostis, [urbanis,] in quibus minimum est litterarum,
nemo est quin litteratissimum togatorum omnium, Q.
Valerium Soranum, lenitate vocis atque ipso oris pressu
12 et sono facile vincat. qua re cum sit quaedam certa vox
44 Romani generis urbisque propria, in qua nihil offendi,
nihil displicere, nihil animadverti possit, [nihil sonare
aut olere peregrinum,] hanc sequamur neque solum ru-
sticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam
45 fugere discamus. equidem cum audio socrum meam
Laeliam — facilius enim mulieres incorruptam antiqui-
tatem conservant, quod multorum sermonis expertes ea
tenent semper, quae prima didicerunt — sed eam sic

audio, ut Plautum mihi aut Naevium videar audire: sono
ipso vocis ita recto et simplici est, ut nihil ostentationis
aut imitationis adferre videatur; ex quo sic locutum esse
eius patrem iudico, sic maiores; non aspere ut ille, quem
dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed presse et
aequabiliter et leniter; qua re Cotta noster, cuius tu illa 46
lata, Sulpici, non numquam imitaris, ut Iota litteram
tollas et E plenissimum dicas, non mihi oratores anti-
quos, sed messores videtur imitari.' hic cum adrisisset
ipse Sulpicius, 'sic agam vobiscum,' inquit Crassus 'ut
quoniam me loqui voluistis, aliquid de vestris vitiis au-
diatis.' 'utinam quidem!' inquit ille 'id enim ipsum vo-
lumus, idque si feceris, multa, ut arbitror, hic hodie
vitia ponemus.' 'at enim non sine meo periculo' Cras- 47
sus inquit 'possum, Sulpici, te reprehendere, quoniam
Antonius mihi te simillimum dixit sibi videri.' 'tu vero,'
inquit ille 'quoniam monuit idem, ut ea, quae in quo-
que maxima essent, imitaremur; ex quo vereor ne nihil
sim tui nisi supplosionem pedis imitatus et pauca quae-
dam verba et aliquem, si forte, motum.' 'ergo ista,' in-
quit Crassus 'quae habes a me, non reprehendo, ne me
ipsum inrideam — sunt autem ea multo et plura et
maiora, quam dicis — quae autem sunt tua plane aut
imitatione ex aliquo expressa, de eis te, si qui me forte
locus admonuerit, commonebo. praetereamus igitur prae- 13 48
cepta Latine loquendi, quae puerilis doctrina tradit et
subtilior cognitio ac ratio litterarum, alit [aut] consue-
tudo sermonis cotidiani ac domestici, confirmat lectio ve-
terum oratorum et poëtarum; neque vero in illo altero
diutius commoremur, ut disputemus, quibus rebus adse-
qui possimus, ut ea, quae dicamus, intellegantur: Latine 49
scilicet dicendo, verbis usitatis ac proprie demonstranti-
bus ea, quae significari ac declarari volemus, sine am-
biguo verbo aut sermone, non nimis longa continuatione
verborum, non valde productis eis, quae similitudinis
causa ex aliis rebus transferuntur, non discerptis sen-
tentiis, non praeposteris temporibus, non confusis per-
sonis, non conturbato ordine. quid multa? tam facilis
est tota res, ut mihi permirum saepe videatur, cum diffi-
cilius intellegatur, quid patronus velit dicere, quam si

50 ipse ille, qui patronum adhibet, de re sua dic
enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos ple
ipsi docent, ut non desideres planius dici; easd
autem simulac Fufius aut vester aequalis Pon
agere coepit, non aeque quid dicant, nisi admoc
tendi, intellego; ita confusa est oratio, ita pert
nihil ut sit primum, nihil ut secundum, tanta
solentia ac turba verborum, ut oratio, quae lun
hibere rebus debet, ea obscuritatem et tenebras
atque ut quodam modo ipsi sibi in dicendo obs
51 videantur. verum, si placet, quoniam haec sati
vobis quidem certe maioribus molesta et putida
14 ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus.' 'atqui
inquit Antonius 'quam alias res agamus, [quam t
audiamus,] qui adduci possimus — de me enim
— relictis ut rebus omnibus te sectemur; ita de h
rebus nitida, de ieiunis plena, de pervolgatis nova
52 dam est oratio tua.' 'faciles enim,' inquit 'Anton
tes eae fuerunt duae, quas modo percucurri vel
paene praeterii, Latine loquendi planeque dicendi
quae sunt magnae, implicatae, variae, graves,
omnis admiratio ingenii, omnis laus eloquentiae c
tur; nemo enim umquam est oratorem, quod Lat
queretur, admiratus; si [est] aliter, inrident, nequ
oratorem tantummodo, sed hominem non putant;
extulit eum verbis, qui ita dixisset, ut, qui adesse
tellegerent quid diceret, sed contempsit eum, qui
53 id facere potuisset. in quo igitur homines exhorre
quem stupefacti dicentem intuentur? in quo excl
quem deum, ut ita dicam, inter homines putan
distincte, qui explicate, qui abundanter, qui inlu
et rebus et verbis dicunt et in ipsa oratione quasi
dam numerum versumque conficiunt, — id est, quo
ornate — qui idem ita moderantur, ut rerum, ut
narum dignitates ferunt, — ei sunt in eo genere la
54 laudis, quod ego aptum et congruens nomino, —
dicerent, eos negavit adhuc se vidisse Antonius
hoc nomen dixit eloquentiae solis esse tribuendum
re omnis istos me auctore deridete atque contemni
se horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum pra

nem oratoriam vim complexos esse arbitrantur neque
uc quam personam teneant aut quid profiteantur in-
egere potuerunt: vero enim oratori, quae sunt in ho-
num vita, quandoquidem in ea versatur orator atque
est ei subiecta materies, omnia quaesita, audita, lecta,
putata, tractata, agitata esse debent: est enim elo- 55
entia una quaedam de summis virtutibus; quamquam
nt omnes virtutes aequales et pares, sed tamen est
ecie alia magis alia formosa et inlustris, sicut haec
quae scientiam complexa rerum sensa mentis et con-
ia sic verbis explicat, ut eos, qui audiant, quocumque
nubuerit, possit impellere; quae quo maior est [vis],
o est magis probitate iungenda summaque prudentia;
arum virtutum expertibus si dicendi copiam tradideri-
us, non eos quidem oratores effecerimus, sed furenti-
s quaedam arma dederimus. hanc, inquam, cogitandi 15
onuntiandique rationem vimque dicendi veteres Graeci 56
pientiam nominabant; hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci,
nc Solones atque ab hac similitudine Coruncanii nostri,
abricii, Catones, Scipiones fuerunt, non tam fortasse
octi, sed impetu mentis simili et voluntate. eadem au-
m alii prudentia, sed consilio ad vitae studia dispari
uietem atque otium secuti, ut Pythagoras, Democritus,
naxagoras, a regendis civitatibus totos se ad cognitio-
em rerum transtulerunt; quae vita propter tranquillita-
m et propter ipsius scientiae suavitatem, qua nihil est
ominibus iucundius, pluris, quam utile fuit rebus publi-
s, delectavit; itaque, ut ei studio se excellentissimis 57
ngeniis homines dediderunt, ex ea summa facultate va-
ui ac liberi temporis multo plura, quam erat necesse,
loctissimi homines otio nimio et ingeniis uberrimis ad-
uentes] curanda sibi esse ac quaerenda et investiganda
uxerunt. nam vetus quidem illa doctrina eadem vide-
ır et recte faciendi et bene dicendi magistra; neque
isiuncti doctores, sed eidem erant vivendi praeceptores
tque dicendi, ut ille apud Homerum Phoenix, qui se a
'eleo patre Achilli iuveni comitem esse datum dicit ad
ellum, ut efficeret oratorem verborum actoremque re-
ım; sed ut homines labore adsiduo et cotidiano adsueti, 58
ım tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se

aut ad talos aut ad tesseras conferunt aut etiam n
sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum, sic illi
gotiis publicis tamquam ab opere aut temporibus e
aut voluntate sua feriati totos se alii ad poëtas, a
geometras, alii ad musicos contulerunt, alii etian
dialectici, novum sibi ipsi studium ludumque peper
atque in eis artibus, quae repertae sunt, ut puer
mentes ad humanitatem fingerentur atque virtutem,
16 tempus atque aetates suas consumpserunt. sed
59 erant quidam eique multi, qui aut in re publica pr
ancipitem, quae non potest esse seiuncta, faciend
cendique sapientiam florerent, ut Themistocles, ut
ricles, ut Theramenes, aut, qui minus ipsi in re
blica versarentur, sed huius tamen eiusdem sapie
doctores essent, ut Gorgias, Thrasymachus, Isocr
inventi sunt, qui, cum ipsi doctrina et ingenio abu
rent, a re autem civili et a negotiis animi quodam i
cio abhorrerent, hanc dicendi exercitationem exagit
60 atque contemnerent; quorum princeps Socrates [
is, qui] omnium eruditorum testimonio totiusque iu
Graeciae cum prudentia et acumine et venustate et s
litate tum vero eloquentia, varietate, copia, quan
cumque in partem dedisset [omnium fuit facile princ
eis, qui haec, quae nunc nos quaerimus, tractarent,
rent, docerent, cum nomine appellarentur uno,
omnis rerum optimarum cognitio atque in eis exerci
philosophia nominaretur, hoc commune nomen er
sapienterque sentiendi et ornate dicendi scientian
cohaerentis disputationibus suis separavit; cuius i
nium variosque sermones immortalitati scriptis suis
tradidit, cum ipse litteram [Socrates] nullam reliqu
61 hinc discidium illud exstitit quasi linguae atque c
absurdum sane et inutile et reprehendendum, ut ali
sapere, alii dicere docerent; nam cum essent plure
fere a Socrate, quod ex illius variis et diversis et in
nem partem diffusis disputationibus alius aliud a
henderat, proseminatae sunt quasi familiae dissenti
inter se et multum disiunctae et dispares, cum t
17 omnes se philosophi Socraticos et dici vellent et
62 arbitrarentur; ac primo ab ipso Platone Aristotel

ates, quorum alter Peripateticorum, alter Acade-
ɔmen obtinuit, deinde ab Antisthene, qui patien-
duritiam in Socratico sermone maxime adamarat,
primum, deinde Stoici, tum ab Aristippo, quem
agis voluptariae disputationes delectarant, Cyre-
ıhilosophia manavit, quam ille et eius posteri sim-
defenderunt, hi, qui nunc voluptate omnia me-
, dum verecundius id agunt, nec dignitati satis
, quam non aspernantur, nec voluptatem tuentur,
ımplexari volunt. fuerunt etiam alia genera phi-
ırum, qui se omnes fere Socraticos esse dicebant,
orum, Erilliorum, Megaricorum, Pyrrhoneorum;
[horum vi et disputationibus] sunt iam diu fracta
ıcta, ex illis autem, quae remanent, ea philoso- 63
uae suscepit patrocinium voluptatis, etsi cui vera
r, procul abest tamen ab eo viro, quem quaeri-
quem auctorem publici consilii et regendae civi-
ıcem et sententiae [atque eloquentiae] principem
ıtu, in populo, in causis publicis esse volumus;
a tamen ei philosophiae fiet iniuria a nobis, non
ɜpelletur inde, quo adgredi cupiet, sed in hortulis
t suis, ubi volt, ubi etiam recubans molliter et
ɜ nos avocat a Rostris, a iudiciis, a curia, fortasse
er, hac praesertim re publica. verum ego non 64
nunc, quae sit philosophia verissima, sed quae
coniuncta maxime; qua re istos sine ulla contu-
limittamus; sunt enim et boni viri et, quoniam
, videntur, beati; tantum[que] eos admoneamus,
l, etiamsi sit verissimum, tacitum tamen tamquam
ıum teneant, quod negant versari in re publica
ıpientis; nam si hoc nobis atque optimo cuique
ɜerint, non poterunt ipsi esse, id quod maxime cu-
otiosi. Stoicos autem, quos minime improbo, di- 18
tamen nec eos iratos vereor, quoniam omnino 65
ıesciunt; atque hanc eis habeo gratiam, quod soli
nibus eloquentiam virtutem ac sapientiam esse
ıt; sed † utrumque est in his, quod ab hoc, quem
nus [oratore], valde abhorreat; vel quod omnis,
ɔientes non sint, servos, latrones, hostis, insanos
cunt, neque tamen quemquam esse sapientem —

valde autem est absurdum ei contionem aut senatı
ullum coetum hominum committere, cui nemo il
qui adsint, sanus, nemo civis, nemo liber esse vi
66 accedit quod orationis etiam genus habent fortası
tile et certe acutum, sed, ut in oratore, exile, inus
abhorrens ab auribus volgi, obscurum, inane, ie
ac totum eius modi, quo uti ad volgus nullo moc
sis: alia enim et bona et mala videntur Stoicis et
civibus vel potius gentibus; alia vis honoris, ignoı
praemii, supplicii; vere an secus nihil ad hoc te
sed ea si sequamur, nullam umquam rem dicen
67 pedire possimus. reliqui sunt Peripatetici et Acad
quamquam Academicorum nomen est unum, sen
duae; nam Speusippus Platonis sororis filius et
crates, qui Platonem audierat, et qui Xenocratem I
et Crantor, nihil ab Aristotele, qui una audierat
nem, magno opere dissenserunt; copia fortasse et
tate dicendi pares non fuerunt: Arcesilas primun
Polemonem audierat, ex variis Platonis libris se
busque Socraticis hoc maxime adripuit, nihil esse
quod aut sensibus aut animo percipi possit; quem
eximio quodam usum lepore dicendi aspernatun
omne animi sensusque iudicium primumque institui
quamquam id fuit Socraticum maxime — non qui
sentiret ostendere, sed contra id, quod quisque s
68 tire dixisset, disputare. hinc haec recentior Aca
manavit, in qua exstitit divina quadam celeritate i
dicendique copia Carneades; cuius ego etsi multos
tores cognovi Athenis, tamen auctores certissimc
dare possum et socerum meum Scaevolam, qui eu
mae audivit adulescens, et Q. Metellum L. F. fami
meum, clarissimum virum, qui illum a se adule
Athenis iam adfectum senectute multos dies aı
19 esse dicebat. haec autem, ut ex Apennino flun
69 sic ex communi sapientium iugo sunt doctrinarun
divortia, ut philosophi tamquam in superum maı
nium] defluerent [Gr]aecum quoddam et portuosun
tores autem in inferum hoc [Tuscum et barbarun
pulosum atque infestum laberentur, in quo etiaı
70 Ulixes errasset. qua re, si hac eloquentia atqı

oratore contenti sumus, qui sciat aut negare oportere,
quod arguare, aut, si id non possis, tum ostendere, quod
is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum aut alterius
culpa vel iniuria aut ex lege aut non contra legem aut
imprudentia aut necessario, aut non eo nomine usurpan-
dum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit ac li-
cuerit; et, si satis esse putatis ea, quae isti scriptores
artis docent, discere, quae multo tamen ornatius, quam
ab illis dicuntur, et uberius explicavit Antonius — sed,
si his contenti estis atque eis etiam, quae dici voluistis
a me, ex ingenti quodam oratorem immensoque campo
in exiguum sane gyrum compellitis; sin veterem illum 71
Periclem aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter
scriptorum multitudinem est, Demosthenem sequi voltis
et si illam praeclaram et eximiam speciem [oratoris per-
fecti] et pulcritudinem adamastis, aut vobis haec Carne-
adia aut illa Aristotelia vis comprehendenda est. nam- 72
que, ut ante dixi, veteres illi usque ad Socratem omnem
omnium rerum, quae ad mores hominum, quae ad vitam,
quae ad virtutem, quae ad rem publicam pertinebant,
cognitionem et scientiam cum dicendi ratione iungebant;
postea dissociati, ut exposui, a Socrate [diserti a doctis]
et deinceps a Socraticis item omnibus philosophi elo-
quentiam despexerunt, oratores sapientiam, neque quic-
quam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his
aut ab illis hi mutuarentur; ex quo promisce haurirent,
si manere in pristina communione voluissent; sed ut 73
pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem tris
viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a Numa,
ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, in-
stituti, sic Socratici a se causarum actores et a com-
muni philosophiae nomine separaverunt, cum veteres
dicendi et intellegendi [mirificam] societatem esse voluis-
sent. quae cum ita sint, paululum equidem de me de- 20
precabor et petam a vobis, ut ea, quae dicam, non de 74
memet ipso, sed de oratore dicere putetis. ego enim
sum is, qui cum summo studio patris in pueritia doctus
essem et in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio,
non tantum, quantum [ipse] forsitan vobis videar, detu-
lissem, non possim dicere me haec, quae nunc com-

plector, perinde, ut dicam discenda esse, didicisse;
qui omnium maturrime ad publicas causas acce
annosque natus unum et viginti nobilissimum ho
et eloquentissimum in iudicium vocarim; cui dis
fuerit forum, magister usus et leges et instituta
75 Romani mosque maiorum. paulum sitiens istan
tium, de quibus loquor, gustavi, quaestor in Asi
essem, aequalem fere meum ex Academia rh
nactus, Metrodorum illum, de cuius memoria c
moravit Antonius; et inde decedens Athenis, ul
diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quo
steria non referrent, ad quae biduo serius ve
suscensuissem; qua re hoc, quod complector t
scientiam vimque doctrinae, non modo non pro me
contra me est potius — non enim quid ego, sed
orator possit disputo — atque hos omnis, qui arti
toricas exponunt [perridiculos], scribunt enim de
76 genere et de principiis et de narrationibus; illa vis
eloquentiae tanta est, ut omnium rerum, virtutum
ciorum omnisque naturae, quae mores hominum,
animos, quae vitam continet, originem, vim mutat
que teneat, eadem mores, leges, iura describat, re
blicam regat, omnia, quae ad quamcumque rem
77 neant, ornate copioseque dicat; in quo genere nos q
versamur tantum, quantum possumus, quantum in
quantum mediocri doctrina, quantum usu valemu
que tamen istis, qui in una philosophia quasi ta
culum vitae suae conlocarunt, multum sane in di
21 78 tione concedimus. quid enim meus familiaris C. V
adferre potest, quam ob rem voluptas sit summu
num, quod ego non copiosius possim vel tutari, si
vel refellere ex illis locis, quos exposuit Antoniu
dicendi exercitatione, in qua Velleius est rudis,
quisque nostrum versatus? quid est, quod aut Sex.
peius aut duo Balbi aut meus amicus, qui cum Pa
vixit, M. Vigellius de virtute [homines Stoici] p
dicere, qua in disputatione ego his debeam aut ve
79 quisquam concedere? non est enim philosophia
artium reliquarum: nam quid faciet in geometr
non didicerit? quid in musicis? aut taceat oportel

sanus quidem iudicetur; haec vero, quae sunt in phi-
sophia, ingeniis eruuntur ad id, quod in quoque veri
mile est, eliciendum acutis atque acribus [eaque exer-
tata oratione poliuntur]. hic noster volgaris orator, si
inus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac
sa exercitatione communi istos quidem [nostros] ver-
erabit neque se ab eis contemni ac despici sinet; sin 80
iquis exstiterit aliquando, qui Aristotelio more de om-
bus rebus in utramque partem possit dicere et in omni
usa duas contrarias orationes, praeceptis illius cognitis,
cplicare aut hoc Arcesilae modo et Carneadi contra
mne, quod propositum sit, disserat, quique ad eam
tionem adiungat hunc [rhetoricum] usum [moremque]
kercitationemque dicendi, is erit verus, is perfectus, is
olus orator, nam neque sine forensibus nervis satis
ehemens et gravis nec sine varietate doctrinae satis po-
tus et sapiens esse orator potest. qua re Coracem istum 81
eterem patiamur nos quidem pullos suos excludere in
ido, qui evolent clamatores odiosi ac molesti, Pamphi-
umque nescio quem sinamus in infulis tantam rem tam-
uam puerilis delicias aliquas depingere; nosque ipsi
ac tam exigua disputatione hesterni et hodierni diei
otum oratoris munus explicemus, dum modo illa res
anta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo
hetorum istorum umquam attigit, comprehensa esse
ideatur.'

Tum Catulus 'haudquaquam hercule,' inquit 'Crasse, 22 82
nirandum est esse in te tantam dicendi vel vim vel sua-
itatem vel copiam; quem quidem antea natura rebar ita
icere, ut mihi non solum orator summus, sed etiam
apientissimus homo viderere; nunc intellego illa te sem-
er etiam potiora duxisse, quae ad sapientiam specta-
ent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse. sed
amen cum omnis gradus aetatis recordor tuae cumque
itam tuam ac studia considero, neque, quo tempore ista
idiceris, video, nec magno opere te istis studiis, homini-
us, libris intellego deditum; neque tamen possum sta-
iere, utrum magis mirer te illa, quae mihi persuades
iaxima esse adiumenta, potuisse in tantis tuis occupa-
onibus perdiscere, an, si non potueris, posse isto modo

83 dicere.' hic Crassus 'hoc tibi,' inquit 'Catule, p persuadeas velim, me non multo secus facere, c oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de hi dicendum; negarem enim posse eum satis facere in nisi palaestram, nisi saltare didicisset; neque, e dicerem, me esse histrionem necesse esset, sed f
84 non stultum alieni artificii existimatorem: similite de oratore vestro impulsu loquor, summo scilicet per enim, quacumque de arte aut facultate qu de absoluta et perfecta quaeri solet. qua re si i voltis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum que, non repugnabo; quid enim nunc sim inepti me existimari scio: quod si ita est, summus tame non sum; neque enim apud homines res est ull cilior neque maior neque quae plura adiumenta do
85 desideret; attamen, quoniam de oratore nobis dis dum est, de summo oratore dicam necesse est; vi et natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qu quanta sit intellegi non potest. me autem, Catule, neque hodie in istis libris et cum istis hominibus nec vero, id quod tu recte commeministi, ullum quam habuisse sepositum tempus ad discendum tum tribuisse doctrinae temporis, quantum mihi p
23 aetas, forenses feriae concesserint; ac, si quaeris,
86 de doctrina ista quid ego sentiam, non tantum ing homini et ei, qui forum, qui curiam, qui causa rem publicam spectet, opus esse arbitror temporis, tum sibi ei sumpserunt, quos discentis vita defecit nes enim artes aliter ab eis tractantur, qui eas ad transferunt, aliter ab eis, qui ipsarum artium tracta lectati nihil in vita sunt aliud acturi. magister hic nitium summa iam senectute est et cotidie comme nihil enim curat aliud; at Q. Velocius puer addic sed quod erat aptus ad illud totumque cognorat, f est apud Lucilium,

quamvis bonus ipse
Samnis in ludo ac rudibus cuivis satis asper;

sed plus operae foro tribuebat, amicis, rei familiar lerius cotidie cantabat; erat enim scenicus: quid
87 aliud? at Numerius Furius, noster familiaris, cu

commodum, cantat; est enim paterfamilias, est eques Romanus; puer didicit quod discendum fuit. eadem ratio est harum artium maximarum: dies et noctis virum summa virtute et prudentia videbamus, philosopho cum operam daret, Q. Tuberonem; at eius avunculum vix intellegeres id agere, cum ageret tamen, Africanum. ista discuntur facile, si et tantum sumas, quantum opus sit, et habeas qui docere fideliter possit et scias etiam ipse
discere; sed si tota vita nihil velis aliud agere, ipsa tracta- 88
tio et quaestio cotidie ex se gignit aliquid, quod cum desidiosa delectatione vestiges. ita fit, ut agitatio rerum sit infinita, cognitio facilis, si usus doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria studiumque permaneat; libet autem semper discere; ut si velim ego talis optime ludere aut pilae studio tenear, etiam fortasse, si adsequi non possim; at alii, quia praeclare faciunt, vehementius, quam causa postulat, delectantur, ut Ti-
tius pila, Brulla talis. qua re nihil est quod quisquam 89
magnitudinem artium ex eo, quod senes discunt, pertimescat, namque aut senes ad eas accesserunt aut usque ad senectutem in studiis detinentur aut sunt tardissimi; res quidem se mea sententia sic habet, ut, nisi quod quisque cito potuerit, numquam omnino possit
perdiscere.' 'iam, iam,' inquit Catulus 'intellego, Crasse, 24 90
quid dicas; et hercule adsentior; satis video tibi homini ad perdiscendum acerrimo ad ea cognoscenda, quae dicis, fuisse temporis.' 'pergisne' inquit Crassus 'me, quae dicam, de me, non de re putare dicere? sed iam, si placet, ad instituta redeamus.' 'mihi vero' Catulus inquit 'placet.'

Tum Crassus 'quorsum igitur haec spectat' inquit 91
'tam longa et tam alte repetita oratio? hae duae partes, quae mihi supersunt, inlustrandae orationis ac totius eloquentiae cumulandae, quarum altera dici postulat ornate, altera apte, hanc habent vim, ut sit quam maxime iucunda, quam maxime in sensus eorum, qui audiunt, in-
fluat et quam plurimis sit rebus instructa; instrumentum 92
autem hoc forense, litigiosum, acre, tractum ex volgi opinionibus exiguum saneque mendicum est; illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicendi magi-

stros, non multum est maius quam illud volgare ac fo-
rense: apparatu nobis opus est et rebus exquisitis, undi-
que conlectis, arcessitis, comportatis, ut tibi, Caesar,
faciendum est ad annum; ut ego [in aedilitate] la-
boravi, quod cotidianis et vernaculis rebus satis facere
93 me posse huic populo non putabam: verborum eligen-
dorum et conlocandorum et concludendorum facilis est
vel ratio vel sine ratione ipsa exercitatio; rerum est silva
magna, quam cum Graeci iam non tenerent ob eamque
causam iuventus nostra dedisceret paene discendo, etiam
Latini, si dis placet, hoc biennio magistri dicendi ex-
stiterunt; quos ego censor edicto meo sustuleram, non
quo, ut nescio quos dicere aiebant, acui ingenia adu-
lescentium nollem, sed contra ingenia obtundi nolui,
94 conroborari impudentiam; nam apud Graecos, cuicuimodi
essent, videbam tamen esse praeter hanc exercitationem
linguae doctrinam aliquam et humanitate dignam scien-
tiam, hos vero novos magistros nihil intellegebam posse
docere, nisi ut auderent; quod etiam cum bonis rebus
coniunctum per se ipsum est magno opere fugiendum:
hoc cum unum traderetur et cum impudentiae ludus esset,
putavi esse censoris, ne longius id serperet, providere.
95 quamquam non haec ita statuo atque decerno, ut despe-
rem Latine ea, de quibus disputavimus, tradi ac per-
perpoliri *posse*, patitur enim et lingua nostra et natura
rerum veterem illam excellentemque prudentiam Grae-
corum ad nostrum usum moremque transferri, sed ho-
minibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem ge-
nere nostri nulli fuerunt; sin quando exstiterint, etiam
Graecis erunt anteponendi.

25 Ornatur igitur oratio genere primum et quasi colore
96 quodam et suco suo; nam ut gravis, ut suavis, ut eru-
dita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sensus,
ut doloris habeat quantum opus sit, non est singulorum
articulorum; in toto spectantur haec corpore; ut porro
conspersa sit quasi verborum sententiarumque floribus,
id non debet esse fusum aequabiliter per omnem oratio-
nem, sed ita distinctum, ut sint quasi in ornatu disposita
97 quaedam insignia et lumina. genus igitur dicendi est
eligendum, quod maxime teneat eos, qui audiant, et

quod non solum delectet, sed etiam sine satietate de-
lectet; non enim a me iam exspectari puto, ut moneam,
ut caveatis, ne exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne
volgaris, ne obsoleta; aliud quiddam maius et ingenia
me hortantur vestra et aetates. difficile enim dictu est, 98
quaenam causa sit, cur ea, quae maxime sensus nostros
impellunt voluptate et specie prima acerrime commovent,
ab eis celerrime fastidio quodam et satietate abaliene-
mur. quanto colorum pulcritudine et varietate floridiora
sunt in picturis novis pleraque quam in veteribus! quae
tamen, etiamsi primo aspectu nos ceperunt, diutius non
delectant; cum eidem nos in antiquis tabulis illo ipso
horrido obsoletoque teneamur. quanto molliores sunt et
delicatiores in cantu flexiones et falsae voculae quam
certae et severae! quibus tamen non modo austeri, sed,
si saepius fiunt, multitudo ipsa reclamat. licet hoc vi- 99
dere in reliquis sensibus, unguentis minus diu nos de-
lectari summa et acerrima suavitate conditis quam his
moderatis, et magis laudari quod terram quam quod cro-
cum sapere videatur; in ipso tactu esse modum et molli-
tudinis et levitatis; quin etiam gustatus, qui est sensus
ex omnibus maxime voluptarius quique dulcitudine prae-
ter ceteros sensus commovetur, quam cito id, quod valde
dulce est, aspernatur ac respuit! quis potione uti aut
cibo dulci diutius potest? cum utroque in genere ea, quae
leviter sensum voluptate moveant, facillime fugiant sa-
tietatem. sic omnibus in rebus voluptatibus maximis 100
fastidium finitimum est; quo hoc minus in oratione mire-
mur [in qua vel ex poëtis vel oratoribus possumus iudi-
care] concinnam, distinctam, ornatam, festivam, sine
intermissione, sine reprehensione, sine varietate, quam-
vis claris sit coloribus picta [vel poësis vel oratio], non
posse in delectatione esse diuturna; atque eo citius in
oratoris [aut in poëtae] cincinnis ac fuco offenditur, quod
sensus in nimia voluptate natura, non mente satiantur;
in scriptis et in dictis non aurium solum, sed animi iu-
dicio etiam magis infucata [vitia] noscuntur. qua re 26
'bene et praeclare' quamvis nobis saepe dicatur; 'belle 101
et festive' nimium saepe nolo; quamquam illa ipsa ex-
clamatio 'non potest melius' sit velim crebra; sed habeat

tamen illa in dicendo admiratio ac summa laus umbram aliquam et recessum, quo magis id, quod erit inluminatum, exstare atque eminere videatur. numquam agit
102 hunc versum Roscius eo gestu, quo potest:

nam sapiens virtuti honorem praemium, haud praedam petit:

sed abicit prorsus, ut in proximo:

set quid video? ferro saeptus possidet sedis sacras,

incidat, aspiciat, admiretur, stupescat. quid, ille alter

quid petam praesidi?

quam leniter, quam remisse, quam non actuose! instat enim

o pater, o patria, o Priami domus!

in quo tanta commoveri actio non posset, si esset consumpta superiore motu et exhausta. neque id actores prius viderunt quam ipsi poëtae, quam denique illi etiam, qui fecerunt modos, a quibus utrisque summittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, variatur,
103 distinguitur. ita sit nobis igitur ornatus et suavis orator — nec tamen potest aliter esse — ut suavitatem habeat austeram et solidam, non dulcem atque decoctam. nam ipsa ad ornandum praecepta, quae dantur, eius modi sunt, ut ea quamvis vitiosissimus orator explicare possit; qua re, ut ante dixi, primum silva rerum [ac sententiarum] comparanda est, qua de parte dixit Antonius; haec formanda filo ipso et genere orationis, inluminanda
104 verbis, varianda sententiis. summa autem laus eloquentiae est amplificare rem ornando, quod valet non solum ad augendum aliquid et tollendum altius dicendo, sed
27 etiam ad extenuandum atque abiciendum. id desideratur omnibus eis in locis, quos ad fidem orationis faciendam adhibere dixit Antonius, vel cum explanamus aliquid
105 vel cum conciliamus animos vel cum concitamus, sed in hoc, quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eaque una laus oratoris est [et] propria maxime. etiam maior est illa exercitatio quam extremo sermone instruxit Antonius, primo reiciebat, laudandi et vituperandi, nihil est enim ad exaggerandam et amplificandam orationem adcommodatius, quam utrumque horum cumulatissime
106 facere posse. consequentur etiam illi loci, qui quam-

proprii causarum et inhaerentes in earum nervis
ebent, tamen quia de universa re tractari solent,
ınes a veteribus nominati sunt; quorum partim ha-
itiorum et peccatorum acrem quandam cum ampli-
ıe incusationem aut querellam, contra quam dici
olet nec potest, ut in depeculatorem, in prodito-
in parricidam; quibus uti confirmatis criminibus
t, aliter enim ieiuni sunt atque inanes; alii autem 107
; deprecationem aut miserationem; alii vero anci-
lisputationes, in quibus de universo genere in
juc partem disseri copiose licet; quae exercitatio
propria duarum philosophiarum, de quibus ante
ıutatur, apud antiquos erat eorum, a quibus omnis
us forensibus dicendi ratio et copia petebatur; de
enim, de officio, de aequo et bono, de dignitate,
e, honore, ignominia, praemio, poena similibus-
rebus in utramque partem dicendi animos et vim et
habere debemus; sed quoniam de nostra posses- 108
lepulsi in parvo et eo litigioso praediolo relicti su-
: aliorum patroni nostra tenere tuerique non potui-
ıb eis, quod indignissimum est, qui in nostrum pa-
ium inruperunt, quod opus est nobis mutuemur.
igitur nunc quidem illi, qui ex particula parva ur- 28
loci nomen habent et Peripatetici philosophi aut 109
mici nominantur, olim autem propter eximiam re-
ıaximarum scientiam a Graecis politici philosophi
ıti universarum rerum publicarum nomine voca-
, omnem civilem orationem in horum alterutro ge-
ersari: aut de finita controversia certis temporibus
; hoc modo: placeatne a Karthaginiensibus capti-
stros redditis suis recuperari? aut infinite de uni-
genere quaerentis: quid omnino de captivo sta-
ım ac sentiendum sit? atque horum superius illud
causam aut controversiam appellant eamque tri-
te aut deliberatione aut laudatione, definiunt; haec
altera quaestio infinita et quasi proposita consulta-
ninatur; atque [hactenus loquuntur] hac etiam in in- 110
do divisione utuntur, sed ita, non ut iure aut iudicio,
ıique recuperare amissam possessionem, sed ut
ivili] surculo defringendo usurpare videantur. nam

illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis definitum, obtinent, atque id ipsum lacinia — nunc enim apud Philonem, quem in Academia vigere audio, etiam harum iam causarum cognitio exercitatioque celebratur — alterum vero tantummodo in prima arte tradenda nominant et oratoris esse dicunt; sed neque vim neque naturam eius nec partis nec genera proponunt, ut praeteriri omnino fuerit satius quam attemptatum deseri; nunc enim inopia reticere intelleguntur, tum iudicio viderentur.
29 omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi, [de
111 qua quaeri et disceptari potest,] sive in infinitis consultationibus disceptatur sive in eis causis, quae in civitate et forensi disceptatione versantur; neque est ulla, quae non aut ad cognoscendi aut ad agendi vim rationemque
112 referatur; nam aut ipsa cognitio rei scientiaque perquiritur, ut virtus suamne propter dignitatem àn propter fructum aliquem expetatur; aut agendi consilium ex-
113 quiritur, ut sitne sapienti capessenda res publica. cognitionis autem tres modi, coniectura, definitio et, ut ita dicam, consecutio: nam quid in re sit, coniectura quaeritur, ut illud, sitne in humano genere sapientia; quam autem vim quaeque res habeat, definitio explicat, ut si quaeratur, quid sit sapientia; consecutio autem tractatur, cum quid quamque rem sequatur, anquiritur, ut illud,
114 sitne aliquando mentiri boni viri. redeunt rursus ad coniecturam eamque in quattuor genera dispertiunt; nam aut quid sit quaeritur, hoc modo: naturane sit ius inter homines an in opinionibus; aut, quae sit origo cuiusque rei, ut quod sit initium legum aut rerum publicarum; aut causa et ratio, ut si quaeratur, cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant; aut de immutatione, ut, si disputetur, num interire virtus in homine aut num
115 in vitium possit convertere. definitionis autem sunt disceptationes aut, cum quaeritur, quid in communi mente quasi impressum sit, ut si disseratur, idne sit ius, quod maximae parti sit utile; aut, cum quid cuiusque sit proprium exquiritur, ut ornate dicere propriumne sit oratoris an id etiam aliquis praeterea possit, aut, cum res distribuitur in partis, ut si quaeratur, quot sint genera rerum expetendarum, ut sintne tria, corporis, animi

externarumque rerum, aut, cum, quae forma et quasi naturalis nota cuiusque sit, describitur, ut si quaeratur avari species, seditiosi, gloriosi. consecutionis autem 116
duo prima quaestionum genera ponuntur; nam aut simplex est disceptatio, ut si disseratur, expetendane sit gloria, aut ex comparatione laus an divitiae magis expetendae sint; simplicium autem sunt tres modi: de expetendis fugiendisve rebus, ut expetendine honores sint, num fugienda paupertas; de aequo aut iniquo, ut aequumne sit ulcisci iniurias etiam propinquorum; de honesto aut turpi, ut hoc, sitne honestum gloriae causa mortem obire. comparationis autem duo sunt modi: unus, 117
cum idemne sit an aliquid intersit quaeritur; ut metuere et vereri, ut rex et tyrannus, ut adsentator et amicus; alter, cum quid praestet aliud alii quaeritur, ut illud, optimine cuiusque sapientes an populari laude ducantur. atque hae quidem disceptationes, quae ad cognitionem referuntur, sic fere a doctissimis hominibus describuntur; quae vero referuntur ad agendum, aut in officii 30
disceptatione versantur, quo in genere, quid rectum fa- 118
ciendumque sit quaeritur, cui loco omnis virtutum et vitiorum est silva subiecta, aut in animorum aliqua permotione aut gignenda aut sedanda tollendave tractantur. huic generi subiectae sunt cohortationes, obiurgationes, consolationes, miserationes omnisque ad omnem animi motum et impulsio et, si ita res feret, mitigatio. expli- 119
catis igitur his generibus ac modis disceptationum omnium nihil sane ad rem pertinet, si qua in re discrepavit ab Antonii divisione nostra partitio: eadem sunt membra in utriusque disputatione, sed paulo secus a me atque ab illo partita ac tributa. nunc ad reliqua progrediar meque ad meum munus pensumque revocabo. nam ex illis locis, quos exposuit Antonius, omnia sunt ad quaeque genera quaestionum argumenta sumenda; sed aliis generibus alii loci magis erunt apti; de quo non tam quia longum est quam quia perspicuum est, dici nihil est necesse. ornatissimae sunt igitur orationes eae, quae 120
latissime vagantur et [a privata et] a singulari controversia se ad universi generis vim explicandam conferunt [et convertunt], ut ei, qui audiunt, natura et genere et

universa re cognita de singulis reis et criminibus et
121 litibus statuere possint. hanc ad consuetudinem exer-
citationis vos, adulescentes, est cohortatus Antonius at-
que a minutis angustisque concertationibus ad omnem
vim varietatemque vos disserendi traducendos putavit;
qua re non est paucorum libellorum hoc munus, ut ei,
qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrantur, neque
Tusculani atque huius ambulationis antemeridianae aut
nostrae pomeridianae sessionis; non enim solum acuenda
nobis neque procudenda lingua est, sed onerandum com-
plendumque pectus maximarum rerum et plurimarum
31 suavitate, copia, varietate. nostra est enim — si modo
122 nos oratores, si in civium disceptationibus, si in pericu-
lis, si in deliberationibus publicis adhibendi auctores et
principes sumus — nostra est, inquam, omnis ista pru-
dentiae doctrinaeque possessio, in quam homines quasi
caducam atque vacuam abundantes otio, nobis occupatis,
involaverunt atque etiam aut inridentes oratorem, ut ille
in Gorgia Socrates, cavillantur aut aliquid de oratoris
arte paucis praecipiunt libellis eosque rhetoricos inscri-
bunt, quasi non illa sint propria rhetorum, quae ab
eisdem de iustitia, de officio, de civitatibus instituendis
et regendis, de omni vivendi [denique etiam de naturae]
123 ratione dicuntur; quae quoniam iam aliunde non possu-
mus, sumenda sunt nobis ab eis ipsis, a quibus expilati
sumus; dum modo illa ad hanc civilem scientiam, quo
pertinent et quam intuentur, transferamus, neque, ut
ante dixi, omnem teramus in his discendis rebus aeta-
tem; sed cum fontis viderimus, quos nisi qui celeriter
cognorit, numquam cognoscet omnino, tum, quotiens-
cumque opus erit, ex eis tantum, quantum res petet,
124 hauriemus; nam neque tam est acris acies in naturis ho-
minum et ingeniis, ut res tantas quisquam nisi monstra-
tas possit videre, neque tanta tamen in rebus obscuritas,
ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo
aspexerit. in hoc igitur tanto tam immensoque campo
cum liceat oratori vagari libere atque ubicumque con-
stiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis appa-
125 ratus ornatusque dicendi; rerum enim copia verborum
copiam gignit; et, si est honestas in rebus ipsis, de

ibus dicitur, exsistit [ex re] naturalis quidam splen-r in verbis. sit modo is, qui dicet aut scribet, insti-tus liberaliter educatione doctrinaque puerili et flagret udio et a natura adiuvetur et in universorum generum finitis disceptationibus exercitatus ornatissimos scripto-s oratoresque ad cognoscendum imitandumque delege-, ne ille haud sane, quem ad modum verba struat et luminet, a magistris istis requiret; ita facile in rerum undantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa, modo est, excitabitur.'

Hic Catulus 'di immortales,' inquit 'quantam rerum 32
rietatem, quantam vim, quantam copiam, Crasse, com- 126
lexus es quantisque ex angustiis oratorem educere au-s es et in maiorum suorum regno conlocare! namque os veteres doctores auctoresque dicendi nullum genus sputationis a se alienum putasse accepimus semperque se in omni orationis ratione versatos; ex quibus Eleus 127
ippias, cum Olympiam venisset maxima illa quinquen-li celebritate ludorum, gloriatus est cuncta paene au-ente Graecia nihil esse ulla in arte rerum omnium od ipse nesciret; nec solum has artis, quibus liberales octrinae atque ingenuae continerentur, geometriam, mu-cam, litterarum cognitionem et poëtarum atque illa, quae e naturis rerum, quae de hominum moribus, quae de bus publicis dicerentur, * sed anulum, quem haberet, llium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, sua anu confecisse. scilicet nimis hic quidem est progres- 128
us, sed ex eo ipso est coniectura facilis, quantum sibi li oratores de praeclarissimis artibus appetierint, qui e sordidiores quidem repudiarint. quid de Prodico Ceo, e Thrasymacho Calchedonio, de Protagora Abderita oquar? quorum unus quisque plurimum temporibus illis tiam de natura rerum et disseruit et scripsit. ipse ille 129
Leontinus Gorgias, quo patrono, ut Plato voluit, philo-sopho succubuit orator, qui aut non est victus umquam Socrate neque sermo ille Platonis verus est; aut, si est [victus], eloquentior videlicet fuit et disertior Socra-tes et, ut tu appellas, copiosior et melior orator — sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quaecumque n disceptationem quaestionemque vocetur, se copiosis-

sime dicturum esse profitetur; isque princeps ex
bus ausus est in conventu poscere qua de re q
vellet audire; cui tantus honos habitus est a G
soli ut ex omnibus Delphis non inaurata statu
130 aurea statueretur. sed hi, quos nominavi, multique
terea summi dicendi doctores uno tempore fueru
quibus intellegi potest ita se rem habere, ut tu, C
dicis, oratorisque nomen apud antiquos in Graecia 1
131 quadam vel copia vel gloria floruisse; quo quidem
dubito tibine plus laudis an Graecis vituperationi
tuam esse tribuendum: cum tu in alia lingua ac m
natus occupatissima in civitate vel privatorum n
paene omnibus vel orbis terrae procuratione ac s
imperii gubernatione districtus tantam vim rerum
tionemque comprehenderis eamque omnem cum
qui consilio et oratione in civitate valeat, scientia
exercitatione sociaris; illi nati in litteris ardentesq
studiis, otio vero diffluentes, non modo nihil acquis
sed ne relictum quidem et traditum et suum con
33 verint.' tum Crassus 'non in hac' inquit 'una, C
132 re, sed in aliis etiam compluribus distributione p
ac separatione magnitudines sunt artium diminuta
tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous,
tum alios medicos, qui morbis, alios, qui volne
alios, qui oculis mederentur? num geometriam E
aut Archimede, num musicam Damone aut Arist
num ipsas litteras Aristophane aut Callimacho tra
tam discerptas fuisse, ut nemo genus universum
plecteretur atque ut alius aliam sibi partem in qu
133 boraret seponeret? equidem saepe hoc audivi de
et de socero meo, nostros quoque homines, qui ex
sapientiae gloria vellent, omnia, quae quidem tum
civitas nosset, solitos esse complecti. meminera
Sex. Aelium; M'. vero Manilium nos etiam tran
vidimus ambulantem foro; quod erat insigne eum
id faceret, facere civibus suis omnibus consilii sui co
ad quos olim et ita ambulantis et in solio sedentis
sic adibatur, non solum ut de iure civili ad eos,
etiam de filia conlocanda, de fundo emendo, [de
colendo,] de omni denique aut officio aut negot

ferretur. haec fuit P. Crassi illius veteris, haec Ti. Co- 134
runcanii, haec proavi generi mei, Scipionis prudentissimi hominis sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur; eidemque et in senatu et apud populum et in causis amicorum et domi et militiae consilium suum
fidemque praestabant. quid enim M. Catoni praeter 135
hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adventiciam defuit? num, quia ius civile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, iuris scientiam neglegebat? utroque in genere et elaboravit et praestitit. num propter hanc ex privatorum negotiis conlectam gratiam tardior in re publica capessenda fuit? nemo apud populum fortior, nemo melior senator; idem facile optimus imperator; denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri discive potuit, quod ille non cum investigarit et
scierit tum etiam conscripserit. nunc contra plerique ad 136
honores adipiscendos et ad rem publicam gerendam nudi veniunt atque inermes, nulla cognitione rerum, nulla scientia ornati; sin aliquis excellit unus e multis, effert se, si unum aliquid adfert, aut bellicam virtutem aut usum aliquem militarem; quae sane nunc quidem obsoleverunt; aut iuris scientiam, ne eius quidem universi; nam pontificium, quod est coniunctum, nemo discit; aut eloquentiam, quam in clamore et in verborum cursu positam putant; omnium vero bonarum artium, denique virtutum ipsarum societatem cognationemque non norunt.
sed ut ad Graecos referam orationem, quibus carere hoc 34
quidem sermonis genere non possumus — nam ut virtutis 137
a nostris, sic doctrinae sunt ab illis exempla petenda — septem fuisse dicuntur uno tempore, qui sapientes et haberentur et vocarentur: hi omnes praeter Milesium Thalen civitatibus suis praefuerunt. quis doctior eisdem temporibus illis aut cuius eloquentia litteris instructior fuisse traditur quam Pisistrati? qui primus Homeri libros confusos antea sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus: non fuit ille quidem civibus suis utilis, sed ita eloquentia floruit, ut litteris doctrinaque praestaret.
quid Pericles? de cuius dicendi vi sic accepimus, ut, 138
cum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro sa-

lute patriae severius, tamen id ipsum, quod ille c
popularis homines diceret, populare omnibus et ir
dum videretur; cuius in labris veteres comici, etiam
illi male dicerent (quod tum Athenis fieri licebat,) l
rem habitasse dixerunt tantamque in eodem vim fu
ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi aculeos q
dam relinqueret. at hunc non declamator aliqui
clepsydram latrare docuerat, sed, ut accepimus, Cl
menius ille Anaxagoras vir summus in maximarum
rum scientia: itaque hic doctrina, consilio, eloqu
excellens quadraginta annis praefuit Athenis et url
139 eodem tempore et bellicis rebus. quid Critias?
Alcibiades? civitatibus quidem suis non boni, sed
docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disp
tionibus eruditi? quis Dionem Syracosium doctrinis
nibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille
linguae solum, verum etiam animi ac virtutis mag
ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. al
igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Is
tes clarissimum virum Timotheum Cononis praesta
simi imperatoris filium, summum ipsum imperat
hominemque doctissimum? aut aliis Pythagorius ille
sis Thebanum Epaminondam, haud scio an sum
virum unum omnis Graeciae? aut Xenophon Agesil
aut Philolaus Archytam Tarentinum? aut ipse Py
goras totam illam veterem Italiae Graeciam, quae q
35 dam magna vocitata est? equidem non arbitror; sic
140 video, unam quandam omnium rerum, quae essent
mine erudito dignae atque eo, qui in re publica v
excellere, fuisse doctrinam; quam qui accepissen
cidem ingenio [ad pronuntiandum] valuissent et s
dicendum quoque non repugnante natura dedissent,
141 quentia praestitisse. itaque ipse Aristoteles cum fl
Isocratem nobilitate discipulorum videret, [quod
suas disputationes a causis forensibus et civilibu
inanem sermonis elegantiam transtulisset,] mutavi
pente totam formam prope disciplinae suae versu
quendam Philoctetae paulo secus dixit: ille enim t
sibi ait esse tacere, cum barbaros, hic autem, cum
cratem pateretur dicere; itaque ornavit et inlust

ctrinam illam omnem rerumque cognitionem cum oranis exercitatione coniunxit. neque vero hoc fugit saentissimum regem Philippum, qui hunc Alexandro filio ctorem accierit, a quo eodem ille et agendi acciperet aecepta et eloquendi. nunc sive qui volet, eum philo- 142
phum, qui copiam nobis rerum orationisque tradat, per e appellet oratorem licet; sive hunc oratorem, quem o dico sapientiam iunctam habere eloquentiae, philophum appellare malet, non impediam; dum modo hoc nstet, neque infantiam eius, qui rem norit, sed eam plicare dicendo non queat, neque inscientiam illius, i res non suppetat, verba non desint, esse laudandam; orum si alterum sit optandum, malim equidem indirtam prudentiam quam stultitiam loquacem; sin quae- 143
imus quid unum excellat ex omnibus, docto oratori lma danda est; quem si patiuntur eundem esse philoophum, sublata controversia est; sin eos diiungent, hoc runt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum mnis scientia, in philosophorum autem cognitione non ontinuo inest eloquentia; quae quamvis contemnatur ab is, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus dferre videatur.' haec cum Crassus dixisset, parumper t ipse conticuit et ceteris silentium fuit.

Tum Cotta 'equidem,' inquit 'Crasse, non possum 36 144
ueri, quod mihi videare aliud quiddam et non id, quod sceperis, disputasse; plus enim aliquanto attulisti, quam bi erat attributum a nobis ac denuntiatum; sed certe t eae partes fuerunt tuae, de inlustranda oratione ut dieres, et eras ipse iam ingressus atque in quattuor paris omnem orationis laudem discripseras, cum de duaus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse dicebas, ceeriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras, uem ad modum primum ornate, deinde etiam apte diceemus: quo cum ingressus esses, repente te quasi qui- 145
lam aestus ingenii tui procul a terra abripuit atque in ltum a conspectu paene hominum abstraxit; omnem nim rerum scientiam complexus non tu quidem eam obis tradidisti; neque enim fuit tam exigui temporis; ed apud hos quid profeceris nescio, me quidem in Acalemiam totum compulisti, in qua velim sit illud, quod

saepe posuisti, ut non necesse sit consumere aetate
que ut possit is illa omnia cernere, qui tantum
aspexerit; sed etiamsi est aliquando spissius aut e
sum tardior, profecto numquam conquiescam nequ
fatigabor ante, quam illorum ancipitis vias ration
et pro omnibus et contra omnia disputandi perce
146 tum Caesar 'unum' inquit 'me ex tuo sermone ma
Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non cito
didicisset, numquam omnino posse perdiscere; ut
non sit difficile periclitari et aut statim percipere
quae tu verbis ad caelum extulisti, aut, si non pot
tempus non perdere, cum tamen his nostris possim
147 contentus.' hic Sulpicius 'ego vero,' inquit 'Crass
que Aristotelem istum neque Carneadem nec ph
phorum quemquam desidero, vel me licet exis
desperare ista posse perdiscere vel, id quod facio,
temnere: mihi rerum forensium et communium vo
haec cognitio satis magna est ad eam, quam s
eloquentiam; ex qua ipsa tamen permulta nescio;
tum denique, cum causa aliqua, quae a me dicend
desiderat, quaero. quam ob rem, nisi forte es ia
fessus et si tibi non graves sumus, refer ad illa te,
ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent;
ego ex te audire volui, non ut desperarem me elo
37 tiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.'
148 Crassus 'pervolgatas res requiris' inquit 'et tib
incognitas, Sulpici: quis enim de isto genere no
cuit, non instituit, non scriptum etiam reliquit
geram morem et ea dumtaxat, quae mihi nota
breviter exponam tibi; censebo tamen ad eos, qui
res et inventores sunt harum sane minutarum r
revertendum.

149 Omnis igitur oratio conficitur ex verbis; quoru
mum nobis ratio simpliciter videnda est, deinde
iuncte. nam est quidam ornatus orationis, qui e
gulis verbis est; alius, qui ex continuatis [coniu
constat. ergo utemur verbis aut eis, quae propri
et certa quasi vocabula rerum, paene una nata cu
bus ipsis; aut eis, quae transferuntur et quasi
in loco conlocantur; aut eis, quae novamus et fa

ipsi. in propriis igitur est [verbis] illa laus oratoris, ut 150
abiecta atque obsoleta fugiat, lectis atque inlustribus utatur, in quibus plenum quiddam et sonans inesse videatur. sed in hoc verborum genere [propriorum] delectus est habendus quidam atque is aurium quodam iudicio ponderandus est; in quo consuetudo etiam bene loquendi
valet plurimum; itaque hoc, quod volgo de oratoribus 151
ab imperitis dici solet 'bonis hic verbis,' aut 'aliquis non bonis utitur,' non arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu iudicatur: in quo non magna laus est vitare vitium, quamquam est magnum, verum tamen hoc quasi solum quoddam atque fundamentum
est, verborum usus et copia bonorum; sed quid ipse 152
aedificet orator et in quo adiungat artem, id esse nobis
quaerendum [atque explicandum] videtur. tria sunt igi- 38
tur in verbo simplici, quae orator adferat ad inlustrandam atque exornandam orationem: aut inusitatum ver-
bum aut novatum aut translatum. inusitata sunt prisca 153
fere ac vetustate ab usu cotidiani sermonis iam diu intermissa, quae sunt poëtarum licentiae liberiora quam nostrae; sed tamen raro habet etiam in oratione poëticum aliquod verbum dignitatem. neque enim illud fugerim dicere, ut Caelius 'qua tempestate Poenus in Italiam venit,' nec 'prolem' aut 'subolem' aut 'fari' aut 'nuncupare' aut, ut tu soles, Catule, 'non rebar' aut 'opinabar;' aut alia multa, quibus loco positis grandior atque antiquior ora-
tio saepe videri solet. novantur autem verba, quae ab 154
eo, qui dicit, ipso gignuntur ac fiunt, vel coniungendis verbis, ut haec:

tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat.
num non vis huius me versutiloquas malitias .....

videtis enim et 'versutiloquas' et 'expectorat' ex coniunctione facta esse verba, non nata; vel [saepe] sine coniunctione [verba novantur] ut 'ille senius ne desertus,' ut 'di
genitales,' ut 'bacarum ubertate incurvescere.' tertius ille 155
modus transferendi verbi late patet, quem necessitas genuit inopia coacta et angustiis, post autem iucunditas delectatioque celebravit; nam ut vestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem, sic verbi translatio

instituta est inopiae causa, frequentata delectationis. n
gemmare vitis, luxuriem esse in herbis, laetas sege
etiam rustici dicunt; quod enim declarari vix verbo p
prio potest, id translato cum est dictum, inlustrat
quod intellegi volumus, eius rei, quam alieno verbo
156 suimus, similitudo. ergo hae translationes quasi mut
tiones sunt, cum quod non habeas aliunde sumas, il
paulo audaciores, quae non inopiam indicant, sed c
tioni splendoris aliquid arcessunt; quarum ego quid
39 bis aut inveniendi rationem aut genera ponam? simil
157 dinis est ad verbum unum contracta brevitas, q
verbum in alieno loco tamquam in suo positum si ag
scitur, delectat, si simile nihil habet, repudiatur;
ea transferri oportet, quae aut clariorem faciunt rem,
illa [omnia]:

inhorrescit mare,
tenebrae conduplicantur, noctisque et nimbûm occa
nigror,
flamma inter nubis coruscat, caelum tonitru contre
grando mixta imbri largifico subita praecipitans ca
undique omnes venti erumpunt, saevi exsistunt turbi
fervit aestu pelagus:

omnia fere, quo essent clariora, translatis per simil
158 dinem verbis dicta sunt; aut quo significatur magis
tota sive facti alicuius sive consilii, ut ille, qui occul
tem consulto, ne id, quod ageretur, intellegi posset, c
bus translatis verbis similitudine ipsa indicat:

quandoquidem is se circumvestit dictis, saepit se d

non numquam etiam brevitas translatione conficitur,
illud 'si telum manu fugit:' imprudentia teli missi l
vius propriis verbis exprimi non potuit, quam est
159 significata translato. hoc in genere persaepe mihi
mirandum videtur quid sit, quod omnes translatis
alienis magis delectentur verbis quam propriis et s
40 nam si res suum nomen et vocabulum proprium
habet, ut pes in navi, ut nexum, quod per libram agi
ut in uxore divortium, necessitas cogit, quod non
beas, aliunde sumere; sed in suorum verborum max
copia tamen homines aliena multo magis, si sunt rati
160 translata, delectant. id accidere credo, vel quod ing

specimen est quoddam transilire ante pedes posita et alia longe repetita sumere; vel quod is, qui audit, alio ducitur cogitatione neque tamen aberrat, quae maxima est delectatio; vel quod singulis verbis res ac totum simile conficitur; vel quod omnis translatio, quae quidem sumpta ratione est, ad sensus ipsos admovetur, maxime oculorum, qui est sensus acerrimus. nam et odor ur- 161
banitatis et mollitudo humanitatis et murmur maris et dulcitudo orationis sunt ducta a ceteris sensibus; illa vero oculorum multo acriora, quae paene ponunt in conspectu animi, quae cernere et videre non possumus; nihil est enim in rerum natura, cuius nos non in aliis rebus possimus uti vocabulo et nomine; unde enim simile duci potest, potest autem ex omnibus, indidem verbum unum, quod similitudinem continet, translatum lumen adferre orationi. quo in genere primum est fugienda 162
dissimilitudo: 'caeli ingentes fornices': quamvis sphaeram in scenam, ut dicitur, attulerit Ennius, tamen in sphaera fornicis similitudo non potest inesse;

vive, Ulixes; dum licet:
oculis postremum lumen radiatum rape!

non dixit 'cape,' non 'pete' — haberet enim moram sperantis diutius esse victurum — sed 'rape:' hoc verbum est ad id aptatum, quod ante dixerat, 'dum licet.' deinde 41
163 videndum est ne longe simile sit ductum: 'Syrtim patrimonii,' scopulum libentius dixerim; 'Charybdim bonorum,' voraginem potius; facilius enim ad ea, quae visa, quam ad illa, quae audita sunt, mentis oculi feruntur; et quoniam haec vel summa laus est in verbis transferendis, ut sensum feriat id, quod translatum sit, fugienda est omnis turpitudo earum rerum, ad quas eorum animos, qui audient, trahet similitudo: nolo dici morte Africani 164
'castratam' esse rem publicam, nolo 'stercus curiae' dici Glauciam; quamvis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis; nolo esse aut maius, quam res postulet: 'tempestas comissationis;' aut minus: 'comissatio tempestatis;' nolo esse verbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum:

quidnam est, obsecro? quid te adirier abnutas?

melius esset vetas, prohibes, absterres; quoniam ille dixerat:

ilico istic,
ne contagio mea bonis umbrave obsit ....

165 atque etiam, si vereare, ne paulo durior translatio esse videatur, mollienda est praeposito saepe verbo; ut si olim, M. Catone mortuo, 'pupillum' senatum quis relictum diceret, paulo durius; sin, 'ut ita dicam, pupillum,' aliquanto mitius: etenim verecunda debet esse translatio, ut deducta esse in alienum locum, non inrupisse, atque
166 ut precario, non vi, venisse videatur. modus autem nullus est florentior in singulis verbis nec qui plus luminis adferat orationi; nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo translato, sed ex pluribus continuatis conectitur, ut aliud dicatur, aliud intellegendum sit:

neque me patiar
iterum ad unum scopulum ut olim classem Achivom
offendere.

atque illud,

erras, erras; nam exsultantem te et praefidentem tibi
repriment validae legum habenae atque imperi insistent
iugo.

167 sumpta re simili verba illius rei propria deinceps in rem
42 aliam, ut dixi, transferuntur. est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est; etenim hoc fere genere fiunt ea, quae dicuntur aenigmata; non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est, in continuatione verborum. ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet [sed in oratione]:

Africa terribili tremit horrida terra tumultu;

[pro Afris est sumpta Africa,] neque enim factum est verbum, ut 'mare saxifragis undis;' neque translatum, ut 'mollitur mare;' sed ornandi causa proprium proprio commutatum:

desine, Roma, tuos hostis ....

et

testes sunt campi magni .....

gravis est modus in ornatu orationis et saepe sumendus;

ex quo genere haec sunt, Martem belli esse communem, Cererem pro frugibus, Liberum appellare pro vino, Neptunum pro mari, curiam pro senatu, campum pro comitiis, togam pro pace, arma ac tela pro bello; quo item in ge- 168
nere et virtutes et vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur 'luxuries quam in domum inrupit,' et 'quo avaritia penetravit;' aut 'fides valuit, iustitia confecit.' videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo commutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatius; cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intellegi volumus aliquid aut ex parte totum, ut pro aedificiis cum parietes aut tecta dicimus; aut ex toto partem, ut cum unam turmam equitatum populi Romani dicimus; aut ex uno pluris:

at Romanus homo, tamenetsi res bene gesta est
corde suo trepidat;

aut cum ex pluribus intellegitur unum:

nos sumu' Romani, qui fuvimus ante Rudini.

aut quocumque modo, non ut dictum est, in eo genere intellegitur, sed ut sensum est. abutimur saepe etiam 43
verbo non tam eleganter quam in transferendo, sed 169
etiamsi licentius, tamen [interdum] non impudenter; ut cum grandem orationem pro longa, minutum animum pro parvo dicimus. verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quae ex pluribus, ut exposui, translationibus conexa sunt? haec autem, quae aut immutata esse dixi aut aliter intellegenda ac dicerentur, sunt translata quodam modo; ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus 170
atque laus tribus exsistat ex rebus: si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit; aut factum vel coniunctione vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique parcendum; aut translatum, quod maxime tamquam stellis quibusdam notat et inluminat orationem.

Sequitur continuatio verborum, quae duas res maxime, 171
conlocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat. conlocationis est componere et struere verba sic, ut neve asper eorum concursus neve hiulcus sit, sed quodam modo coagmentatus et levis; in quo [lepide] soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit [Lucilius]:

quam lepide λέξεις compostae! ut tesserulae omnes
arte pavimento atque emblemate vermiculato.

quae cum dixisset in Albucium inludens, ne a me quidem abstinuit:

Crassum habeo generum, ne rhetoricotero' tu sis.

quid ergo? iste Crassus, quoniam eius abuteris nomine,
quid efficit? illud quidem; scilicet, ut ille volt et ego
vellem, melius aliquanto quam Albucius: verum in me
172 quidem lusit ille, ut solet. sed est tamen haec conloca-
tio servanda verborum, de qua loquor; quae iunctam
orationem efficit, quae cohaerentem, quae levem, quae
aequabiliter fluentem, [id adsequemini] si [verba] ex-
trema cum consequentibus primis ita iungentur, ut neve
44 aspere concurrant neve vastius diducantur. hanc dili-
173 gentiam subsequitur modus etiam et forma verborum,
quod iam vereor ne huic Catulo videatur esse puerile;
versus enim veteres illi in hac soluta oratione prope-
modum, hoc est, numeros quosdam nobis esse adhiben-
dos putaverunt: interspirationis enim, non defatigationis
nostrae neque librariorum notis, sed verborum et sen-
tentiarum modo interpunctas clausulas in orationibus esse
voluerunt; idque princeps Isocrates instituisse fertur, ut
inconditam antiquorum dicendi consuetudinem delectatio-
nis atque aurium causa, quem ad modum scribit disci-
174 pulus eius Naucrates, numeris astringeret; nam quae
[haec duo] musici, qui erant quondam idem poëtae,
machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum, ut
et verborum numero et vocum modo [delectatione] vin-
cerent aurium satietatem — haec igitur duo, vocis dico
moderationem et verborum conclusionem, quoad oratio-
nis severitas pati posset, a poëtica ad eloquentiam tra-
175 ducenda duxerunt; in quo illud est maximum, quod ver-
sus in oratione si efficitur coniunctione verborum, vitium
est, et tamen eam coniunctionem sicuti versum numerose
cadere et quadrare et perfici volumus, neque est ex
multis res una, quae magis oratorem ab imperito dicendi
ignaroque distinguat, quam quod ille rudis incondite
fundit [quantum potest] et id, quod dicit, spiritu, non
arte determinat, orator autem sic inligat sententiam ver-
bis, ut eam numero quodam complectatur et astricto et

soluto. nam cum vinxit forma et modis, relaxat et libe- 176
rat immutatione ordinis, ut verba neque adligata sint
quasi certa aliqua lege versus neque ita soluta, ut vagentur. quonam igitur modo [tantum munus insistemus, ut] 45
arbitramur nos hanc vim numerose dicendi consequi posse? non est res tam difficilis quam necessaria; nihil est enim tam tenerum neque tam flexibile neque quod tam facile sequatur quocumque ducas quam oratio: ex hac versus, ex hac eadem dispares numeri conficiuntur; 177
ex hac haec etiam soluta variis modis multorumque generum oratio; non enim sunt alia sermonis, alia contentionis verba, neque ex alio genere ad usum cotidianum, alio ad scenam pompamque sumuntur; sed ea nos cum iacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium formamus et fingimus; itaque tum graves sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tenemus: sic institutam nostram sententiam sequitur orationis genus idque ad omnem aurium voluptatem et animorum motum mutatur et vertitur. sed ut in plerisque 178
rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata, sic in oratione, ut ea, quae maximam utilitatem in se continerent, plurimum eadem haberent vel dignitatis vel saepe etiam venustatis. incolumitatis ac salutis omnium causa videmus hunc statum esse huius totius mundi atque naturae, rotundum ut caelum terraque ut media sit eaque sua vi nutuque teneatur, sol ut circumferatur, ut accedat ad brumale signum et inde sensim ascendat in diversam partem; ut luna accessu et recessu [suo] solis lumen accipiat; ut eadem spatia quinque stellae dispari motu cursuque conficiant: haec tantam habent vim, paulum ut im- 179
mutata cohaerere non possint, tantam pulcritudinem, ut nulla species ne cogitari quidem possit ornatior. referte nunc animum ad hominum vel etiam ceterarum animantium formam et figuram: nullam partem corporis sine aliqua necessitate adfictam totamque formam quasi perfectam reperietis arte, non casu. quid in arboribus, 46
in quibus non truncus, non rami, non folia sunt denique nisi ad suam retinendam conservandamque naturam? nusquam tamen est ulla pars nisi venusta. linquamus na- 180
turam artisque videamus: quid tam in navigio necessa-

rium quam latera, quam cavernae, quam prora, quam
puppis, quam antennae, quam vela, quam mali? quae
tamen hanc habent in specie venustatem, ut non solum
salutis, sed etiam voluptatis causa inventa esse videan-
tur. columnae templa et porticus sustinent; tamen ha-
bent non plus utilitatis quam dignitatis: Capitolii fasti-
gium illud et ceterarum aedium non venustas, sed neces-
sitas ipsa fabricata est, tamen, cum esset habita ratio,
quem ad modum ex utraque tecti parte aqua delabere-
tur, utilitatem templi fastigii dignitas consecuta est; ut,
etiamsi in caelo Capitolium statueretur, ubi imber esse
non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum
181 fuisse videatur. hoc in omnibus item partibus orationis
evenit, ut utilitatem ac prope necessitatem suavitas quae-
dam et lepos consequatur; clausulas enim atque inter-
puncta verborum animae interclusio atque angustiae spi-
ritus attulerunt: id inventum ita est suave, ut, si cui sit
infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba
nolimus; id enim auribus nostris gratum est [inventum],
quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam
47 182 facile esse posset. longissima est igitur complexio ver-
borum, quae volvi uno spiritu potest; sed hic naturae
modus est, artis alius. iam cum sint numeri plures,
iambum et trochaeum frequentem segregat ab oratore
Aristoteles, Catule, vester, qui natura tamen incurrunt
ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt in-
signes percussiones eorum numerorum et minuti pedes.
qua re primum ad heroum nos [dactyli et anapaesti et
spondei pedem] invitat: in quo impune progredi licet
duo dumtaxat pedes aut paulo plus, ne plane in versum
aut similitudinem versuum incidamus: 'altae sunt ge-
minae, quibus' hi tres [heroi] pedes in principia con-
183 tinuandorum verborum satis decore cadunt. probatur
autem ab eodem illo maxime paeon, qui est duplex:
nam aut a longa oritur, quam tres breves consequuntur,
ut haec verba 'desinite, incipite, comprimite,' aut a
brevibus deinceps tribus, extrema producta atque longa,
sicut illa sunt 'domuerant, sonipedes;' atque illi [phi-
losopho] ordiri placet a superiore paeone, posteriore
finire; est autem paeon hic [posterior] non syllabarum

numero, sed aurium mensura, quod est acrius iudicium
et certius, par fere cretico, qui est ex longa et brevi et
longa: ut

quid petam praesidi, aut exsequar? quove nunc ....

a quo numero exorsus est Fannius: 'si, Quirites, minas
illius.' hunc ille clausulis aptiorem putat, quas volt
longa plerumque syllaba terminari. neque vero haec tam 48
acrem curam diligentiamque desiderant, quam est illa 184
poëtarum; quos necessitas cogit et ipsi numeri ac modi
sic verba versu includere, ut nihil sit ne spiritu quidem
minimo brevius aut longius, quam necesse est: liberior
est oratio et plane, ut dicitur, sic est vere soluta, non ut
fugiat tamen aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa mo-
deretur. namque ego illud adsentior Theophrasto, qui
putat orationem, quae quidem sit polita atque facta quo-
dam modo, non astricte, sed remissius numerosam esse
oportere; etenim, sicut ille suspicatur, ex istis modis, 185
quibus hic usitatus versus efficitur, post anapaestus, pro-
cerior quidam numerus, effloruit, inde ille licentior et
divitior fluxit dithyrambus, cuius membra et pedes, ut
ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa; et, si
numerosum est in omnibus sonis atque vocibus, quod
habet quasdam impressiones et quod metiri possumus
intervallis aequalibus, recte genus hoc numerorum, dum
modo ne continuum sit, in orationis laude ponetur; nam
si rudis et impolita putanda est illa sine intervallis lo-
quacitas perennis et profluens, quid est aliud causae cur
repudietur, nisi quod hominum auribus vocem natura
modulatur ipsa? quod fieri, nisi inest numerus in voce,
non potest. numerus autem in continuatione nullus est; 186
distinctio et aequalium et saepe variorum intervallorum
[percussio] numerum conficit, quem in cadentibus guttis,
quod intervallis distinguuntur, notare possumus, in amni
praecipitante non possumus. quodsi continuatio verbo-
rum haec soluta multo est aptior atque iucundior, si est
articulis membrisque distincta, quam si continuata ac
producta, membra illa modificata esse debebunt, quae si
in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum
ambitus; sic enim has orationis conversiones Graeci no-
minant; qua re aut paria esse debent posteriora superio-

ribus, et extrema primis aut, quod etiam est me
49 iucundius, longiora. atque haec quidem ab eis pl
187 phis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta sunt;
co saepius testificor, ut auctoribus laudandis inep
crimen effugiam.' 'quarum tandem?' inquit Catulı
quid disputatione ista adferri potest elegantius aı
188 nino dici subtilius?' 'at enim vereor,' inquit Crass
haec aut difficiliora istis ad persequendum esse v
tur aut, quia non traduntur in volgari ista disc
nos ea maiora ac difficiliora videri velle videamur.'
Catulus 'erras,' inquit 'Crasse, si aut me aut
quemquam putas a te haec opera cotidiana et per
exspectare: ista, quae dicis, dici volumus; nequ
dici quam isto dici modo; neque tibi hoc pro me
sed pro his omnibus sine ulla dubitatione resp
189 'ego vero' inquit Antonius 'inveni iam, quem ne
in eo, quem scripsi, libello me invenisse [eloque
sed eo te ne laudandi quidem causa interpella
quid de hoc tam exiguo sermonis tui tempore verl
190 meo deminueretur.' 'hanc igitur' Crassus inqu
legem cum exercitatione tum stilo, qui et alia
maxime ornat ac limat, formanda nobis oratio es
que tamen hoc tanti laboris est, quanti videtur, ne
haec rhythmicorum aut musicorum acerrima norm
genda; efficiendum est illud modo nobis, ne fluat
ne vagetur, ne insistat interius, ne excurrat long
membris distinguatur, ut conversiones habeat abs
neque semper utendum est perpetuitate et quasi c
sione verborum, sed saepe carpenda membris mi
bus oratio est, quae tamen ipsa membra sunt n
191 vincienda; neque vos paeon aut herous ille con
ipsi occurrent orationi; ipsi, inquam, se offerent
spondebunt non vocati; consuetudo modo illa si
bendi atque dicendi, ut [sententiae verbis finiantur
que] verborum iunctio nascatur a proceris num
liberis, maxime heroo aut paeone priore aut cretic
varie distincteque considat; notatur enim maxime
tudo in conquiescendo; et, si primi et postrem
pedes sunt hac ratione servati, medii possunt
modo ne circuitus ipse verborum sit aut brevior,

exspectent, aut longior, quam vires atque anima
ur; clausulas autem diligentius etiam servandas 50
rbitror quam superiora, quod in eis maxime per- 192
atque absolutio iudicatur; nam versus aeque prima
dia et extrema pars attenditur, qui debilitatur, in
mque est parte titubatum; in oratione autem pauci
cernunt, postrema plerique: quae quoniam appa-
t intelleguntur, varianda sunt, ne aut animorum
is repudientur aut aurium satietate. duo enim aut 193
ere sunt extremi servandi et notandi pedes, si modo
reviora et praecisa erunt superiora; quos aut cho-
ut heroos aut alternos esse oportebit aut in paeone
osteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cre-
horum vicissitudines efficient, ut neque ei satientur,
idient, fastidio similitudinis, nec nos id, quod fa-
s, opera dedita facere videamur. quodsi Antipater 194
idonius, quem tu probe, Catule, meministi, solitus
rsus hexametros aliosque variis modis atque nume-
ndere ex tempore tantumque hominis ingeniosi ac
ris valuit exercitatio, ut, cum se mente ac volun-
oniecisset in versum, verba sequerentur; quanto id
is in oratione, exercitatione et consuetudine adhi-
consequemur!
ud autem ne quis admiretur, quonam modo haec 195
s imperitorum in audiendo notet, cum in omni ge-
tum in hoc ipso magna quaedam est vis incredi-
ie naturae; omnes enim tacito quodam sensu sine
rte aut ratione quae sint in artibus ac rationibus
ac prava diiudicant; idque cum faciunt in picturis
signis et in aliis operibus, ad quorum intellegen-
a natura minus habent instrumenti, tum multo
dunt magis in verborum, numerorum vocumque iu-
quod ea sunt in communibus infixa sensibus nec
ı rerum quemquam funditus natura esse voluit ex-
n. itaque non solum verbis arte positis moventur 196
s, verum etiam numeris ac vocibus. quotus enim
ie est qui teneat artem numerorum ac modorum?
his si paulum modo offensum est, ut aut con-
one brevius fieret aut productione longius, theatra
eclamant. quid, hoc non idem fit in vocibus, ut a

multitudine et populo non modo catervae atque centus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes eicia
51 197 mirabile est, cum plurimum in faciendo intersit doctum et rudem, quam non multum differat in cando. ars enim cum a natura profecta sit, nisi n moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur; nih autem tam cognatum mentibus nostris quam nume que voces; quibus et excitamur et incendimur et le et languescimus et ad hilaritatem et ad tristitiam deducimur; quorum illa summa vis carminibus est et cantibus, non neglecta, ut mihi videtur, a Numa doctissimo maioribusque nostris, ut epularum sollem fides ac tibiae Saliorumque versus indicant; maxim tem a Graecia vetere celebrata. [quibus utinam s busque de rebus disputari quam de puerilibus his
198 borum translationibus maluissetis!] verum ut in volgus, si est peccatum, videt, sic, si quid in nostra tione claudicat, sentit; sed poëtae non ignoscit, concedit: tacite tamen omnes non esse illud, quod mus, aptum perfectumque cernunt. itaque illi vet sicut hodie etiam non nullos videmus, cum circuitu quasi orbem verborum conficere non possent, na quidem nuper vel posse vel audere coepimus, tern bina aut non nulli singula etiam verba dicebant; in illa infantia naturale illud, quod aures hominum fla bant, tenebant tamen, ut et illa essent paria, quae rent, et aequalibus interspirationibus uterentur.

52 199 Exposui fere, ut potui, quae maxime ad ornatum tionis pertinere arbitrabar. dixi enim de singul laude verborum, dixi de coniunctione eorum, di numero atque forma; sed si habitum [etiam] orat et quasi colorem aliquem requiritis, est et plena dam, sed tamen teres, et tenuis, non sine nerv viribus, et ea, quae particeps utriusque generis qu mediocritate laudatur; his tribus figuris insidere qu venustatis non fuco inlitus, sed sanguine diffusus
200 color. [tum] denique hic nobis [orator] ita confor dus est et verbis et sententiis, ut, quem ad modu utuntur armis aut palaestra, non solum sibi vitanc feriendi rationem esse habendam putant, sed etiar

ma venustate moveantur, sic verbis quidem ad aptam compositionem et decentiam, sententiis vero ad gravitatem orationis utatur [ut ei, qui in armorum tractatione versantur]. quod quidem vos etsi facitis, tamen admo- 201
nendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter, interdum factis, raro autem etiam [per]vetustis, in perpetua autem oratione, cum et coniunctionis levitatem et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio sententiarum atque verborum. formantur autem et verba et sententiae paene innumerabiliter, quod satis scio notum esse vobis; sed inter conformationem verborum et sententiarum hoc interest, quod verborum tollitur, si verba mutaris, sententiarum permanet, quibuscumque verbis uti velis. nam et commoratio una in re permul- 53 202
tum movet et inlustris explanatio rerumque, quasi gerantur, sub aspectum paene subiectio; quae et in exponenda re plurimum valet et ad inlustrandum id, quod exponitur, et ad amplificandum; ut eis, qui audient, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur; et huic contraria saepe percursio est et plus ad intellegendum, quam dixeris, significatio et distincte concisa brevitas et extenuatio et huic adiuncta inlusio a praeceptis Caesaris non abhorrens; et ab re digressio, 203
in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debebit; propositioque quid sis dicturus et ab eo, quod est dictum, seiunctio et reditus ad propositum et iteratio et rationis apta conclusio; tum augendi minuendive causa veritatis superlatio atque traiectio et rogatio atque huic finitima quasi percontatio expositioque sententiae suae; tum illa, quae maxime quasi inrepit in hominum mentis, alia dicentis ac significantis dissimulatio; quae est periucunda, cum in oratione non contentione, sed sermone tractatur; deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio vel ante vel postquam dixeris vel cum aliquid a te ipso reicias; prae- 204
munitio etiam est ad id, quod adgrediare, et traiectio in alium; communicatio, quae est quasi cum eis ipsis, apud

quos dicas, deliberatio; morum ac vitae imitati
personis vel sine illis, magnum quoddam orna
orationis et aptum ad animos conciliandos vel r
205 saepe autem etiam ad commovendos; personaru
inductio vel gravissimum lumen augendi; descripti
ris inductio, ad hilaritatem impulsio, anteoccupat
duo illa, quae maxime movent, similitudo et exe
digestio, interpellantis coërcitio, reticentia, comı
vox quaedam libera atque etiam effrenatio augendi
iracundia, obiurgatio, promissio, deprecatio, obs
declinatio brevis a proposito, non ut superior
gressio, purgatio, conciliatio, laesio, optatio at
secratio. his fere luminibus inlustrant oratione
54 tentiae; orationis autem ipsius tamquam armor
206 vel ad usum comminatio et quasi petitio vel ad v
tem ipsa tractatio, nam et geminatio verborum
interdum vim, leporem alias, et paulum immutatı
bum atque deflexum et eiusdem verbi crebra tum
repetitio, tum in extremum conversio et in eaden
impetus et concursio et adiunctio et progressio
dem verbi crebrius positi quaedam distinctio e
catio [verbi] et illa, quae similiter desinunt aı
cadunt similiter aut quae paribus paria referun
207 quae sunt inter se similia. est etiam gradatio q
et conversio et verborum concinna transgressio
trarium et dissolutum et declinatio et reprehensi
clamatio et imminutio et quod in multis casibus
et quod de singulis rebus propositis ductum ref
singula et ad propositum subiecta ratio et item ir
butis supposita ratio et permissio et rursum alia d
et improvisum quiddam et dinumeratio et alia c
et dissipatio et continuatum et interruptum et ir
sibi ipsi responsio et immutatio et diiunctio et
208 relatio et digressio et circumscriptio. haec eni
fere atque horum similia [vel plura etiam esse p
quae sententiis orationem verborumque conforma
55 inluminant.' 'quae quidem te, Crasse, video,'
Cotta 'quod nota esse nobis putes, sine definit
et sine exemplis effudisse.' 'ego vero' inquit
'ne illa quidem, quae supra dixi, nova vobis es

·, sed voluntati vestrum omnium parui. his autem 209
ɔus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui ipse
raecipitans me quoque haec praecipitem paene evol-
ɔoëgit. sed tamen huius generis demonstratio est
ɔtrina ipsa volgaris; usus autem gravissimus et in
ɔto dicendi studio difficillimus. quam ob rem quo- 210
de ornatu omni orationis sunt omnes, si non pate-
at certe commonstrati loci, nunc quid aptum sit,
st, quid maxime deceat in oratione videamus. quam-
id quidem perspicuum est, non omni causae nec
ɔri neque personae neque tempori congruere oratio-
ıum genus; nam et causae capitis alium quendam 211
rum sonum requirunt, alium rerum privatarum at-
parvarum; et aliud dicendi genus deliberationes,
laudationes, [aliud iudicia,] aliud sermones, aliud
latio, aliud obiurgatio, aliud disputatio, aliud histo-
ɔsiderat. refert etiam qui audiant, senatus an po-
an iudices: frequentes an pauci an singuli, et qua-
psique oratores qua sint aetate, honore, auctoritate,
videri; tempus, pacis an belli, festinationis an otii.
ɔ hoc loco nihil sane est quod praecipi posse videa- 212
ısi ut figuram orationis plenioris et tenuioris et item
mediocris ad id, quod agemus, adcommodatam deli-
s. ornamentis eisdem uti fere licebit alias contentius,
summissius; omnique in re posse quod deceat facere
ɔt naturae est, scire quid quandoque deceat prudentiae.
ɔd haec omnia perinde sunt, ut aguntur. actio, in- 56 213
, in dicendo una dominatur; sine hac summus ora-
ısse in numero nullo potest, mediocris hac instructus
ıos saepe superare. huic primas dedisse Demosthe-
licitur, cum rogaretur, quid in dicendo esset pri-
; huic secundas, huic tertias; quo mihi melius etiam
ab Aeschine dictum videri solet; qui cum propter
ıiniam iudicii cessisset Athenis et se Rhodum con-
et, rogatus a Rhodiis legisse fertur orationem illam
ɔiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem
at; qua perlecta petitum ab eo est postridie, ut le-
illam etiam, quae erat contra ab Demosthene pro
phonte dicta: quam cum suavissima et maxima
legisset, admirantibus omnibus 'quanto' inquit 'ma-

gis miraremini, si audissetis ipsum!' ex quo satis significavit, quantum esset in actione, qui orationem eandem
214 aliam fore putarit actore mutato. quid fuit in Graccho, quem tu melius, Catule, meministi, quod me puero tanto opere efferretur? 'quo me miser conferam? quo vertam? in Capitoliumne? at fratris sanguine madet. an domum? matremne ut miseram lamentantem videam et abiectam?' quae sic ab illo esse acta constabat oculis, voce, gestu, inimici ut lacrimas tenere non possent. haec ideo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt; imitatores autem verita-
57 tis, histriones, occupaverunt. ac sine dubio in omni re
215 vincit imitationem veritas, et ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profecto non egeremus; verum quia animi permotio, quae maxime aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata saepe ita est, ut obscuretur ac paene obruatur, discutienda sunt ea, quae obscurant, et ea, quae sunt eminentia et prompta, sumenda.
216 omnis enim motus animi suum quendam a natura habet voltum et sonum et gestum; corpusque totum hominis et eius omnis voltus omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsae. nam voces ut chordae sunt intentae, quae ad quemque tactum respondeant, acuta gravis, cita tarda, magna parva; quas tamen inter omnis est suo quoque in genere mediocris, atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene asperum, contractum diffusum, continenti spiritu intermisso, fractum scissum, flexo sono extenuatum inflatum;
217 nullum est enim horum generum, quod non arte ac moderatione tractetur. hi sunt actori, ut pictori, expositi ad
58 variandum colores. aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat, acutum, incitatum, crebro incidens:

ipsus hortatur me frater, ut meos malis miser
mandarem natos ....

et ea, quae tu dudum, Antoni, protulisti:

segregare abs te ausu's .....

et

ecquis hoc animadvortit? vincite .....

et Atreus fere totus. aliud miseratio ac maeror, flexibile, plenum, interruptum, flebili voce:

quo nunc me vertam? quod iter incipiam ingredi?
domum paternamne? anne ad Peliae filias?

et illa

o pater, o patria, o Priami domus!

et quae sequuntur

haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari.

aliud metus, demissum et haesitans et abiectum: 218

multis sum modis circumventus, morbo, exsilio atque inopia:
tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat;
mater terribilem minatur vitae cruciatum et necem,
quae nemo est tam firmo ingenio et tanta confidentia,
quin refugiat timido sanguen atque exalbescat metu.

aliud vis, contentum, vehemens, imminens quadam incitatione gravitatis: 219

iterum Thyestes Atreum adtractatum advenit,
iterum iam adgreditur me et quietum exsuscitat.
maior mihi moles, maius miscendumst malum,
qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

aliud voluptas, effusum, lene, tenerum, hilaratum ac remissum:

sed sibi cum tetulit coronam ob coligandas nuptias,
tibi ferebat, cum simulabat se sibi iam facis dare,
tum ad te ludibunda docte et delicate detulit.

aliud molestia, sine commiseratione grave quoddam et uno pressu ac sono obductum:

qua tempestate Paris Helenam innuptis iunxit nuptiis,
ego tum gravida, expletis iam fui ad pariendum mensibus;
per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

omnis autem hos motus subsequi debet gestus, non hic 59 220
verba exprimens scenicus, sed universam rem et sententiam non demonstratione, sed significatione declarans, laterum inflexione hac forti ac virili, non ab scena et histrionibus, sed ab armis aut etiam a palaestra; manus autem minus arguta, digitis subsequens verba, non exprimens; brachium procerius proiectum quasi quoddam telum orationis; supplosio pedis in contentionibus aut

221 incipiendis aut finiendis. sed in ore sunt omnia, in eo autem ipso dominatus est omnis oculorum; quo melius nostri illi senes, qui personatum ne Roscium quidem magno opere laudabant; animi est enim omnis actio et imago animi voltus, indices oculi: nam haec est una pars corporis, quae, quot animi motus sunt, tot significationes [et commutationes] possit efficere; neque vero est quisquam qui eadem conivens efficiat. Theophrastus quidem Tauriscum quendam dicit actorem aversum solitum esse dicere, qui in agendo contuens aliquid pronun-
222 tiaret. qua re oculorum est magna moderatio; nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias aut ad pravitatem aliquam deferamur; oculi sunt, quorum tum intentione, tum remissione, tum coniectu, tum hilaritate motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis; est enim actio quasi sermo corporis, quo magis menti congruens esse debet, oculos autem natura nobis, ut equo et leoni saetas, caudam, auris, ad mo-
223 tus animorum declarandos dedit, qua re in hac nostra actione secundum vocem voltus valet; is autem oculis gubernatur. atque in eis omnibus, quae sunt actionis, inest quaedam vis a natura data; qua re etiam hac imperiti, hac volgus, hac denique barbari maxime commoventur: verba enim neminem movent nisi eum, qui eiusdem linguae societate coniunctus est, sententiaeque saepe acutae non acutorum hominum sensus praetervolant: actio, quae prae se motum animi fert, omnis movet; isdem enim omnium animi motibus concitantur et eos isdem notis et in aliis agnoscunt et in se ipsi in-
60 dicant. ad actionis autem usum atque laudem maximam
224 sine dubio partem vox obtinet; quae primum est optanda nobis; deinde, quaecumque erit, ea tuenda; de quo illud iam nihil ad hoc praecipiendi genus, quem ad modum voci serviatur: equidem tamen magno opere censeo serviendum; sed illud videtur ab huius nostri sermonis officio non abhorrere, quod, ut dixi paulo ante, plurimis in rebus quod maxime est utile, id nescio quo pacto etiam decet maxime. nam ad vocem obtinendam nihil est utilius quam crebra mutatio; nihil perniciosius quam
225 effusa sine intermissione contentio. quid, ad auris

nostras et actionis suavitatem quid est vicissitudine et
varietate et commutatione aptius? itaque idem Gracchus,
quod potes audire, Catule, ex Licinio cliente tuo, litte-
rato homine, quem servum sibi ille habuit ad manum,
cum eburneola solitus est habere fistula qui staret oc-
culte post ipsum, cum contionaretur, peritum hominem, qui
inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum
excitaret aut a contentione revocaret.' 'audivi meher-
cule,' inquit Catulus 'et saepe sum admiratus hominis
cum diligentiam tum etiam doctrinam et scientiam.' 'ego 226
vero,' inquit Crassus 'ac doleo quidem illos viros in
eam fraudem in re publica esse delapsos; quamquam
tela texitur ea in civitate [ratio vivendi] ac posteritati
ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non
tulerunt, iam similis habere cupiamus.' 'mitte, obsecro,'
inquit 'Crasse,' Iulius 'sermonem istum et te ad Gracchi
fistulam refer; cuius ego nondum plane rationem intel-
lego.' 'in omni voce' inquit Crassus 'est quiddam me- 61
dium, sed suum cuique voci: hinc gradatim ascendere 227
vocem utile et suave est (nam a principio clamare
agreste quiddam est), et idem illud ad firmandam est vo-
cem salutare; deinde est quiddam contentionis extre-
mum, quod tamen interius est, quam acutissimus clamor,
quo te fistula progredi non sinet, et iam ab ipsa conten-
tione revocabit; est item contra quiddam in remissione
gravissimum quoque tamquam sonorum gradibus descen-
ditur. haec varietas et hic per omnis sonos vocis cursus
et se tuebitur et actioni adferet suavitatem. sed fistu-
latorem domi relinquetis, sensum huius consuetudinis
vobiscum ad forum deferetis.

Edidi, quae potui, non ut volui, sed ut me temporis 228
angustiae coëgerunt, scitum est enim causam conferre in
tempus, cum adferre plura, si cupias, non queas.' 'tu
vero' inquit Catulus 'conlegisti omnia, quantum ego pos-
sum iudicare, ita divinitus, ut non a Graecis sumpsisse,
sed eos ipsos haec docere posse videare; me quidem
istius sermonis participem factum esse gaudeo; ac vel-
lem meus gener, sodalis tuus, Hortensius, adfuisset;
quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas
tu oratione complexus es, excellentem fore.' et Crassus 229

'fore dicis?' inquit 'ego vero esse iam iudico et tum iudicavi, cum me consule in senatu causam defendit Africae nuperque etiam magis, cum pro Bithyniae rege dixit. quam ob rem recte confidis, Catule; nihil enim isti adulescenti neque a natura neque a doctrina deesse sentio:
230 quo magis est tibi, Cotta, et tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum; non enim ille mediocris orator vestrae quasi succrescit aetati, sed et ingenio peracri et studio flagranti et doctrina eximia et memoria singulari; cui quamquam faveo, tamen illum aetati suae praestare cupio, vobis vero illum tanto minorem praecurrere vix honestum est. sed iam surgamus' inquit 'nosque curemus et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros curaque laxemus.'

